

Archipelag polskości

Badanie stanu polskich miast średniej wielkości
i poszukiwanie wizji ich rozwoju

Fundacja Polska Wielki Projekt
www.polskawielkiprojekt.pl
Warszawa 2023

Opracowanie graficzne:
Wschód Studio

Autorzy:
Filip Łapiński
Łukasz Lutomski-Juryłowicz
dr hab. Michał Łuczewski

Narodowy Instytut Wolności
Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego

Program
Fundusz Inicjatyw
Obywatelskich
na lata 2021–2030

NOWE FIO

POLSKA WIELKI PROJEKT

1. Wprowadzenie

1.1. Idea badania

W jaką stronę zmierza Polska w roku 2023? Jaka przyszłość czeka polskie społeczeństwo i polską gospodarkę? Z jakimi trudnościami się obecnie zmagamy i jak przedstawia się współczesna wizja rozwoju polskiego państwa i narodu?

Udzielając odpowiedzi na powyższe pytania na krótko przed 35. rocznicą odzyskania suwerenności przez naród polski, nie sposób nie wspomnieć o kluczowych wydarzeniach kształtujących oblicze III Rzeczypospolitej w trzeciej dekadzie XXI wieku. Transformacja gospodarcza lat 90. i wejście Polski do struktur Unii Europejskiej wciąż w decydujący sposób kształtują oblicze polskiego społeczeństwa i gospodarki. W ostatnich latach duże znaczenie odegrały kolejne wydarzenia, które pozwalają mówić o **przejściu Polski w kolejny etap dziejowy**. Pierwszym z nich była **prospołeczna korekta** polityki państwa polskiego dokonana przez 8-letnie rządy obozu Prawa i Sprawiedliwości, uznawana za symboliczne zakończenie 25-letniego okresu transformacji prowadzonej ramię w ramię przez przedstawicieli obozu post-solidarnościowego i post-komunistycznego¹. Wydaje się, że zmiany w polityce społecznej wprowadzone przez gabinety Beaty Szydło i Mateusza Morawieckiego ukształtują polską rzeczywistość socjopolityczną na stałe. Z kolei obóz liberalny, początkowo oskarżający Prawo i Sprawiedliwość o polityczny populizm, ostatecznie pogodził się z reformami socjalnymi, przyznając im (razem ze środowiskami lewicowymi^{2 3}) miejsce w porządku ustrojowym III Rzeczypospolitej⁴. Innym wydarzeniem o dużej wadze był **wybuch**

---

¹ P. Musiałek. 2019. *Koniec polskiej transformacji*, Klub Jagielloński, <https://klubjagiellonski.pl/2019/05/28/koniec-polskiej-transformacji/>, dostęp 08.12.2023 r.

² J. Majmurek. 2023. *Nie tylko 500+*. W *czym PiS miał rację*, Krytyka Polityczna, <https://krytykapolityczna.pl/kraj/w-czym-pis-mial-racje-majmurek/>, dostęp 08.12.2023 r.

³ M. Gdula, 2018. *Nowy autorytaryzm*, Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, s. 19-20.

⁴ P. Zaremba, 2022. *PiS nie do wymazania*, Rzeczpospolita, <https://www.rp.pl/plus-minus/art37692321-pis-nie-do-wymazania>, dostęp 08.12.2023 r.

ogólnoświatowej pandemii Covid-19 i związany z tym kryzys polityki sanitarnej, gospodarczej oraz odnoszącej się do praw obywatelskich i życia społecznego, a także – szczególnie brzemienne w skutki dla całej Europy Środkowej – **inwazja Federacji Rosyjskiej na Ukrainę**. Wybuch wojny doprowadził do bezprecedensowego kryzysu humanitarnego i zagrożenia dla europejskiej a nawet ogólnoświatowej architektury bezpieczeństwa. Zarówno pandemia Covid-19 jak i wybuch wojny na Ukrainie doprowadziły do raptownie przyspieszających procesów deglobalizacji – naderwania interkontynentalnych łańcuchów dostaw, wzmożonych zbrojeń, wzrostu napięć w innych regionach świata i kryzysów gospodarczych (m.in. w obszarze gospodarki energetycznej).

Wydarzenia te w oczywisty sposób wpłynęły na krajobraz Polski, nie unicestwiając jednak kształtujących ją wcześniej czynników a raczej uzupełniając je o kolejne. Współczesne polskie państwo oraz społeczeństwo nadal znajdują się w etapie przejściowym, który kończy erę transformacji gospodarczej. To zmusza do udzielenia odpowiedzi na ważne pytania dotyczące przyszłości ustroju i kompetencji Unii Europejskiej, kryzysu demokracji liberalnej, nowej europejskiej architektury bezpieczeństwa w obliczu rosyjskiej agresji, a także wyzwań związanych z kryzysem demograficznym i wizją dalszego rozwoju kraju.

W dyskusji nad kondycją polskiego państwa i społeczeństwa łatwo jest jednak skupić się na statystykach ogólnokrajowych bądź wychodzić z perspektywy największych krajowych aglomeracji, które często są społecznymi i gospodarczymi ośrodkami grawitacyjnymi współczesnego społeczeństwa i głównymi beneficjentami gospodarczej transformacji. W istocie jednak, odpowiedź na zadane powyżej pytania będzie zawsze niepełna bez rozróżnienia różnych regionów i – co jeszcze ważniejsze – strukturalnie odmiennych miejscowości kraju. Warunki życia w miastach takich jak Warszawa, Poznań, Wrocław, Gdańsk czy Kraków są bowiem nieporównanie bardziej zbliżone do siebie nawzajem niż do miast średniej i małej wielkości w tym samym regionie.

To właśnie uwzględnienie perspektywy małych i średnich miast jest tu szczególnie ważne. To w nich bowiem wiele z ogólno-

polskich problemów przybiera ostrzejsze formy niż w metropoliach i także one stanowią miejsce zamieszkania kilkunastu milionów Polaków⁵. Pomimo rosnącej roli największych miast, głos mniejszych miejscowości stanowi nieodzowny komponent jakiegokolwiek uczciwej dyskusji na temat stanu polskiego państwa i społeczeństwa.

Uwzględnienie tej perspektywy prowadzić musi do istotnych wniosków. Przedstawiony w 2019 r. przez Kongres Małych i Średnich Miast w Wałbrzychu raport *Średnie i małe miasta w Polsce. Stan i potrzeby* wyszczególnia szereg problemów, które w szczególności sposób odnoszą się właśnie do miejscowości o tych rozmiarach⁶. Polscy samorządowcy mówią w nich m.in. o pogarszającej się kondycji finansowej miast, poważnych brakach na rynku mieszkaniowym, depopulacji czy wciąż niezrekompensowanym upadku ważnych zakładów pracy w latach 90. i 2000. W odpowiedzi polscy samorządowcy mówią o potrzebie wprowadzenia **Programu 2020+** nakierowanego na wsparcie średnich i małych miast. Ma być oparty o dekoncentrację administracji publicznej, strategiczne interwencje państwowe w miastach tracących funkcje społeczno-gospodarcze, wzmacnianie rozwoju przemysłu i stabilizowanie roli miast jako ośrodków lokalnego życia społecznego i gospodarczego⁷. O **deglomerację** apeluje także Klub Jagielloński w raporcie *Polska średnich miast. Założenia i koncepcja deglomeracji w Polsce*⁸, argumentując na rzecz utrzymania policentrycznej struktury osadniczej Polski jako rozwiązania maksymalizującego korzyści cywilizacyjne dla największego segmentu społeczeństwa.

Być może jedną z największych inwestycji strategicznych wychodzących naprzeciw postulowanej korekcie systemu gospodarczo-infrastrukturalnego Polski był zainicjowany przez państwo polskie

---

⁵ https://ciekaweliczyby.pl/miasto_wies/, dostęp 08.12.2023 r.

⁶ Kongres Miast Małych i Średnich w Wałbrzychu. 2019. *Średnie i małe miasta w Polsce. Stan i potrzeby*, <https://www.miasta.pl/zalaczniki/2673>, dostęp 08.12.2023 r.

⁷ <https://www.miasta.pl/aktualnosci/srednie-i-male-miasta-w-polsce-raport>, dostęp 08.12.2023 r.

⁸ P. Śleszyński. 2018. *Polska średnich miast. Założenia i koncepcja deglomeracji w Polsce*, Klub Jagielloński, <https://klubjagiellonski.pl/wp-content/uploads/2018/07/p-sxxleszynxxski---polska-sxxrednich-miast.-zalozxxenia-i-koncepcja-deglomeracji-w-polsce1.pdf>, dostęp 08.12.2023 r.

bezprecedensowy projekt budowy „szprych” Centralnego Portu Komunikacyjnego – 10 linii szybkiej kolei o łącznej długości 1 600 km łączących miasta z całej Polski z centrum kraju. W przypadku wielu z nich skróci to kilkukrotnie czas potrzebny na przemieszczanie się do innych miast, zaś dla innych będzie oznaczało przyłączenie do ogólnopolskiej sieci kolejowej, eliminując wykluczenie transportowe i izolację wielu ośrodków miejskich na terenie kraju⁹.

W dyskusję na temat kondycji średnich miast oraz projektów ich wsparcia włączyła się także Fundacja Polska Wielki Projekt, inicjując projekt badawczy „Archipelag polskości” w nawiązaniu do koncepcji prof. Andrzeja Zybertowicza¹⁰. Polska Wielki Projekt proponuje wieloaspektowy i całościowy program rozwoju średnich miast w oparciu o uzyskane dane – tzw. **Projekt Nowego Miasta**^{11 12}.

Przedmiotem tegorocznego badania mającego na celu dalsze budowanie wiedzy o archipelagu polskości Polski powiatowej oraz rozwijanie Projektu Nowego Miasta są nadal położone w różnych regionach Polski miasta średniej wielkości; „małe ojczyzny” składające się na większą ogólnonarodową całość. Dopiero poznanie perspektyw lokalnych społeczników i samorządowców umożliwia rekonstrukcję świadomości społecznej Polski powiatowej i danie głosu jej najczęściej marginalizowanym przedstawicielom. Paradygmatem tworzącym przestrzeń pod tego rodzaju wyrównujące działania jest idea **narodu jako wspólnoty**, łączącej w sobie mieszkańców największych, średnich i mniejszych miast oraz wsi. W tak rozumianej wspólnocie narodowej głos każdej grupy i społeczności jest istotny, bez względu na status społeczny, polityczny lub ekonomiczny. Tam, gdzie różnice między największymi, prężnie rozwijającymi się metropoliami

---

⁹ <https://www.cpk.pl/pl/aktualnosci-2/10-szprych-do-lotniska-program-kolejowy-cpk>, dostęp 08.12.2023 r.

¹⁰ <https://teologiapolityczna.pl/andrzej-zybertowicz-archipelag-polskosci>, dostęp 08.12.2023 r.

¹¹ F. Łapiński i in. 2021. *Archipelag polskości – analiza kondycji miast średniej wielkości z perspektywy lokalnych społeczników*, Fundacja Polska Wielki Projekt, https://polskawielkiprojekt.pl/wp-content/uploads/2023/02/Archipelag_polskosci_analiza-kondycji-miast.pdf, dostęp 08.12.2023 r.

¹² F. Łapiński i in. 2022. *Archipelag polskości – badania działaczy społecznych w Polsce średnich miast*, Fundacja Polska Wielki Projekt, https://polskawielkiprojekt.pl/wp-content/uploads/2023/10/raport_SOCJOLOGIA_interactive_02.pdf, dostęp 08.12.2023 r.

a zaniedbywanymi, drenowanymi z ludności i kapitału mniejszymi miastami zarysowują się coraz mocniej, zaś kategorie materialne stawiają obydwa światy w opozycji względem siebie, kategoria polskości przywraca zburzoną jedność, kierując namysł nad społeczeństwem w stronę odbudowy jego spójności i znalezienia miejsca oraz zastosowania dla wszystkich elementów społecznego organizmu.

Niniejsza praca przedstawia wyniki trzeciej edycji projektu badawczego poświęconego archipelagowi polskości. W jego ramach przeprowadzone zostało badanie eksploracyjne w sześciu miastach średniej wielkości w sześciu województwach; świętokrzyskim, kujawsko-pomorskim, warmińsko-mazurskim, łódzkim, lubuskim i opolskim. W celu realizacji projektu wybrano kolejno: Sandomierz, Grudziądz, Iławę, Łowicz, Międzyrzecz oraz Prudnik. Dzięki przeprowadzonym w tych miastach wywiadom możliwe stało się zidentyfikowanie ich unikatowych (jak i charakterystycznych dla miast średniej wielkości w ogóle) wyzwań i potrzeb, a także potencjału rozwoju i kondycji polskości. Wszystko to za pośrednictwem poznania aktywnych w badanych miastach organizacji oraz instytucji pierwszego, drugiego i trzeciego sektora. Niniejszy raport służy więc kilku celom: popularyzując wiedzę na temat wybranych średnich i małych miast Polski, włącza płynące z nich opinie w obieg ogólnokrajowej debaty publicznej i formułuje propozycje zmian i reform ukierunkowanych na ich lepszy i bardziej sprawiedliwy rozwój.

1.2. Pytania badawcze

- Jak wygląda sieć i struktura organizacji obywatelskich oraz ważnych społecznie instytucji publicznych w polskich miastach średniej wielkości? (Identyfikacja i sieciowanie)
- Jak przedstawia się aktywność tych organizacji i instytucji? (Funkcja)
- Jak przedstawiciele tych organizacji i instytucji oceniają kondycję swoich miast oraz organizacji? (Diagnoza)
- Jakie zmiany i procesy obecnie ją kształtują? (Dynamika rozwojowa)

- Jakie problemy społeczne dostrzegają w swoich miejscowościach? (Wyzwania)
- Jak lokalna społeczność odnosi się do polskości i religii? W jaki sposób polskość jest w tych miastach kulturowana? (Tożsamość)
- Jak społecznicy w średnich miastach postrzegają przyszłość własnych społeczności oraz wizję ich rozwoju? Jaka rolę w tych wyobrażeniach odgrywają obywatele oraz władze samorządowe i centralne? (Wizja i program)

Sformułowane pytania badawcze mają na celu uzyskanie dogłębnej wiedzy na temat organizacji, którymi kierują respondenci, oraz miejscowości, w których te organizacje funkcjonują. Pytania te nie tylko umożliwiają pozyskiwanie danych o działaniach organizacji reprezentowanych przez respondentów, ale przede wszystkim dają wgląd w kontekst społeczny i kulturowy odwiedzanych miast. Dzięki nim możliwe jest zrozumienie, jakie przemiany i zjawiska mają miejsce w społecznościach lokalnych i jak te zmiany wpływają na życie mieszkańców. Ponadto, tak postawione pytania badawcze pozwalają zrozumieć, jak mieszkańcy postrzegają przyszłość swojego miasta lub regionu oraz jakie mają nadzieje i obawy związane z jego rozwojem. Zdobycie wszystkich tych informacji pozwoli na przedstawienie uogólnionych wniosków i kolejnych elementów konstruowanego w trakcie badań Projektu Nowego Miasta.

1.3. Metodologia

Miasta, w których przeprowadzono tegoroczną edycję badania, zostały dobrane pod kątem wewnątrzgrupowych różnic. O ile Grudziądz, Sandomierz, Łowicz i Iława położone są w głębi terytorium kraju, Prudnik i Międzyrzecz znajdują się raczej na jego obrzeżach. Dwa z nich położone są na północy kraju, dwa w centrum, zaś kolejne dwa na południu. W rankingu miast tracących swoje funkcje społeczno-gospodarcze autorstwa prof. Śleszyńskiego, Prudnik oraz Grudziądz pojawiają się jako miasta kryzysowe, Międzyrzecz i Sandomierz przypisane są kolejno do kategorii miasta o obniżającym się poten-

cjale oraz miasta zagrożonego marginalizacją, podczas gdy Iława oraz Łowicz nie znalazły się w tym wykazie, zdradzając swoją lepszą kondycję¹³. W trzech z nich (Łowicz, Międzyrzecz, Prudnik) nie ma możliwości studiowania, lecz w kolejnych trzech (Iława, Grudziądz, Sandomierz) znajdują się prywatne lub publiczne uczelnie wyższe.

Istotne są jednak także występujące między wybranymi miastami podobieństwa. Każda z miejscowości pełni funkcję siedziby powiatu i żadne z nich nie było siedzibą województwa przed reformą administracyjną z 1999 roku. Z wyjątkiem Grudziądza każde z badanych miast posiada podobną liczbę ludności, oscylującą w przedziale 15-35 tys. mieszkańców. Do kategorii miast średnich zaliczone zostały też miasta takie jak Międzyrzecz i Prudnik z uwagi na przekraczanie 20-tysięcznego progu jeszcze przed kilkoma laty. Można więc uznać je za **miasta średnie w regresie**.

W ramach projektu przeprowadzono łącznie **38 wywiadów pogłębiionych** o swobodnej formule tematyczno-narracyjnej zorientowanej wokół przedstawionych powyżej pytań badawczych. W zrealizowanych w pierwszej kolejności wywiadach w Sandomierzu, Grudziądzu i Iławie zespół badawczy przeprowadził 7-9 wywiadów z reprezentantami władz samorządowych, innych instytucji publicznych, stowarzyszeń i innych organizacji zaangażowanych w życie społeczne miasta. W związku z deficytem środków, w Łowiczu, Międzyrzeczu oraz Prudniku przeprowadzonych zostało 4-5 wywiadów.

W większości przypadków wywiady przeprowadzone zostały na żywo. W przypadku wyraźnej wyrażonej preferencji osób badanych lub innych przeszkód utrudniających spotkanie, badacze zrealizowali wywiad telefonicznie. Do udziału w badaniu zapraszano za pośrednictwem połączeń telefonicznych, wiadomości mailowych lub poprzez pojawienie się w siedzibie danej instytucji lub organizacji.

Tak jak w poprzednich edycjach badania, dobraną próbę skategoryzowano, przyporządkowując uczestnikom obszar ich społecznego zaangażowania. Dzięki prowadzeniu wywiadów z osobami zajmującymi

---

¹³ P. Śleszyński, 2017, *Wyznaczenie i typologia miast średnich tracących funkcje społeczno-gospodarcze*, „Przegląd Geograficzny” 4(89), 565-593, s. 585

się odmiennymi dziedzinami życia, możliwe było zdobycie wszechstronnego spojrzenia na kondycję miasta i różnych obszarów jego funkcjonowania. Łącznie badani reprezentowali następujące obszary¹⁴:

- Kultura (K) – 15 osób,
- Edukacja (E) – 14 osób,
- Polityka (P) – 10 osób,
- Pomoc społeczna (S) – 9 osób,
- Religia (R) – 5 osób,
- Gospodarka (G) – 3 osoby.

Z 38 osób badanych, aż 17 reprezentowało więcej niż jedną sferę życia społecznego; przykładem mogą być tu nauczyciele prowadzący działania charytatywnych kół wolontariatu, samorządowcy zajmujący się pomocą społeczną, pracownicy muzeów prowadzący działalność edukacyjno-kulturalną itp. Zaproszenie do wzięcia udziału w badaniu osób reprezentujących instytucje publiczne oraz pozarządowe pozwoliło na tworzenie wizerunku badanych miast jednocześnie korzystając z perspektywy „odgórnej”, jak i „oddolnej”. Podobnie jak w poprzedniej edycji badania¹⁵, najliczniejsze grupy uzyskane w trakcie doboru próby stworzone zostały w dziedzinach kultury i edukacji.

W skład pierwszej z nich wchodził pracownicy lokalnych domów kultury czy muzeów oraz reprezentanci stowarzyszeń kulturalnych. Organizacje te, współpracując z samorządami i lokalnymi inicjatywami oraz tworząc projekty dla szerszego grona lokalnych odbiorców, wnoszą istotny wkład w życie kulturalne miasta, a także posiadają zdolność do identyfikowania stopnia zaangażowania mieszkańców w życie społeczne oraz ich stosunku do polskości.

Respondentami reprezentującymi sektor edukacji byli przedstawiciele lokalnych uczelni, szkół średnich, uniwersytetów trzeciego

---

¹⁴ W późniejszych rozdziałach pracy użyte będą literowe skróty tu umieszczone w nawiasach określające dziedzinę ekspertyzy badanego.

¹⁵ F. Łapiński i in. 2022, *Archipelag polskości – badania działaczy społecznych...*, op. cit., s. 15-16

wieku, instytucji publicznych (takich jak biblioteki lub muzea) prowadzących projekty edukacyjne lub hufców harcerskich. Rola szeroko pojętej edukacji jest kluczowa w kształtowaniu postaw młodych (i nie tylko) mieszkańców badanych społeczności. Respondenci ci najczęściej mają szeroką gamę doświadczeń wyniesionych z pracy z mieszkańcami, w związku z czym są w stanie przekazać wiele informacji na temat kondycji życia społecznego, jego problemów i potencjału.

Znaczących rozmiarów grupa stworzona została także z badanych wywodzących się z sektora politycznego miasta. Byli to najczęściej radni miejscy i powiatowi oraz przedstawiciele urzędu miasta. To dzięki tym respondentom możliwe było zdobycie informacji na temat przygotowywanych lub realizowanych w mieście projektów inwestycyjnych, długofalowych strategii rozwoju badanych miejscowości czy problemów doświadczanych przez samorządy w relacji z władzami centralnymi.

Osoby zajmujące się pomocą społeczną reprezentowały dziedziczne instytucje publiczne (takie jak domy pomocy społecznej), stowarzyszenia dobroczynne lub koła wolontariatu. Ich uczestnictwo w badaniu było kluczowe z uwagi na dostarczany wgląd w społeczne potrzeby mieszkańców, problemy miasta i kondycję instytucji usiłujących na nie odpowiedzieć. Poza tym w badaniu w mniejszym stopniu uczestniczyli także przedstawiciele Kościoła, dzielący się doświadczeniem pracy z mieszkańcami, znajomością ich postaw światopoglądowych, stosunku do polskości czy kondycji trzeciego sektora.

Nieliczni respondenci specjalizowali się w gospodarce jako przedsiębiorcy lub przedstawiciele władz miasta odpowiedzialni za politykę gospodarczą. Ich głos był cenny z uwagi na uzyskane informacje na temat lokalnego rynku pracy i perspektyw rozwoju gospodarczego. Niestety dotarcie do przedstawicieli drugiego sektora było trudniejsze niż do osób z pozostałych obszarów, gdyż częściej niż pozostali udzielali oni odpowiedzi odmownych lub zrywali kontakt w trakcie prób umówienia wywiadu. Niechęć do uczestnictwa widoczna w tej grupie domaga się namysłu i analizy. Być może związana jest ona z brakiem zainteresowania przedsiębiorców badaniami

społecznymi lub innym sposobem organizacji, dla którego stosowany w niniejszym badaniu sposób doboru próby okazał się nieskuteczny.

Po uzyskaniu danych z wywiadów, dwuosobowy zespół projektowy przystąpił do ich szczegółowej analizy pod kątem obywatelskiej struktury miasta, diagnozowania jego obecnej kondycji, identyfikacji wyzwań, z jakimi się boryka, rozumienia jego tożsamości oraz opracowywania wizji i strategii jego rozwoju. Dzięki przeprowadzonej pracy nad pozyskanymi informacjami, możliwe stało się kompleksowe przedstawienie aktualnej sytuacji i charakterystycznych cech każdego z badanych miast. Ponadto, w następnej kolejności sformułowane zostały uogólnione wnioski dotyczące możliwych kierunków rozwoju średnich miast, poszerzając i pogłębiając zrozumienie czynników kształtujących tożsamości polskich miast średniej wielkości oraz rozwijając zaproponowany we wcześniejszych edycjach badania „Projekt Nowego Miasta”.

2. Badanie w Sandomierzu. „Mały Rzym” i product placement w marketingu terytorialnym

2.1. Charakterystyka próby i miasta

Kolejnym miastem, w którym przeprowadzono badanie, był Sandomierz położony w województwie świętokrzyskim. Grupa respondentów uczestniczących w badaniu składała się z następujących osób:

- nauczycielka w szkole średniej zaangażowana w działalność charytatywną (E,S)
- reprezentant organizacji pozarządowej zajmującej się działalnością edukacyjną nt. dziedzictwa kulturowego regionu (E, K)
- duchowny zaangażowany w działalność charytatywną (R,S)
- duchowny zaangażowany w działalność animatorską i edukacyjną (R, E)
- członek rady miasta, pracujący w sektorze prywatnym (P, G)
- lokalny polityk, były członek rady miasta (P)
- działaczka na rzecz kultury i aktywizacji społecznej (K)

- reprezentant organizacji pozarządowej zajmującej się wsparciem lokalnych organizacji (K)

– 3E, 3K, 2P, 2R, 2S, 1G

Dobrana próba badawcza umożliwiła osiągnięcie pełnego i wieloaspektowego zrozumienia sytuacji miasta. Dzięki wybranym reprezentantom społeczności badanie objęło różnorodne aspekty życia miejskiego, obejmującego kulturę, inicjatywy społeczne, edukację, politykę oraz religię. Przedstawiciele kultury oraz placówek edukacyjnych dostarczyli informacji na temat życia miasta z punktu widzenia oddolnych inicjatyw artystycznych oraz działań aktywizacyjnych, mających na celu zaangażowanie mieszkańców w uczestnictwo w życiu kulturalnym Sandomierza. Dodatkowo pozwolili na zrozumienie społecznego potencjału miasta, opisując system edukacji oraz inicjatywy angażujące uczniów oraz ich rodziny w działania charytatywne. Wsparcie dla potrzebujących opisane zostało również przez przedstawicieli instytucji Kościoła, którzy ponadto przybliżyli rolę religii jako czynnika wzmacniającego więzi społeczne i budującego tożsamość miejscowości. Reprezentanci organizacji pozarządowych pozwolili nam na ocenę kondycji trzeciego sektora, mającego istotny wpływ dla rozwoju społecznego oraz przyszłości społeczności lokalnych. Wreszcie przedstawiciele władz regionu pozwolili nam na zrozumienie procesu podejmowania decyzji politycznych oraz wytyczania kierunków rozwoju miasta w obliczu kryzysów związanych z wojną na Ukrainie, pandemią oraz wzrostem cen energii.

Sandomierz jest średnim miastem z liczbą mieszkańców przekraczającą 21 000 osób. W ciągu ostatnich dwudziestu lat, tj. od 2002 do 2022 roku, miasto doświadczyło zmniejszenia liczby ludności o 15,2%¹⁶. Położony nad Wisłą, na skraju Wyżyny Kielecko-Sandomierskiej, jest siedzibą powiatu w województwie świętokrzyskim. Miasto leży na żyznych glebach lessowych, odznacza się korzystnymi warunkami klimatycznymi sprzyjającymi rozwojowi ogrodnictwa

---

¹⁶ <https://www.polskawliczbach.pl/Sandomierz#dane-demograficzne>, dostęp 26.08.2023 r.

i warzywnictwa¹⁷. Znany również jako „mały Rzym”, posiada bogatą historię sięgającą średniowiecza; pierwsza osada na wzgórzu zamkowym datuje się na X wiek. W czasach Bolesława Chrobrego, Sandomierz zdaniem Galla Anonima był jednym z trzech głównych miast Królestwa Polskiego obok Wrocławia i Krakowa¹⁸, tym samym stanowiąc **jedno z najstarszych i niegdyś najważniejszych miast w Polsce**. Jego rozwój napędzany był przez strategiczne położenie nad Wisłą, na szlaku handlowym z Europy Zachodniej na Wschód¹⁹. Na odwiedzających miasto wrażenie w pierwszej kolejności wywiera malownicza starówka; historyczna architektura odznaczająca się wąskimi, krętymi ulicami, renesansowymi kamienicami, placami i zabytkowymi kościołami. Sandomierz wpisany został do rejestru zabytków jako zespół urbanistyczno-architektoniczny i krajobrazowy o światowej randze²⁰. Strefa ochronna obejmuje miasto lokacyjne, wzgórze staromiejskie, przedmieścia Opatowskie i Zawichojskie wraz z otaczającymi sadami i wąwozami²¹.

Do lipca 2008 roku Sandomierz kojarzony był głównie jako spokojne „Miasto Królewskie”, oferując turystom przede wszystkim szansę na spotkanie z historycznymi zabytkami – Zamkiem Królewskim, Bramą Opatowską, wyjątkowym historycznym rynkiem oraz podziemną trasą kilkunastu kondygnacyjnych komór i chodników znajdujących się pod Starym Miastem. Mimo unikalnego charakteru, miasto nie cieszyło się dużym zainteresowaniem turystów. Sytuacja ta uległa drastycznej zmianie po sukcesie telewizyjnego serialu kryminalnego „Ojciec Mateusz”²². Sandomierz zyskał na popularności poprzez zja-

---

¹⁷ <https://sandomierz.eu/866/366/historia.html>, dostęp 26.08.2023 r.

¹⁸ Gall Anonim (2003), *Kronika polska*, Wrocław: Ossolineum (Kroniki polskie), s. 71

¹⁹ Kiryk Feliks, Chyła Roman. 2019. Sandomierz. Miasto fascynującej przeszłości. Polska Akademia Umiejętności. ISBN 978-83-7676-316-3

²⁰ <https://nadwisla24.pl/2015/06/11/sandomierz-i-jego-atrakcje-turystyczne-co-warto-zwiedzic/>, dostęp 26.08.2023 r.

²¹ <https://dworzeconline.pl/info/podroze/polecane-miasta/sandomierz>, dostęp 26.08.2023 r.

²² J. Nałęcz, D. Matusiak, M. Rojek, D. Wiśniewska, *Sandomierz – czy i jak serial „Ojciec Mateusz” zmienił życie w mieście? Raport z badania terenowego*, Warszawa 2021/2022, s. https://wsip.sggw.pl/uploads/filemanager/prace_student%C3%B3w/raport_sandomierz_i_serial_22.pdf, dostęp 26.08.2023 r.

wisko **city placementu** – „szczególnego przejawu lokowania produktu lub określonego miejsca w filmie, serialu, programie, czy książce [...] (w przypadku filmów i seriali) miasta i regiony promowane są w masowych mediach, te natomiast korzystają z samorządowych pieniędzy, obniżając w ten sposób koszty produkcji”²³. Lokowanie w serialu przyniosło korzyści wizerunkowe oraz istotnie wpłynęło na pozycjonowanie Sandomierza. Po pierwszym sezonie produkcji liczba turystów podwoiła się, a z czasem emisji potroiła²⁴. Wpłynęło to znacząco na działalność turystyczną oraz inwestycje w działalności lokalnych usługodawców. W mieście powstał „Dworek Ojca Mateusza”, tematyczne lokale oraz poświęcone serialowi muzeum a imieniem tytułarnego bohatera sygnuje się między innymi dania, wycieczki i pamiątki.

Z uwagi na wyjątkowe położenie geograficzne oraz korzystne warunki klimatyczne, sektor rolnictwa stanowi kluczowy obszar w kontekście lokalnego rynku pracy, zatrudniając 40,7% aktywnych zawodowo mieszkańców. 19,1% mieszkańców pracuje w przemyśle i budownictwie a 13,6% w sektorze usługowym. Co interesujące liczba osób pracujących w sektorze usług wzrosła od 2006 roku (zatrudnionych 2040 osób) do 2021 roku (zatrudnionych 3156) o niemal 55%²⁵. Można założyć, że obserwowany wzrost spowodowany jest wzrostem zainteresowania, jakim od czasu premiery serialu „Ojciec Mateusz” cieszy się miasto. Ostatnie miejsce w obszarze rynku pracy Sandomierza odgrywa natomiast sektor finansowy, zatrudniając 1,3% mieszkańców. Wśród aktywnych zawodowo mieszkańców miejscowości 966 osób wyjeżdża do pracy do innych miast, a 3 233 pracujących przyjeżdża do pracy spoza gminy – saldo przyjazdów i wyjazdów do pracy jest więc pozytywne, wynosi 2 267²⁶. Analiza salda migracji oraz sytuacji na regionalnym rynku pracy może wskazać, że przyczyną wzrostu liczby osób pracujących w Sandomierzu jest przede

---

²³ A. Werenowska. 2015. *City placement jako forma promocji regionu*, „Turystyka i Rozwój Regionalny” 4, 145-152, s. 147.

²⁴ M. Leszczyński, M. 2013. *Ojciec Mateusz, Sandomierz i... turystyka*. iNFOTEZY, 1(3).

²⁵ <https://www.polskawliczbach.pl/Sandomierz#rynek-pracy>, dostęp 26.08.2023 r.

²⁶ Ibidem, dostęp 26.08.2023 r.

wszystkim brak odpowiednich możliwości zatrudnienia w miejscach zamieszkania osób przyjeżdżających do pracy do Sandomierza. Potwierdzać to może niższa, wynosząca 7,6%, stopa bezrobocia w Sandomierzu, na tle stopy bezrobocia dla województwa świętokrzyskiego wynoszącej 8,7%. Jednocześnie obydwa wskaźniki są znacznie wyższe niż wskaźnik szacunkowej stopy bezrobocia dla kraju 5,5%²⁷. Opisuując sytuację na rynku pracy w Sandomierzu, respondenci wskazali na brak różnorodności zatrudnienia, niewystarczającą liczbę miejsc pracy dla osób posiadających wyższe wykształcenie, niskie wynagrodzenia oraz ograniczone perspektywy dla rozwoju kariery. Według rozmówców najczęściej występującymi miejscami zatrudnienia w mieście i regionie są proste, okresowe prace fizyczne w obszarach sadownictwa i warzywnictwa. Znajduje to potwierdzenie w przytoczonej wyżej ogólnej statystyce rozkładu procentowego struktury zatrudnienia. Biorąc pod uwagę wymienione zjawiska, składające się na niską atrakcyjność rynku pracy w Sandomierzu, młodzi ludzie emigrują do większych ośrodków miejskich w poszukiwaniu lepszych szans zawodowych.

W Sandomierzu znajdują się 4 szkoły ponadpodstawowe: Zespół Szkół Technicznych i Ogólnokształcących, Policealna Szkoła Zawodowa, Zespół Szkół Ekonomicznych oraz Zespół Szkół Gastronomicznych i Hotelarskich. W mieście istnieje także Filia Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, kształcąca blisko 200 studentów na 5 kierunkach²⁸ oraz prywatna Wyższa Szkoła Humanistyczno-Przyrodnicza Studium *Generale Sandomiriense* kształcąca niewielką liczbę studentów w dziedzinie administracji²⁹. Na terenie miejscowości znajduje się Wyższe Seminarium Duchowne, które na przestrzeni ostatnich lat rekrutuje coraz mniejszą liczbę kandydatów na duchownych – w roku akademickim 2022/2023 kształcenie rozpoczęło 6 alumnów³⁰.

---

²⁷ Ibidem, dostęp 26.08.2023 r.

²⁸ <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/sandomierska-filia-ujk-bedzie-miala-nowa-siedziba>, dostęp 26.08.2023 r.

²⁹ <https://wshp-sandomierz.eu/>, dostęp 26.08.2023 r.

³⁰ <https://echodnia.eu/swietokrzyskie/w-wyzszym-seminarium-duchownym-w-sandomierzu-rozpoczal-sie-202-rok-akademicki-zobacz-zdjecia/ar/c1-16930373>, dostęp 26.08.2023 r.

Na terenie miasta prężnie działa Sandomierskie Centrum Kultury, organizując spotkania, festiwale muzyczne, warsztaty dla młodzieży i dorosłych, wernisaże, wystawy oraz terenowe gry miejskie. W ramach działalności SCK funkcjonuje małe kino studyjne „Starówka”, zajęcia z tańca towarzyskiego, teatru dramatycznego, gry na gitarze, perkusji, ukulele, zajęcia wolne oraz plastyczne.³¹ Inicjatywy SCK uzupełniane są przez działalność kulturalną i edukacyjną Miejskiej Biblioteki Publicznej³². Obydwie instytucje kultury odgrywają kluczową rolę w tworzeniu zróżnicowanej oferty kulturalnej dla mieszkańców. Kluczowym elementem działalności tych instytucji jest również otwarcie na współpracę z osobami prywatnymi oraz organizacjami, których działania koncentrują się na dziedzinie edukacji i kultury. Poprzez partnerstwo instytucje te pełnią rolę wzmacniającą inicjatywy społeczne, edukacyjne i artystyczne skierowane na rzecz mieszkańców. Wraz z lokalnymi działaczami, kładą nacisk na wypracowanie współpracy, która umożliwi nie tylko dostęp do sztuki i edukacji, ale także wpływa na tworzenie tożsamości kulturowej oraz rozwój intelektualny i artystyczny lokalnych społeczności.

Poglądy polityczne mieszkańców skłaniają się w stronę liberalnego centrum. Obecnie w mieście pieczę burmistrza sprawuje od 2018 roku Marcin Marzec; polityk i wcześniejszy radny miasta dwóch kadencji startujący w wyborach na burmistrza z komitetu Przyjazny Samorząd z poparciem zarówno Platformy Obywatelskiej, Polskiego Stronnictwa Ludowego i .Nowoczesnej³³. Rada miasta składa się przede wszystkim z przedstawicieli koalicji PO-PSL-Lewica, startujących jednak z komitetów o neutralnych nazwach; KWW Głos Sandomierza, KWW Przyjazny Samorząd, KWW Sandomierskie Porozumienie czy KWW Inicjatywa dla Sandomierza. W ostatnich wyborach do rady miasta Komitet Wyborczy Prawa i Sprawiedliwości otrzymał

---

³¹ <https://esceka.pl/>, dostęp 26.08.2023 r.

³² <http://www.sandomierz.naszabiblioteka.com/>, dostęp 26.08.2023 r.

³³ <https://echodnia.eu/swietokrzyskie/marcin-marzec-nowy-burmistrz-sandomierza-bez-tajemnic/ar/13640040>, dostęp 26.08.2023 r.

niedługo ponad 22% głosów³⁴. Zdaniem respondentów, w obrębie rady miasta nie dostrzega się konfliktów i podziałów, które mogłyby stanowić przeszkodę dla procesu rozwoju Sandomierza oraz rozpoczęcia nowych inwestycji. Konsensusiem przedstawicieli różnych stron politycznego sporu jest, że miasto zmienia się na lepsze; budowane są nowe osiedla mieszkaniowe, na bieżąco remontowana jest infrastruktura architektoniczna oraz drogową, powstają przestrzenie umożliwiające aktywne spędzanie czasu wolnego. Uczestnicy badania wyrażali jednak niejednoznaczne opinie na temat przeprowadzanych inwestycji w mieście. Z jednej strony doceniano pozytywne aspekty dotyczące realizacji nowych projektów, w tym basenu³⁵ czy tężni³⁶, które przyczyniają się do rewitalizacji obszarów miejskich oraz dążą do zapewnienia lepszej jakości życia mieszkańców. Z drugiej strony, podniesiono kwestię generowanych kosztów związanych z utrzymaniem tych inwestycji, konieczności pielęgnowania roślinności czy regularnej konserwacji elementów infrastruktury przy niewielkiej frekwencji wykorzystujących obiekty mieszkańców.

Sektor pozarządowy w Sandomierzu prezentuje wyraźny obraz wyzwań i ograniczeń, szczególnie jeśli chodzi o zaangażowanie społeczne oraz świadomość polityczną. Badane opinie sugerują, że istnieje przeważająca tendencja do niechęci wobec nowych inicjatyw oraz aktywności społecznej. Społeczność wykazuje brak entuzjazmu w angażowaniu się w działania pozarządowe, co często wynika z przekonania, że przedsięwzięcia te są bezcelowe lub niemożliwe do osiągnięcia. Jak sugerowali niektórzy respondenci, niewielkie społeczne zainteresowanie i inicjatywa mogą być rezultatem postaw odziedziczonych z czasów komunistycznych lub wynikać z braku obywatelskiej świadomości. Mieszkańcy najczęściej zachowują dystans wobec idei społeczeństwa obywatelskiego. Nawet wobec istniejących organizacji pozarządowych, zaangażowanie społeczności lokalnej

---

³⁴ https://wybory2018.pkw.gov.pl/geografia/260901#general_stat, dostęp 26.08.2023 r.

³⁵ <https://radiokielce.pl/1076824/1076824/>, dostęp 26.08.2023 r.

³⁶ <https://sandomierz.naszemiasto.pl/sandomierska-teznia-juz-otwarta-wiemy-w-jakich-godzinach/ar/c1-8809179>, dostęp 26.08.2023 r.

pozostawia wiele do życzenia, a młodzi ludzie nie wykazują chęci do angażowania się w działalność społeczną.

Pomimo wyzwania na poziomie społeczeństwa obywatelskiego, warto zwrócić uwagę na istnienie osób oraz organizacji pożytku publicznego, które aktywnie angażują się na rzecz lokalnej społeczności. Szczególnie często przytaczaną przez respondentów organizacją o silnym wpływie na miasto i region jest Chorągiew Rycerstwa Ziemi Sandomierskiej, która jako bractwo rycerskie organizuje pokazy, uroczystości, turnieje oraz rekonstrukcje bitew historycznych³⁷. Także inne organizacje odgrywają kluczową rolę w wypełnianiu luk w sektorze pozarządowym; w wypowiedziach badanych pojawiało się Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze (PTTK), Polski Czerwony Krzyż (PCK), Fundacja Fundusz Lokalny SMK czy Ośrodek Wspierania Przedsiębiorczości. Organizacje te, działając na różnych płaszczyznach, podejmują się wspierania mieszkańców, oferując pomoc w różnych dziedzinach życia. Ich zaangażowanie obejmuje inicjatywy edukacyjne, kulturalne i społeczne, co przyczynia się do wzbogacenia życia społecznego oraz zapewnienia potrzeb lokalnej społeczności.

Wpływ pandemii na miasto Sandomierz był złożony i widoczny w różnych aspektach życia społeczności. Ważną rolę w zapewnieniu wsparcia potrzebującym w trakcie kryzysu odegrało zaangażowanie wspólnot lokalnych, organizacji charytatywnych oraz wolontariuszy. Działania skupiały się na zapewnieniu wsparcia dla osób dotkniętych izolacją. Kolejnym istotnym filarem wsparcia był 102 batalion lekkiej piechoty Wojsk Obrony Terytorialnej, którego działania pomocowe przyczyniały się do sprawnego transportu żywności i sprzętu medycznego³⁸. Przez konieczność długotrwałej izolacji, pandemia wywarła wpływ na strukturę i dynamikę społeczności w mieście. Nastąpiła zmiana w zachowaniach, widoczna w ostrożności w kontakcie z innymi ludźmi. Wpływ pandemii ograniczył również

---

³⁷ <http://czasnawypoczynek.pl/Atrakcje,Sandomierz,C004938,Chor%C4%85giew+Rycerstwa+Ziemi+Sandomierskiej>, dostęp 26.08.2023 r.

³⁸ <https://leliwa.pl/sandomierz-zolnierze-102-batalionu-lekkiej-piechoty-wot-pomagaja-w-czasie-epidemii/>, dostęp 26.08.2023 r.

praktyki religijne wyłączając grupy wiernych z życia kościelnego, ze względu na obawę o zdrowie i życie. W kontekście ekonomicznym, dostarczone w trakcie lockdownu środki finansowe miały nieocenione znaczenie dla lokalnych firm, zwłaszcza tych operujących w sektorze usługowym. Wsparcie państwa odegrało kluczową rolę w procesie ratowania wielu przedsiębiorstw. W warunkach ograniczonej działalności i zmian w zachowaniach konsumenckich, wiele firm napotykało na wyjątkowe trudności finansowe. Wprowadzenie środków pomocowych umożliwiło tym firmom pokrycie kosztów operacyjnych, zatrzymanie pracowników oraz utrzymanie płynności finansowej.

Wypowiedzi respondentów ukazują ważną rolę organizacji charytatywnych w odpowiedzi na kryzys humanitarny wywołany wojną na Ukrainie. Sandomierski Caritas był kluczowy w zapewnieniu zakwaterowania dla uchodźców z Ukrainy. Jak mówili nam badani, skoordynowano wysiłki, aby zapewnić godne warunki mieszkalne dla ponad 300 rodzin. Wsparcie obejmowało dodatkowo rejestrację, pomoc w przydzieleniu numerów PESEL, zapewnienie żywności oraz pomaganie w codziennych potrzebach. Organizacja, oprócz aspektów materialnych, skupiła się na pomocy w procesie integracji uchodźców z Ukrainy. Organizowano kursy, szkolenia, naukę języka oraz zapewniano wsparcie prawników³⁹⁴⁰. Wspomagano również procesy poszukiwania pracy, aby ułatwić osobom przybyłym z Ukrainy dostosowanie się do nowych warunków życia. Skuteczność działań charytatywnych opierała się na zaangażowaniu społeczności lokalnej. Wiele osób oferowało pomoc w zakresie przekazywania darów oraz środków finansowych. Choć po pewnym czasie zauważalne było osłabienie entuzjazmu, to współpraca z lokalnymi podmiotami nadal umożliwia realizację działań wspierających uchodźców. W opinii badanych, reakcja władz miasta na kryzys humanitarny była z początku niewystarczająca; cechowała ją ospałość oraz ograniczone zaangażowanie. Badani wskazywali na brak priorytetyzacji działań mających na celu wspieranie uchodźców oraz dostosowania się do sytuacji

---

³⁹ <https://sandomierz.eu/4442/467/wsparcie-dla-ukrainy.html>, dostęp 26.08.2023 r.

⁴⁰ <https://sandomierz.gosc.pl/doc/5718548.Czujcie-sie-tutaj-jak-w-domu>, dostęp 26.08.2023 r.

kryzysowej. Okoliczne miasta podejmowały różnorodne inicjatywy, włączając w to organizację obozów dla uchodźców, dostarczanie pomocy humanitarnej czy udzielanie wsparcia finansowego. Zdaniem badanych, władze miasta zbyt mocno polegały na działaniu lokalnych organizacji charytatywnych przy równoczesnym braku wystarczającego zaangażowania i wsparcia finansowego w działania pomocowe. Z drugiej strony, obraz obywatelskiego poświęcenia i udziału sandomierzan w odpowiedzi na największe kryzysy ostatnich lat kontrastuje z malowanym przez badanych obrazem powszechnej apatii w mieście. Być może właściwym byłoby mówienie tu o współistnieniu biernej większości mieszkańców Sandomierza z bardzo aktywną, zaangażowaną i dobrze zorganizowaną mniejszością społeczników.

Podczas analizy przekazywanych przez respondentów skojarzeń, ujawniły się **trzy zauważalne i spójne grupy znaczeniowe**. Pierwsza z tych grup odnosiła się do głęboko zakorzenionej historii miasta oraz silnych więzi mieszkańców z miejscem zamieszkania (symbolizowane przez skojarzenia, takie jak „orzech Jacek” czy „jastrząb o szlachetnych cechach”). Wskazano na monumentalność i wytrwałość miejscowości, uwypuklając zarówno fazy kryzysów, jak i okresy odbudowy. Drugą grupę skojarzeń charakteryzuje ambiwalentne pojmowanie sennego spokoju. Z jednej strony, Sandomierz kojarzono z wolnym, pozbawionym stresu i relaksującym tempem życia w mieście, z drugiej – badani wskazywali na marazm w sferze aktywności obywatelskiej oraz samorządowej (zobrazowane m.in. jako „leżący kot” czy „uśpione drzewo owocowe”). Ostatnia z grup, jednocześnie najczęściej reprezentowana, koncentruje się na pięknie oraz niewykorzystanym potencjale miasta. Skojarzenia związane z ogrodem Eden, przyciągającą zapachem akacją, krzewem winnej latorośli czy piękną jabłonią, ukazują zarówno urok malowniczego położenia, jak i perspektywę rozwoju. Respondenci wskazywali na atrakcyjność tego miejsca oraz niepełne wykorzystanie jego turystycznego potencjału. Przyglądając się grupom skojarzeń, wyłania się obraz miasta ukazujący jego historyczne korzenie, spokojną dynamikę życia oraz niewykorzystane możliwości rozwojowe.

2.2. Wyzwania i problemy miasta

Podobnie do większości miast tej wielkości, Sandomierz zmaga się z **procesami depopulacyjnymi**. Grawitacyjny wpływ stolic województwa sprawia, że większość młodzieży opuszcza Sandomierz po ukończeniu szkoły średniej. Miejscowość dotkliwie odczuwa też bliskość, z jaką w okolicy położone są inne większe od Sandomierza średnie miasta w postaci Tarnobrzega i Stalowej Woli. O ile kandydaci do najważniejszych uniwersytetów w kraju udają się do miast takich jak Rzeszów, Lublin czy Kielce, absolwenci szkół średnich chcący kontynuować edukację na uczelniach zawodowych wybierają Tarnobrzeg lub Stalową Wolę, często pozostając tam po ukończeniu studiów. Jeszcze bardziej wzmacnia to problem wyludniania się miasta oraz postępującego drenażu mózgow – osoby z wyższymi kwalifikacjami, które nie zdecydowały się na wyprowadzkę do największych miast, są pochłaniane przez sąsiednie średnie miasta. Uwidacznia się tu niszczący wpływ **braku atrakcyjnych ośrodków wyższej edukacji zawodowej** w mieście – z drugiej strony, niewielkie rozmiary Sandomierza utrudniają jego założenie.

Rozmowy z przedstawicielami oświaty prowadzą do wniosków, że w Sandomierzu nie ma rozpowszechnionych wśród młodzieży problemów z prawem lub używkami. **Pokoleniowymi problemami wychowawczymi** sygnalizowanymi za to przez nauczycieli są: nadmierne spożycie napojów energetycznych, większa labilność emocjonalna, neuroatypowość, uzależnienie od gier komputerowych i wideo a także coraz częstsze problemy z określaniem własnej tożsamości płciowej.

Wciąż odczuwalnym ciosem dla gospodarki miasta było **wycofywanie się firm**, które przeniosły część swojej produkcji do innych okolicznych miast po powodziach z 1997 i 2010 roku. Przykładem przytoczonym przez respondentów była położona w prawobrzeżnej części miasta huta szkła Pilkington⁴¹, która zrezygnowała

---

⁴¹ <https://kielce.wyborcza.pl/kielce/7,47262,8882708,huta-szkla-przestaje-inwestowac-w-sandomierzu-przez-powodz.html>, dostęp 05.07.2023 r.

z planów rozbudowy swojego zakładu. Zdaniem badanych, w mieście brakuje zakładów, innowacyjnych firm oraz usług informatycznych. W 2016 roku zlikwidowany przez Radę Miasta został także funkcjonujący od niecałych 20 lat Sandomierski Ogrodniczy Rynek Hurtowy⁴², co zdaniem niektórych badanych wynikało z błędów w zarządzaniu spółką. Obecnie miasto zmagają się z zadłużeniem⁴³, którego wzrost został jednak w ostatnim czasie ustabilizowany⁴⁴. Zadłużenie wynika z tytułu kredytów inwestycyjnych, emitowanych obligacji w Banku Gospodarstwa Krajowego, PKO Banku Polskim oraz Banku Pekao SA⁴⁵.

Pomimo skoku popularności Sandomierza i związanego z tym napływu turystów, badani wskazywali, że **standard bazy gastronomiczno-hotelarskiej** nadal potrzebuje poprawy, zaś jej obecny kształt ogranicza potencjał miasta. Zdaniem respondentów, miasto nie wykorzystuje jednak w pełni swoich możliwości i szansy, jaka wiąże się z ogromnym wzrostem liczby turystów na przestrzeni ostatniej dekady. Obecnie pozostaje **miastem jednodniowym**, bez jasnej strategii budowania tożsamości wykraczającej poza wykorzystywanie rozpoznawalności serialu „Ojciec Mateusz”.

Bolesnym aspektem życia w Sandomierzu jest **komunikacyjna izolacja miasta**. Częściowo wynika to z jego położenia na administracyjnej mapie Polski – Sandomierz znajduje się na wschodniej krawędzi województwa świętokrzyskiego, zaś istotna część połączeń międzymiastowych projektowana jest jako połączenia wewnątrz jednego województwa. Tymczasem, oddalenie Sandomierza od Kielc, Tarnowa, Rzeszowa i Lublina jest podobne. Połączenia kolejowe do tych miast (oraz dalszych metropolii) są zdaniem badanych rzadkie,

---

⁴² <https://radiokielce.pl/745267/post-44801/>, dostęp 10.07.2023 r.

⁴³ <https://kielce.tvp.pl/57587938/trudny-budzet-na-nadchodzacy-rok-zadluzenie-sandomierza-wzrosnie-o-10-milionow-zl>, dostęp 12.07.2023 r.

⁴⁴ <https://echodnia.eu/swietokrzyskie/burmistrz-sandomierza-marcin-marzec-z-wotum-zaufania-i-absolutorium-za-2022-rok-brak-jednomyslności-wsrod-radnych-zobacz-zapis/ar/c1-17685459>, dostęp 12.07.2023 r.

⁴⁵ Biuletyn Informacji Publicznej Sandomierz. 2022. *Raport o stanie gminy Sandomierz za rok 2021*. s. 19, <https://sandomierz.eu/5213/329/raport-o-stanie-gminy-sandomierz-za-2021-rok.html>, dostęp 26.08.2023 r.

zaś korzystanie z kolei – niewygodne, także z powodu nieczynnego od 2004 roku budynku dworca kolejowego. Przemieszczanie się po obszarze miasta i jego najbliższych okolic za pomocą środków komunikacji miejskiej również nasyca trudności – w weekendy nie sposób dostać się do położonego na obrzeżach miasta szpitala a w internecie brakuje czytelnych informacji o aktualnych rozkładach autobusów. Nieefektywna komunikacja publiczna sprawia, że mieszkańcy zmuszeni są korzystać z samochodów osobowych, co utrudnia przemieszczanie się turystów po mieście. Przejazd przez Wisłę umożliwia wyłącznie pojedynczy most oddany do użytku w 2011 roku, zaś most istniejący wcześniej został wyłączony z ruchu ze względu na zły stan techniczny w 2013 roku⁴⁶.

Kilku badanych wskazywało, że pilną potrzebą miasta jest **mieszkalnictwo komunalne i socjalne** – choć w bieżącym roku do użytku oddany został nowy blok komunalno-socjalny z 27 mieszkaniami, nie zaspokaja on potrzeb miejskiej społeczności, w której na podobne mieszkanie oczekuje aż 200 rodzin⁴⁷. Deficyt budownictwa komunalno-socjalnego jest boleśnie odczuwany, biorąc pod uwagę fakt, że przed 2022 rokiem w mieście przez 10 lat nie powstawały żadne mieszkania tego typu⁴⁸.

2.3. Polskość i religia w mieście

Do Sandomierza nie trzeba przyjeżdżać, by wiedzieć, że jest to miasto z ogromnym **rezerwuarem polskości**. Tysiącletnia historia miasta czyni Sandomierz jedną z najstarszych miejscowości w całym kraju. Losy miasta przecinały się także z ważnymi postaciami średniowiecznej historii Polski – Sandomierz regularnie odwiedzał Kazimierz Wielki i królowa Jadwiga, zaś w mieście przez wiele lat mieszkał

---

⁴⁶ <https://www.portalsamorzadowy.pl/inwestycje/stary-most-przez-wisle-w-sandomierzu-rozebrany-czas-na-budowe-nowego,469201.html>, dostęp 26.08.2023 r.

⁴⁷ <https://swietokrzyskie.cozadzien.pl/swietokrzyskie/kluce-odebrane-5-rodzin-z-sandomierza-otrzymalo-mieszkania-komunalne/63879>, dostęp 10.07.2023 r.

⁴⁸ <https://www.polskawliczbach.pl/Sandomierz#mieszkania-oddane-do-uzytowania>, dostęp 10.07.2023 r.

Wincenty Kadłubek. Sandomierz w 1570 roku był też miejscem zawarcia kluczonej dla historii polskiego protestantyzmu i wyjątkowej na skalę europejską tzw. Zgody sandomierskiej, która umożliwiła współpracę luteraniskim, kalwińskim i husyckim nurtom Reformacji. Od 1602 roku w mieście istniało Kolegium Jezuickie – jedno z najstarszych w Polsce.

W mieście organizowane są liczne obchody świąt i rocznic. Co ciekawe, badani podkreślali, że mają one najczęściej charakter apolityczny – uczestniczą w nich chętnie przedstawiciele większości stronnictw politycznych aktywnych w mieście. Uroczystości cieszą się też sympatią i zainteresowaniem mieszkańców. Podkreślić należy jednak, że nie chodzi tu wyłącznie o celebracje najważniejszych świąt państwowych (takich jak Święto Narodowe Trzeciego Maja czy Święto Niepodległości), ale także o **święta o znaczeniu lokalnym lub mniej znane rocznice narodowe**. Upamiętniane są m.in. odpusty ku czci średniowiecznych męczenników sandomierskich⁴⁹, rocznice wybuchu powstania styczniowego^{50 51}, rocznice podpisania porozumień sierpniowych⁵² czy Narodowy Dzień Pamięci Żołnierzy Wyklętych⁵³. Szczególny charakter celebracji związany jest z wagą tych historycznych wydarzeń dla życia lokalnej społeczności – Sandomierz przez jakiś czas znajdował się pod kontrolą powstańców styczniowych, zaś w bezpośrednim sąsiedztwie miasta miała miejsce bitwa pod Słupczą⁵⁴. Podczas II wojny światowej, komendant Sandomierskiego Obwodu Armii Krajowej, podpułkownik Antoni „Kruk” Wiktorowski

---

⁴⁹ <https://echodnia.eu/swietokrzyskie/uroczystosci-odpustowe-blogoslawionych-meczennikow-sandomierskich-sadoka-w-kosciele-dominikanow-w-sandomierzu-bedzie-nocne/ar/13214906>, dostęp 19.07.2023 r.

⁵⁰ <https://sandomierz.eu/7320/160-rocznica-wybuchu-powstania-styczniowego.html>, dostęp 19.07.2023 r.

⁵¹ <https://sandomierz.eu/7476/xix-marsz-szlakiem-pulawiakow-powstancow-styczniowych.html>, dostęp 19.07.2023 r.

⁵² <https://sandomierz.eu/6055/42-rocznica-porozumien-sierpniowych.html>, dostęp 19.07.2023 r.

⁵³ <https://sandomierz.naszemiasto.pl/piekne-obchody-narodowego-dnia-pamieci-zolnierzy-wykletych/ar/c1-9229067>, dostęp 19.07.2023 r.

⁵⁴ <https://leliwa.pl/sandomierz-rok-1863-sandomierz-w-powstaniu-styczniowym-2/>, dostęp 19.07.2023 r.

prowadząc zwycięskie walki z Niemcami odrzucił ultimatum Armii Czerwonej zakładające rozbrojenie oddziału i wcielenie go do oddziałów gen. Berlinga i prowadził niezależną walkę z okupantem, padając później ofiarą czystek ze strony sowieckiej bezpieki⁵⁵. W ten sposób, obchody rocznic i świąt narodowych zyskują lokalny koloryt.

Obok obchodów oficjalnych, w mieście istnieje szereg wydarzeń powiązanych z celebracją polskości, lecz organizowanych oddolnie. Z okazji Dnia Pamięci Żołnierzy Wyklętych Miejski Ośrodek Sportu i Rekreacji w Sandomierzu razem z Fundacją Wolność i Demokracja organizuje Bieg Pamięci „Tropem Wilczym”⁵⁶. Ogromną rolę w mieście odgrywa Chorągiew Rycerstwa Ziemi Sandomierskiej – rycerskie bractwo rekonstrukcyjne od blisko 30 lat organizujące turnieje rycerskie i inne imprezy historyczno-plenerowe oraz uświetniające lokalne obchody państwowych świąt⁵⁷. Istotnymi ośrodkami pielęgnowania kultury polskiej w Sandomierzu są też Muzeum Zamkowe oraz Dom Jana Długosza – Muzeum Diecezjalne.

Z relacji badanych wynika, że niektóre z tych celebracji organizowane były pierwotnie z inicjatywy polityków i samorządowców prawicowych, lecz z czasem przedstawiciele innych stronnictw politycznych także przyłączyli się do ich organizacji. Pokazuje to, że uroczystości związane z historią oraz polskością mogą pełnić **funkcje depolaryzacyjne**, dostarczając płaszczyzny wspólnego świętowania ponad podziałami na gruncie tożsamości narodowej. Zasadniczo pozytywny obraz kondycji polskości w mieście uzupełnić należy jednak wzmiankowanym przez badanych zmniejszeniem się otwartości na treści patriotyczne przez młodzież, szczególnie ze starszych klas szkół średnich.

Sandomierz jest istotnym punktem na mapie Polski pod względem religijnym. W mieście jako stolicy diecezji znajduje się bazylika⁵⁸

---

⁵⁵ <https://lo1.sandomierz.pl/cgarch/kruk-wiktorowski>, dostęp 19.07.2023 r.

⁵⁶ https://www.mosir.sandomierz.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=504%3Aakwarium-z-biotopem-w-klubie-wdkarskim-w-centrum-rekreacji&Itemid=57, dostęp 19.07.2023 r.

⁵⁷ <http://czasnawypoczynek.pl/Atrakcje,Sandomierz,C004938,Chor%C4%85giew+Rycerstwa+Ziemi+Sandomierskiej>, dostęp 19.07.2023 r.

⁵⁸ <http://sandomierz.eparafia.pl/>, dostęp 19.07.2023 r.

katedralna pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny i seminarium diecezjalne. Lokalny kościół może też poszczycić się relikwiami św. Jadwigi. Zdaniem badanych, duchowieństwo sandomierskie jest aktywne społecznie, angażując się w działalność duszpasterską, charytatywną i patriotyczną. Niektórzy badani wspominają, że stołeczny charakter miasta sprawia czasami, że liczba katolickich instytucji, działających w mieście, przerasta jego potencjał, który jest uwarunkowany liczbą mieszkańców.

Badani nie dostrzegali spadku liczby wiernych uczęszczających na Msze. Pełnowymiarowa sekularyzacja omija także sandomierskie szkoły, gdzie większość uczniów wciąż uczęszcza na lekcje religii. Liczba osób zaangażowanych w przykościelne wspólnoty i grupy jest niewielka, ale wystarcza, by w Sandomierzu funkcjonowało wiele wspólnot neokatechumenalnych, oaz, scholi czy grup ministranckich. Warto wspomnieć też, że największe wydarzenie w historii miasta miało charakter religijny; odwiedziny Sandomierza przez Jana Pawła II 12 czerwca 1999 roku zgromadziły w mieście aż 500 000 ludzi⁵⁹.

Z drugiej strony, Sandomierz jest miastem o silnych tradycjach antyklerykalnych – nie wiążą się one z otwartą wrogością do przedstawicieli duchowieństwa, lecz z dystansem i ograniczonym zaufaniem części mieszkańców. Badani wspominają też o znaczącym zmniejszeniu się liczby kleryków w sandomierskim seminarium, których obecnie na wszystkich latach jest łącznie trzydziestu⁶⁰. Jeszcze 10 lat temu spotkanie licznych seminarzystów na ulicach sandomierskiej starówki było codziennym widokiem. Jak powiedział jeden z badanych, „gdy klerycy wychodzili na miasto, na rynku robiło się ciemno”. Teraz obecność seminarium i jego lokatorów jest dużo mniej odczuwalna w panoramie miasta. Można powiedzieć więc, że pełzająca fala sekularyzacji jest w Sandomierzu widoczna, ale nie tyle w kościelnych (lub szkolnych) ławkach, co przede wszystkim w kondycji kościelnych instytucji długiego trwania.

---

⁵⁹ <https://sandomierz.eu/8618/24-rocznica-wizyty-sw-jana-pawla-ii-w-sandomierzu.html>, dostęp 20.07.2023 r.

⁶⁰ <https://radiokielce.pl/905299/jak-wyglada-zycie-klerykow-dzien-otwartej-furty-w-sandomierskim-158013/>, dostęp 20.07.2023 r.

2.4. Wizja rozwoju miasta

Sandomierz widziany oczyma badanych jawi się jako miejsce, którego możliwości rozwoju uwarunkowane są jego unikalną lokalizacją na geograficznej, gospodarczej, kulturowej i administracyjnej mapie Polski. Z jednej strony, Sandomierz jako bardzo niewielkie miasto nie stanie się raczej liderem regionu przodującym w innowacyjności gospodarki, rozwoju rynku pracy lub odwracaniu negatywnych zmian demograficznych. Nie oznacza to jednak braku perspektyw rozwoju – jak wskazali respondenci, Sandomierz ma potencjał stać się miastem, które, pogłębiając swoje wyjątkowe atuty, jest w stanie pełnić unikalną funkcję na mapie regionu, stając się najważniejszym w promieniu wielu kilometrów **ośrodkiem dziedzictwa historyczno-kulturowego i dostarczycielem produktów spożywczych o unikalnej jakości**. Wszystko to może sprawić, że zainteresowanie Sandomierzem wśród turystów i konsumentów będzie rosnąć, przyciągając kapitał i nowych inwestorów.

Pierwsza płaszczyzna urzeczywistniania potencjału miasta zdaniem badanych wiąże się z jego dziedzictwem historyczno-kulturowym. Mamy tu do czynienia z zasobami, które już istnieją, zaś kluczowe jest ich zagospodarowanie. Jak wskazało wielu respondentów, ogromnym sukcesem dla popularności i znaczenia miasta byłoby wpisanie go na **Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO** – pomysł ten powracał już niejednokrotnie w ostatnich latach w życiu miasta⁶¹. Do sukcesu potrzebny jest jednak intensywny wysiłek władz samorządowych we współpracy z ekspertami, by móc złożyć odpowiednio uargumentowany wniosek do władz UNESCO⁶². Duże znaczenie ma tu także współpraca władz centralnych i samorządowych⁶³.

W tym samym czasie, lepszego wykorzystania domaga się popularność Sandomierza wynikająca z dużej ilości unikatowych

---

⁶¹ <https://kielce.wyborcza.pl/kielce/7,47262,27038466,sandomierz-na-liscie-swiatowego-dziedzictwa-unesco-powrot-do.html>, dostęp 11.08.2023 r.

⁶² <https://radiokielce.pl/306636/sandomierz-na-liscie-unesco-w-2023-roku-piotr-wawrzyk-lobbing-je-114993/>, dostęp 11.08.2023 r.

⁶³ Ibidem, dostęp 11.08.2023 r.

zabytków oraz pojawienia się tego miasta w serialu „Ojciec Mateusz”. Remontu domaga się jedna z najważniejszych wizytówek miasta, czyli Zamek Królewski w Sandomierzu – prace nad pozyskaniem finansowania na ten cel przez władze samorządowe trwają⁶⁴. W tym samym czasie, zatwierdzone zostało rozpoczęcie prac nad renowacją zabytkowych budynków należących do diecezji sandomierskiej⁶⁵. Zdaniem badanych, wciąż niedostatecznie rozwinięta jakościowo pozostaje lokalna **baza gastronomiczno-hotelarska**, a także oferta rekreacyjno-rozrywkowa. Przekształcenie Sandomierza z miasta jednodniowego np. poprzez zagospodarowanie brzegu Wisły i stworzenie związanych z nią atrakcji mogłoby przyciągnąć większą liczbę ludzi. Obecnie trwają prace nad przeciwpowodziowym zabezpieczeniem miasta poprzez konstrukcję wrót powodziowych⁶⁶, lecz zdaniem badanych Wisła ma potencjał odegrać pozytywną rolę w rozwoju miasta, stając się „częścią stylu życia” mieszkańców i odwiedzających miasto turystów.

Innym aspektem rozwoju Sandomierza jest potencjał owocowo-warzywny okolicznych sadowników. Region sandomierski nazywany bywa czasami „**małą Toskanią**” z uwagi na wyjątkowy mikroklimat Kotliny Sandomierskiej sprzyjający wytwarzaniu wina oraz warzyw i owoców; szczególnie jabłek, wiśni i tradycyjnych moreli sandomierskich⁶⁷, mających opinię najsmaczniejszych moreli w Polsce. Szansą regionu jest aktywna promocja tych produktów, by mogły być one kupowane przez klientów z całego kraju czy nawet z zagranicy. W obsłudze handlu przydatny będzie trwający obecnie remont giełdy owocowo-warzywnej⁶⁸. Jak sugerowali niektórzy badani, hodowcom i klientom szkodzą wahania cen poszczególnych owoców i warzyw.

---

⁶⁴ <https://radiokielce.pl/951621/zamek-w-sandomierzu-wymaga-gruntownego-remontu/>, dostęp 16.08.2023 r.

⁶⁵ <https://kielce.wyborcza.pl/kielce/7,47262,29982289,ponad-100-mln-zl-na-swietokrzyskie-zabytki-takze-na-remonty.html>, dostęp 16.08.2023 r.

⁶⁶ <https://echodnia.eu/swietokrzyskie/trwa-montaz-ogromnych-wrot-broniacych-sandomierz-tarnobrzeg-i-okolice-przed-wielka-woda-z-wisly-zobacz-jak-powstaje-stalowy/ar/c3-16605131>, dostęp 16.08.2023 r.

⁶⁷ <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/morela-sandomierska-zaleszczycka>, dostęp 16.08.2023 r.

⁶⁸ <https://sandomierz.naszemiasto.pl/trwa-wielka-przebudowa-sandomierskiej-giełdy-owocowo-ar/c3-9168845>, dostęp 16.08.2023 r.

Przeciwwą dla tych fluktuacji mogą okazać się działania państwa np. za pośrednictwem Państwowej Grupy Spożywczej, która poprzez skup niektórych produktów lub zakup przedsiębiorstw sadowniczo-hodowlanych mogłaby stabilizować sytuację na rynku, zmniejszając skoki cenowe.

Dużym wyzwaniem dla Sandomierza jest poprawa jego systemu oświaty. W tej dziedzinie wydaje się, że dorównanie większym miejscowościom w regionie (nie wspominając o stolicach województw) będzie bardzo trudne. Jak wskazali respondenci, pewną szansą może być stworzenie w nim **edukacyjnej niszy** powiązanej z już istniejącymi walorami miasta. Przykładem tego typu rozwiązania mogą być kierunki branżowe poświęcone nauce uprawy i sadownictwa lub kształcące do zawodu konserwatora zabytków. Obecnie w mieście rozpoczęły się prace nad budową nowej siedziby filii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Sandomierzu⁶⁹, co może pozwolić na poszerzenie dostępnej oferty edukacyjnej.

Piłą potrzebą miasta pozostaje poprawa jego sytuacji komunikacyjnej. Szczególnie istotną rolę odgrywa w tym aspekcie trasa S74, która łączyć ma Sandomierz z północną częścią Polski. Do powstania odpowiedniego odcinka trasy pozostało jednak jeszcze wiele lat – obecnie projekt odcinka drogi łączącego Sandomierz ze Stalową Wolą rozpatrywany jest pod kątem techniczno-ekonomiczno-środowiskowym⁷⁰. Co więcej, dojazd do miasta przy użyciu transportu torowego staje się coraz trudniejszy⁷¹ m. in. z powodu opóźniającego się remontu linii kolejowej na trasie Skarżysko-Kamienna-Sandomierz. Prace remontowe trwają i zostaną ukończone prawdopodobnie w 2024 roku, po czym przywrócone zostaną przechodzące przez Sandomierz połączenia Warszawa-Przemyśl⁷². W tym roku ogłoszono

---

⁶⁹ <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/sandomierska-filia-ujk-bedzie-miala-nowa-siedzibe>, dostęp 26.08.2023 r.

⁷⁰ <https://www.gov.pl/web/gddkia/s74-sandomierz-dk79--stalowa-wola-dw855>, dostęp 16.08.2023 r.

⁷¹ <https://kielce.tvp.pl/66436118/jedzie-pociag-z-daleka-ubywa-kolejowych-polaczen-z-sandomierzem>, dostęp 16.08.2023 r.

⁷² <https://www.rynek-kolejowy.pl/mobile/mi-remont-linii-skarzysko-sandomierz-moze-nie-skonczyz-sie-w-2023-r-110687.html>, dostęp 16.08.2023 r.

także rozpoczęcie prac remontowych zmierzających do ponownego oddania budynku dworca do użytku dla pasażerów⁷³. Równolegle, w mieście trwają prace prowadzące do postawienia nowego mostu w miejsce właśnie rozebranego przejazdu przez Wisłę⁷⁴ oraz budowy obwodnicy, tzw. Lwowskiej-bis⁷⁵, co daje nadzieję na rozwiązanie problemów związanych z przepustowością ruchu i przemieszczaniem się przez miasto.

Szansą na poprawę jakości życia w mieście jest rozwój **taniego budownictwa** mieszkalnego; zarówno komunalnego, jak i społecznego. Ograniczeniem pozostaje niewielki rozmiar miasta i związane z tym skromne możliwości budżetu władz miasta.

W dziedzinie rozwoju sandomierskiego trzeciego sektora, respondenci wskazywali na kilka rozwiązań, które mogłyby zwiększyć jego rolę i pozytywny wpływ na społeczną sytuację w mieście. Jeden z nich odnosi się do **reformy systemu grantowego** i zakłada stworzenie programów przeznaczonych na kontynuację już zrealizowanych wydarzeń, które zakończyły się sukcesem i mogą zostać zorganizowane w kolejnej, przyszłorocznej edycji.

Peryferyjne administracyjne położenie Sandomierza na granicy województwa świętokrzyskiego, związane z tym komunikacyjne wykluczenie oraz bliskie sąsiedztwo większych ośrodków miejskich stanowią przeszkody w rozwoju miasta i jak dotąd przyczyniały się raczej do utraty przez nie funkcji społeczno-gospodarczych. „**Sandomierz jutra**” o jakim wspominali badani pozostaje jednak możliwy pod warunkiem wykorzystania tych uwarunkowań geograficznych i kulturalnych, które działają na jego korzyść. Najważniejszym warunkiem zwiększenia atrakcyjności miasta z dla turystów oraz konsumentów lokalnych produktów, ale także i dla samych mieszkańców rozważających wyprowadzkę do większego miasta za dobrze płatną

---

⁷³ <https://echodnia.eu/swietokrzyskie/dworzec-ppk-w-sandomierzu-zostanie-wyremontowany-to-będzie-remont-po-30-latach-oczekiwan-zobacz-zdjecia-i-film/ar/c1-17787253>, dostęp 16.08.2023 r.

⁷⁴ <https://www.gov.pl/web/gddkia-kielce/miejsce-pod-nowy-most-w-sandomierzu-juz-gotowe>, dostęp 26.08.2023 r.

⁷⁵ <https://echodnia.eu/swietokrzyskie/w-sandomierzu-podpisano-umowe-na-budowe-obwodnicy-lwowskiej-bis-kiedy-ruszy-budowa-zobacz-zdjecia-i-film/ar/c4-17718371>, dostęp 26.08.2023 r.

pracą, jest stworzenie niepowtarzalnego wizerunku miejscowości jednocześnie bogatej historycznie, obfitej w najwyższej jakości naturalne produkty, relewantnej kulturowo oraz posiadającej bazę gospodarczą zdolną do obsługi tych wymiarów miasta. Sandomierz jako okno na cały region i najatrakcyjniejszy punkt wypadowy umożliwiający jego zwiedzanie mógłby odgrywać istotną rolę nawet pomimo swojego położenia.

3. Badanie w Grudziądzu. „Drugi Ciechocinek” czy miasto nierówności?

3.1. Charakterystyka próby i miasta

Pierwszym miastem, w którym przeprowadzono badania, był Grudziądz położony w województwie kujawsko-pomorskim. W mieście odbyły się wywiady z następującymi osobami:

- Przedstawicielka miejskiej biblioteki (K)
- Prezes aktywnego w mieście stowarzyszenia kulturalnego (K)
- Przedstawicielka jednego z grudziądzkich muzeów odpowiedzialna za działania edukacyjne (E,K)
- Radny miejski (P)
- Wysoko postawiony przedstawiciel jednej z grudziądzkich uczelni (E)
- Przedstawiciel stowarzyszenia pomagającego emerytowanym pracownikom służb mundurowych (S)
- Duchowny, proboszcz jednej z parafii (R)

– 3K, 2E, 1S, 1P, 1R

Uzyskana w ten sposób próba oddaje różne wymiary funkcjonowania miasta. Duża rola pracowników instytucji kultury oraz kulturalnych organizacji trzeciego sektora umożliwiła większy niż zwykle wgląd w stosunek mieszkańców do polskości oraz zainteresowanie dobrami kultury. Poznanie kondycji systemu oświaty ze szczególnym uwzględnieniem regionalnego szkolnictwa wyższego

umożliwiły wywiady przeprowadzone z przedstawicielką lokalnej uczelni. Jak okazało się w trakcie wywiadów, Grudziądz zmagają się z wieloma wyzwaniami na przecięciu gospodarki, społeczeństwa i polityki, a rozmowy z badanymi, którym bliskie są problemy społeczne i wyzwania w zarządzaniu miastem, pozwoliły na ich głębsze zrozumienie.

Grudziądz jest blisko 90-tysięcznym miastem⁷⁶ położonym na prawym brzegu Wisły w obszarze Kotliny Grudziądzkiej. Jego historia rozpoczyna się w okresie państwa pierwszych Piastów, gdzie na okolicznych (wówczas terytorialnie pruskich) ziemiach prowadzona była działalność chrystianizacyjna. W latach 1231-1466 Grudziądz znajdował się na terenach Zakonu Krzyżackiego, by potem powrócić do terytorium Królestwa Polskiego. Jako jedno z północnych i granicznych miast Rzeczypospolitej, było niejednokrotnie okupowane przez wojska szwedzkie i rosyjskie, by w końcu zostać zagarnięte przez Królestwo Prus w I rozbiórce Polski. Mocno zgermanizowane miasto zostało przejęte przez wojsko polskie w 1920 roku, trafiając w obręb II Rzeczypospolitej, zaś ostatecznie przypało ono państwu polskiemu po 1945 roku. Liczba mieszkańców miasta w okresie PRL-u stale wzrastała a w latach 90tych przekroczyła nawet 100 000, by w XXI wieku spaść do obecnego poziomu, malejąc w latach 2002-2021 o 7,6%⁷⁷. Przyrost naturalny w Grudziądzu jest ujemny i odznacza się negatywnie zarówno w skali kraju, jak i województwa. W przeciwieństwie do wielu innych miast o populacji bliskiej 100 tysiącom mieszkańców, Grudziądz nigdy nie był siedzibą województwa, zaś w latach 1975-1998 znajdował się na terenie województwa toruńskiego.

Na terenie miasta znajduje się kilka jezior i innych zbiorników wodnych, a także źródła tzw. czwartorzędowych wód podziemnych, które przynależą do jednego z obszarów najwyższej ochrony Głównych Zbiorników Wód Podziemnych Polski⁷⁸. Jak można było

---

⁷⁶ <https://www.polskawliczbach.pl/Grudziadz#dane-demograficzne>, dostęp 28.10.2023 r.

⁷⁷ Ibidem, dostęp 26.08.2023 r.

⁷⁸ <https://www.pgi.gov.pl/psh/dane-hydrogeologiczne-psh/947-bazy-danych->

się przekonać w trakcie rozmów z badanymi były częstym punktem odniesienia i postrzegane były jako jedna z wizytówek miasta.

Miasto historycznie związane było w szczególności sposobem z woj-
skiem oraz przemysłem, które były głównymi czynnikami jego roz-
woju. W okresie międzywojennym Grudziądz był siedzibą jednego
z największych garnizonów w kraju; stacjonowało tu kilka jednostek
wojskowych, w tym sztab 16. Pomorskiej Dywizji Piechoty. W mieście
znajdowały się także szkoły wojskowe, w tym ogólnokrajowe Centrum
Wyszkolenia Kawalerii oraz Lotnicza Szkoła Strzelania i Bombar-
dowania⁷⁹. Garnizonowy charakter miasta utrzymany został także
w Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej; w Grudziądzu stacjonowały liczne
dużych rozmiarów jednostki, szczególnie artyleryjskie. Obecnie
garnizon nie ma już tak dużego znaczenia i pełni rolę szkolenio-
wą i logistyczną. Tradycje przemysłowe miasta sięgają tymczasem
jeszcze XIX wieku, gdy w Grudziądzu powstała odlewnia Herzfelda
i Victoriusa oraz fabryka maszyn rolniczych Augusta Ventzkiego; oby-
dwa zakłady istnieją w zmienionej formie po dziś dzień⁸⁰. W powo-
jennym Grudziądzu funkcjonowały duże zakłady; m.in. Grudziądzkie
Zakłady Przemysłu Gumowego „Stomil”, Grudziądzka Wytwórnia Ty-
toniu Przemysłowego, Fabryka Narzędzi Rolniczych „Agromet-Unia”.
Wiele z nich niestety nie przetrwało gospodarczej transformacji lat
90. i dwutysięcznych. Od tego czasu gospodarka miasta ewoluowała;
obecnie znajdują się tu sporych rozmiarów zakłady firm drzewnych
SITS Industry i Mr Garden oraz centra logistyczne spółek takich jak
Rossmann, Jeronimo Martins czy Brenntag⁸¹.

W mieście funkcjonuje kilkadziesiąt szkół ponadpodstawo-
wych oraz dwie uczelnie wyższe. Grudziądzka Wyższa Szkoła De-
mokracji im. Księdza Jerzego Popiełuszki kształci 420 studentów
na kierunkach politologicznych, pedagogicznych, technicznych

---

hydrogeologiczne/8890-gzwp.html, dostęp 26.08.2023 r.

⁷⁹ W. Rezmer. 2017. *Garnizon wojska polskiego w Grudziądzu 1920-1939. Stan badań i postulaty badawcze*. „Rocznik Grudziądzki” 25, 105-128.

⁸⁰ <https://grudziadz.pl/artykuly/15/charakterystyka-gospodarcza>, dostęp 16.10.2023 r.

⁸¹ Ibidem, dostęp 16.10.2023 r.

i medycznych niestacjonarnie oraz stacjonarnie w ramach studiów I i II stopnia (oraz podyplomowych)⁸². Swoj niewielki ośrodek regionalny w Grudziądzu prowadzi także jedna z najstarszych uczelni prywatnych w Polsce – Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi⁸³.

Jak wspominali badani, życie kulturalne mieszkańców organizowane jest przez trzy instytucje publiczne; Centrum Kultury Teatr, Bibliotekę Miejską im. Wiktora Kulerskiego w Grudziądzu oraz Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu. Poza nimi, w mieście aktywne są organizacje pozarządowe takie jak Koło Miłośników Grudziądza, Fundacja na Rzecz Tradycji Jazdy Polskiej, Grudziądzki Klub Rotariański, Grudziądzkie Stowarzyszenie Otwarte Serca, Klub Biznesowy Olimpij Grudziądz czy Grudziądzkie Towarzystwo Kultury. Respondenci wspominali, że choć stowarzyszeń i fundacji w Grudziądzu jest dużo więcej, działalność większości z nich nastawiona jest do wewnątrz i służy celom swoich członków. Według badanych, osób chętnych do zaangażowania na niwie ogólnomiejskiej jest niewiele i reprezentują one przede wszystkim pokolenie osób w średnim wieku. Zaobserwowana **pokoleniowa nieciągłość obywatelska** grozi postępującą erozją trzeciego sektora w Grudziądzu.

Rządy w mieście od 2018 roku sprawuje Maciej Glamowski – prezydent liberalny, popierany przez większość w radzie miasta składającej się z radnych Koalicji Obywatelskiej i Komitetu Wyborczego Wyborców „Sojusz Obywatelski Grudziądz – Maciej Glamowski”⁸⁴. Poglądy polityczne mieszkańców wydają się rozkładać pod pewnymi względami podobnie do proporcji ogólnopolskich – wybory w 2019 roku przyniosły co prawda znaczące, prawie 40-procentowe zwycięstwo dla Prawa i Sprawiedliwości w gminie Grudziądz, lecz przyzwoite wyniki odnotowała także Koalicja Obywatelska (~24%) oraz Lewica a nawet Koalicja Polska (obydwie listy po ~14% głosów). Władza samorządowa w mieście od wielu lat jest jednak w rękach

---

⁸² <http://wsd.info.pl/rekrutacja.html>, dostęp 17.10.2023 r.

⁸³ <https://www.ahe.lodz.pl/grudziadz>, dostęp 17.10.2023 r.

⁸⁴ https://wybory2018.pkw.gov.pl/geografia/046200#results_elect_council, dostęp 18.10.2023 r.

samorządowców związanych z Platformą Obywatelską – prawicowy prezydent rządził miastem wyłącznie w latach 2002-2006.

Pandemia odcisnęła się negatywnie na życiu mieszkańców Grudziądza na kilka sposobów. Grudziądzki szpital decyzją Ministerstwa Zdrowia został wtedy przemianowany na placówkę covidową, co przyczyniło się do wielu obaw ze strony mieszkańców o perspektywę leczenia innych schorzeń. Z relacji badanych wynika, że **strach był przewodnią emocją** towarzyszącą pojawieniu się pandemii w mieście już od pierwszych zachorowań. Pandemia wymusiła też przejście uczelni i szkół na nauczanie zdalne, co – jak wskazali respondenci – wiązało się z pogorszeniem kondycji psychicznej dzieci i młodzieży. Oddzielenie instytucji od reszty społeczeństwa było udziałem także ośrodków kultury czy kościołów. Liczba osób uczestniczących w mszach i nabożeństwach trwale spadła a biblioteki, muzea i domy kultury musiały kreatywnie wymyślać sposoby docierania do mieszkańców za pośrednictwem internetu i mediów społecznościowych.

Wybuch wojny i jej konsekwencje zaskoczyły mieszkańców i władze miasta, lecz w Grudziądzu bardzo szybko zaczęły pojawiać się prywatne i publiczne inicjatywy nakierowane na pomoc ukraińskim uchodźcom. Według relacji respondentów, do miasta przyjechało aż 1200 osób (choć wiele z nich po jakimś czasie wyjechało). Władze udostępniły pierwszym przybyłym budynek bursy szkolnej⁸⁵. Organizowane były koncerty dla Ukrainy oraz manifestacje solidarnościowe⁸⁶. W subiektywnym odbiorze badanych, obecność uchodźców w mieście nie wpłynęła negatywnie na sytuację w mieście, gdyż szybko się w nim odnaleźli.

W wymienianych przez respondentów skojarzeniach roślinno-zwierzęcych z miastem charakterystyczna była **ambivalencja**. Z jednej strony, badani odwoływali się do motywów przywodzących na myśl przytłoczenie, ograniczenia i niedogodne warunki do rozwoju miasta. W tym kontekście w wypowiedziach badanych pojawiały się brudzące okolice wrony, zbity pies czy leniwiec symbo-

---

⁸⁵ <https://grudziadz.pl/arttykul/69/18743/ukrainscy-uchodzcy-w-grudziadzu>, dostęp 20.10.2023 r.

⁸⁶ <https://grudziadz.pl/arttykul/69/18817/grudziadz-wspiera-ukraine>, dostęp 23.10.2023 r.

lizujące kolejno nieprzyjazne władze miasta, jego uwarunkowane zewnętrznie problemy czy brak własnej inicjatywy. Widoczna była tutaj świadomość, że aktualna sytuacja Grudziądzka pozostawia wiele do życzenia a skojarzenia respondentów prezentowały obraz miasta poturbowanego przez systemowe ograniczenia, słabe przywództwo oraz bierność obywateli.

Innym respondentom Grudziądzkojarzył się jednak bardziej ze stabilnym, historycznym i mocno zakorzenionym w ziemi dębem ze względu na osadzenie miasta w historii oraz żywe tradycje. Wspominany był także niedźwiedź jako istota pozornie łagodna, lecz posiadająca wyjątkowo groźny potencjał (co zdaniem jednego z respondentów oddawało ciekawszą niż pozornie można sądzić naturę miasta). Symbolem postrzegania Grudziądzka przez pryzmat nadziei dla jego rozwoju był motyl. Jak można przypuszczać, badani podkreślali w ten sposób swoją wiarę w pozytywny rozwój miasta i jego wartościowość. Pozytywne i negatywne przekonania przeplatały się ze sobą, tworząc ciekawe kombinacje skojarzeń. Respondent porównujący Grudziądz do zbitego i przestraszonego psa podkreślił, że jest on jednak psem rasowym. W tak złożonych skojarzeniach uwidacznia się dualność opinii badanych o mieście, które dopiero dzięki określonym systemowym zmianom będzie w stanie zyskać na atrakcyjności.

3.2. Wyzwania i problemy miasta

W opinii naszych rozmówców, kluczowym wyzwaniem przed jakim stoi Grudziądz, jest długotrwałe **zadłużenie szpitala** zlokalizowanego na terenie miejscowości. W roku 2022 zadłużenie Regionalnego Szpitala Specjalistycznego im. dr. Władysława Biegańskiego wynosiło niecałe 430 milionów złotych, umieszczając placówkę na czwartym miejscu w Polsce pod względem zadłużenia⁸⁷. Według respondentów, jest to głównie wynik nieefektywnego zarządzania finansami, nie-

---

⁸⁷ Babraj, Rafał. 2022. Ministerstwo Zdrowia. Zobowiązania ogółem i wymagalne za pierwszy kwartał 2022 r. samodzielnych publicznych zakładów opieki zdrowotnej (SPZOZ) udzielających stacjonarnych i całonocnych świadczeń szpitalnych (w złotych): <https://www.gov.pl/web/zdrowie/zadluzenie-spzoz>, dostęp 28.10.2023 r.

właściwego planowania budżetu i problemów związanych z obsługą długu z przeszłych lat. Znaczny dług jest istotnym obciążeniem dla placówki, wpływając negatywnie na jej zdolność operacyjną. Spłacanie długu wymusza na kierownictwie szpitala redukcję zatrudnienia, ograniczenia w zakupach nowoczesnego sprzętu medycznego oraz zawężenie zakresu świadczonych usług⁸⁸. To z kolei niesie ryzyko dla stabilności opieki zdrowotnej w mieście i regionie. Szpital przez dwa lata funkcjonował wyłącznie jako placówka przyjmująca chorych na covid, zaś w ostatnim czasie zamknięty został na nim oddział udarowy, co zaniepokoiło mieszkańców⁸⁹.

Respondenci zwrócili uwagę na brak wystarczającego wsparcia ze strony instytucji centralnych w dążeniu do poprawy istniejącej sytuacji. Zadłużenie szpitala tworzy **efekt kaskadowy** wpływający na kondycję całego miasta. Władze bez odpowiedniej pomocy zmuszone są do ograniczenia swoich zdolności inwestycyjnych w celu obsługi zadłużenia. Koszty obsługi długu szpitala ograniczają dostępność środków na kluczowe obszary, takie jak infrastruktura, edukacja oraz kultura. Zadłużenie szpitala może także wpłynąć negatywnie na zdolność miasta do pozyskiwania nowego finansowania; instytucje finansowe oraz organy rządowe mogą być mniej skłonne do wspierania zadłużonych miast. Respondenci wyrażali obawę, że sytuacja może ograniczyć potencjał miasta w realizacji nowych planów inwestycyjnych i programów rozwojowych, co z kolei przyczyni się do pogorszenia jakości życia mieszkańców.

Grudziądz mierzy się z trudnościami wynikającymi z **upadku przemysłu** oraz niedostatecznej aktywności inwestycyjnej w mieście. Miasto będące niegdyś silnym ośrodkiem produkcyjnym z licznymi miejscami pracy, doświadczyło zmierzchu zakładów przetwórczych oraz produkcyjnych. Infrastruktura przemysłowa w alternatywnym scenariuszu mogłaby stanowić podstawę przekształcenia miasta w innowacyjne centrum ekonomiczne, lecz szansa ta nie została wy-

---

⁸⁸ <https://pomorska.pl/udarowki-w-szpitalu-w-grudziadzu-poki-co-nie-bedzie-nie-udalo-sie-pozyskac-lekarzy/ar/c14-17725623>, dostęp 23.10.2023 r.

⁸⁹ <https://pomorska.pl/jest-decyzja-wojewody-dzialalnosc-udarowki-w-szpitalu-w-grudziadzu-zostala-czasowo-zawieszona/ar/c14-17257821>, dostęp 25.10.2023 r.

korzystana w pierwszych 20 latach III RP. Globalne zmiany gospodarcze wywołały przemieszczenie produkcji w kierunku regionów świata cechujących się niższymi kosztami pracy i bardziej przychylnym otoczeniem regulacyjnym⁹⁰. Perspektywy rozwoju przemysłu w Grudziądzu są znacząco utrudnione wskutek międzynarodowej rywalizacji.

Dodatkowe obawy wzbudza mała liczba inwestorów w mieście⁹¹. W opinii respondentów przemysłowy upadek idzie w parze z niechęcią nowych inwestorów do wejścia do regionu. Niepewność dotycząca perspektyw rynkowych, a także ryzyko związane z kondycją ekonomiczną i społeczną miasta odstrasza potencjalnych inwestorów. Brak kapitału inwestycyjnego ogranicza potencjał rozwojowy miasta oraz możliwość kreowania nowych miejsc pracy.

Bezpośrednim skutkiem likwidacji zakładów przemysłowych jest bezsprzecznie **utrata miejsc pracy**. Ten zanik nie tylko wpływa na gospodarkę, lecz również wywołuje efekty uboczne o wymiarze społecznym. Wysoki poziom bezrobocia (11,1% w roku 2021)⁹² oraz ograniczone szanse zatrudnienia prowadzą do obniżenia jakości życia mieszkańców, nasilenia ubóstwa oraz wzrostu wykluczenia społecznego.

Dodatkowym aspektem pogarszającym sytuację finansową mieszkańców są **wyjątkowo niskie wynagrodzenia**. Przeciętne wynagrodzenie grudziądzkiego pracownika stanowi jedynie 80% średniego wynagrodzenia ogólnopolskiego i jest niższe o niecałe 500 zł także od przeciętnego wynagrodzenia w województwie kujawsko-pomorskim⁹³. Powiat Grudziądz zajmuje dopiero 289 miejsce w krajowym rankingu wysokości zarobków⁹⁴. Niskie płace kreują niekorzystny wi-

---

⁹⁰ Skrok, D. (2010). *Globalizacja we współczesnej gospodarce światowej i jej skutki*. [w:] Kuczmarzka, M. i Pietryka, I. (red). *Problemy gospodarki światowej*, Toruń: Polskie Towarzystwo Ekonomiczne.

⁹¹ <https://pomorska.pl/planowe-inwestycje-w-grudziadzu-nie-ruszaja-bo-brakuje-pieniedzy-wladze-szukaja-dodatkowych-zrodel-finansowania/ar/c1-16797891>, dostęp 23.10.2023 r.

⁹² <https://www.polskawliczbach.pl/Grudziadz>, dostęp 23.10.2023 r.

⁹³ Ibidem, dostęp 23.10.2023 r.

⁹⁴ <https://300gospodarka.pl/dane/srednia-placa-w-grudziadzu-dane-gus-ile-wynosi-pensja>, dostęp 23.10.2023 r.

zerunek miejsca, w którym trudno osiągnąć stabilność ekonomiczną i godne warunki życia. Co gorsza, niski poziom zarobków zdaniem respondentów wynika ze **zmowy płacowej** lokalnych pracodawców, którzy prowadzą aktywną politykę utrzymywania płac pracowników niższego szczebla na poziomie płacy minimalnej. Według badanych, wyższe zarobki w podobnych zawodach można otrzymywać nawet pracując w okolicznych mniejszych miastach takich jak Kwidzyn czy Nowe Miasto Lubawskie.

Miasto nie posiada przy tym także **publicznego ośrodka szkolnictwa wyższego**, co skutkuje koniecznością podjęcia przez lokalnych absolwentów szkół średnich wysiłków w celu studiowania prywatnie lub zdobycia wyższego wykształcenia w innych miastach. Nasi rozmówcy zwrócili uwagę, że ten stan rzeczy przyczynia się do ubytku potencjalnej wykwalifikowanej kadry, która mogłaby wpłynąć na innowacyjność oraz rozwój miejscowej gospodarki.

Ujemny przyrost naturalny wraz z przemieszczaniem się młodzieży ma wpływ na zauważalne **zmniejszanie się liczby mieszkańców**⁹⁵. Odplyw młodzieży skutkuje także zakłóceniem równowagi wiekowej w społeczeństwie miasta⁹⁶. Dominacja starszych grup wiekowych ma wpływ na potrzeby związane z usługami i infrastrukturą, a także niesie ze sobą wyzwania w obszarach takich jak opieka zdrowotna, edukacja i rozrywka.

Zła sytuacja w mieście istnieje także pod kątem mieszkaniowym. W mieście dominuje stara zabudowa, która nie jest rewitalizowana przy jednoczesnych bardzo wysokich czynszach i opłatach za ogrzewanie, które budzą duże oburzenie mieszkańców⁹⁷⁹⁸. Polityka władz miasta była krytykowana przez badanych za nie-

---

⁹⁵ <https://www.polskawliczbach.pl/Grudziadz>, dostęp 23.10.2023 r.

⁹⁶ Urząd miasta Bydgoszczy. 2020. Statystyczne Vademecum Samorządowca. Dostępny: https://bydgoszcz.stat.gov.pl/vademecum/vademecum_kujawsko-pomorskie/portrety_miast/miasto_grudziadz.pdf

⁹⁷ <https://grudziadz.naszemiasto.pl/skad-te-kwoty-lokatorzy-spoldzielni-mieszkaniowej-w/ar/c9-9154109>, dostęp 25.10.2023 r.

⁹⁸ <https://grudziadz.naszemiasto.pl/grudziadz-podwyzka-czynszu-w-tbs-lokatorka-placimy-jak-za/ar/c9-9238973>, dostęp 25.10.2023 r.

sprawiedliwe traktowanie lokatorów. Wymieniane były przykłady, kiedy mieszkańcy własnym sumptem remontowali swoje mieszkania w starym, stuletnim budownictwie, stawiając w nich łazienki, po czym otrzymywali informację o podniesieniu czynszu z uwagi na wzrost jakości mieszkania.

Analiza zebranego materiału wskazuje na poważne wyzwania związane z rozprzestrzenianiem się **kultury niezadowolenia** oraz **brakiem kultury partycypacji**. Pierwsza z nich cechuje się tendencją do narzekania i niekonstruktywnej krytyki wobec różnych aspektów życia, otoczenia społecznego oraz zjawisk społecznych. Jest to postawa, która skupia się głównie na negatywnych aspektach i trudnościach a pomija pozytywne aspekty lub możliwość zmiany sytuacji. Kultura niezadowolenia powiązana jest więc ze zjawiskiem **wyuczony bezradności** i bezpośrednio podkopuje źródła aktywności obywatelskiej. Atmosfera pesymizmu i ograniczonego zaufania między mieszkańcami utrzymuje *status quo* oraz ogranicza możliwości tworzenia inicjatyw, które mogłyby przyczynić się do poprawy życia w mieście. Wypowiedzi respondentów wskazują na występowanie izolacji społecznej prowadzącej do ograniczenia poczucia wspólnoty oraz przekonania, że każdy jest pozostawiony sam sobie w swoich problemach. Niezadowolenie i wyuczona bezradność uniemożliwiają zatem budowę kultury partycypacji w życiu społecznym, co zostało określone w wywiadach i zewnętrznych źródłach jako jeden z głównych problemów Grudziądza⁹⁹. Brak zaangażowania może również stanowić barierę dla rozwoju pozytywnych wzorców, postaw i zachowań społecznych, szczególnie dla młodszych pokoleń.

W opinii naszych rozmówców instytucje kultury w Grudziądzu stoją w obliczu istotnych wyzwań, które wpływają znacząco na ich funkcjonowanie. Wskazano, że brak wystarczających środków finansowych stanowi poważne ograniczenie dla rozwoju kulturalnego miasta. Opisany wcześniej problem zadłużenia szpitala wywiera negatywny wpływ na kondycję finansową miasta oraz instytucji

---

⁹⁹ Urząd Miejski w Grudziądzu. 2019. *Lokalny Program Rewitalizacji Grudziądza na lata 2017-2023*. <http://rewitalizacja.grudziadz.pl/wp-content/uploads/Loklany-Program-Rewitalizacji-3-cz.-str.42-99.pdf>, dostęp 23.10.2023 r.

kultury; jest balastem, który ogranicza możliwość alokacji środków na inicjatywy kulturalne i modernizację instytucji kultury.

Oprócz wyzwań finansowych instytucje kultury borykają się z problemem **ograniczonej bazy odbiorców**. Opisana migracja młodych ludzi do większych miast prowadzi do spadku potencjalnej liczby odbiorców i tworzy wyzwanie dla przyciągania oraz utrzymania publiczności. To z kolei może wpłynąć na atrakcyjność oferty kulturalnej oraz na różnorodność działań, które można zaproponować mieszkańcom.

Grudziądz zmagają się z problemami wynikającymi z **niewystarczającego rozwoju infrastruktury komunikacyjnej**¹⁰⁰. Niedostatecznie rozwinięta sieć dróg, brak wystarczającej liczby ścieżek rowerowych oraz niska skuteczność komunikacji publicznej (niewielka liczba połączeń, wykluczenie komunikacyjne niektórych części miasta) powodują trudności w efektywnym przemieszczaniu się mieszkańców^{101 102}. Prowadzi to do blokowania ulic, wydłużonych czasów podróży i narastającej frustracji wśród ludności.

Wyzwaniem dla miasta jest dodatkowo brak odpowiedniej liczby miejsc rekreacyjnych i terenów zielonych¹⁰³. Deficyt parków i obszarów do aktywnego wypoczynku może negatywnie wpływać na zdrowie i jakość życia¹⁰⁴. Zdaniem respondentów niewystarczająca dostępność miejsc do rekreacji i spędzania czasu na świeżym powietrzu przyczyniają się do wzrostu niezadowolenia z przebywania w mieście.

Istotnym wyzwaniem dla rozwoju miasta, które także zostało wymienione przez respondentów, było **zamrożenie politycznego**

---

¹⁰⁰<https://pomorska.pl/budowa-ulic-na-tzw-nowym-rzadzu-w-grudziadzu-pod-znakiem-zapytania-drugi-przetarg-za-nami-brakuje-sporej-kwoty/ar/c1-16648611>, dostęp 23.10.2023 r.

¹⁰¹<https://bydgoszcz.tvp.pl/51819928/klopoty-komunikacji-publicznej-w-grudziadzu>, dostęp 23.10.2023 r.

¹⁰²<https://pomorska.pl/trzeba-dolozyc-kase-do-trwajacych-remontow-ulic-w-grudziadzu-inne-zaplanowane-przebudowy-ulic-beda-musialy-poczeka/ar/c1-17606179>, dostęp 23.10.2023 r.

¹⁰³<https://samorzad.pap.pl/klub-samorzadowy/grudziadz/kategoria/aktualnosci/grudziadz-wiecej-zieleni-na-grudziadzkich-ulicach>, dostęp 23.10.2023 r.

¹⁰⁴M. Kondo, T. McKeon, J. Fluehr, C. Branas. 2018. *Urban Green Space and Its Impact on Human Health*. "Int J Environ Res Public Health" 15(3): 445, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5876990/>, dostęp 11.12.2023 r.

układu władzy. Grudziądzki *establishment* rozciągający się od władz samorządowych poprzez sieć instytucji publicznych (wliczając to wymiar sprawiedliwości), lokalne media, najważniejszych przedsiębiorców aż po służby mundurowe, sprawuje na tyle silną kontrolę nad przebiegiem debaty publicznej w mieście, że zmiana władzy wydaje się bardzo trudna – bez niej z kolei trudno o reformy zmierzające do rozwiązania innych problemów miasta.

3.3. Polskość i religia w mieście

Przeprowadzona analiza wypowiedzi badanych osób wskazuje na starania Grudziądza na rzecz wzmocnienia postaw patriotycznych w lokalnej społeczności. Wskazano, że od kilku lat obserwuje się wzmożony nacisk ze strony władz miasta na celebrowanie narodowych świąt oraz staranne upamiętnianie ważnych wydarzeń. Ponadto badani wskazali na kilka istotnych inicjatyw, które podnoszą świadomość kulturową i historyczną w mieście.

Miasto celebrowało zarówno wydarzenia o znaczeniu ogólnokrajowym, jak i te o wydźwięku lokalnym. Przykłady jak obchody rocznic wybuchu Powstania Styczniowego¹⁰⁵, narodzin Armii Krajowej¹⁰⁶, Narodowego Dnia Pamięci Żołnierzy Wyklętych¹⁰⁷, wybuchu Powstania Warszawskiego¹⁰⁸, Bitwy Warszawskiej¹⁰⁹, wybuchu II wojny świato-

---

¹⁰⁵ <https://bydgoszcz.tvp.pl/65768775/pamiec-o-powstaniu-styczniowym> – , dostęp 23.10.2023 r.

¹⁰⁶ <https://grudziadz.naszemiasto.pl/grudziadz-80-rocznice-utworzenia-armii-krajowej-uczczono-w/ar/c1-8678391>, dostęp 23.10.2023 r.,

¹⁰⁷ <https://grudziadz.pl/artypul/69/18714/narodowy-dzien-pamieci-zolnierzy-wykletych>, dostęp 23.10.2023 r.

¹⁰⁸ <https://grudziadz.naszemiasto.pl/w-grudziadzu-tak-wygladala-uroczystosc-79-rocznicy-wybuchu/ar/c1-9409543>, dostęp 23.10.2023 r.

¹⁰⁹ <https://bydgoszcz.tvp.pl/49609042/wystawa-na-rynku-w-grudziadzu>, dostęp 23.10.2023 r.

wej¹¹⁰, urodzin Józefa Hallera¹¹¹, Święta Wojska Polskiego¹¹² czy Święta Solidarności¹¹³ unaoczniają miłość do ojczyzny oraz szacunek dla tych, którzy walczyli o niepodległość państwa polskiego i demokrację. Unikalną tożsamość Grudziądza i żywą pamięć o najważniejszych postaciach oraz wydarzeniach w jego historii upamiętniają z kolei obchody m.in. rocznicy urodzin Wiktora Kulerskiego, patrona Biblioteki Miejskiej i działacza opozycji w okresie PRL¹¹⁴, rocznicę urodzin Tadeusza Kaube, przywódcy organizacji niepodległościowej „Rota” funkcjonującej w czasach okupacji hitlerowskiej¹¹⁵, rocznicy śmierci Józefa Włodka, wieloletniego prezydenta Grudziądza w czasach II Rzeczypospolitej¹¹⁶ czy rocznicę śmierci Bronisława Malinowskiego, wybitnego sportowca i mistrza olimpijskiego¹¹⁷. Organizacja tych uroczystości świadczy o dostrzegalnym szacunku wobec tożsamości narodowej, a także o silnym zaangażowaniu władz miasta w pielęgnowanie dziedzictwa kulturowego i budowanie wspólnoty. Poprzez organizację imprez patriotycznych, Grudziądz manifestuje swoje oddanie tradycji, a także dąży do umacniania współpracy i jedności między społecznością lokalną a władzami. To podejście sprzyja budowaniu optymistycznego wizerunku miasta, jako miejsca, w którym docenienie przeszłości idzie w parze z chęcią aktywnego tworzenia przyszłości, opartej na wspólnych wartościach. Można powiedzieć więc, że Grudziądz aktywnie czerpie z regionalnego **rezerwuaru polskości**.

---

¹¹⁰ <https://samorząd.pap.pl/klub-samorzadowy/grudziadz/kategoria/aktualnosci/grudziadz-rocznica-wybuchu-ii-wojny-swiatowej>, dostęp 23.10.2023 r.

¹¹¹ <https://grudziadzmiastootwarte.pl/2023/08/13/150-rocznica-urodzin-general-a-jozefa-hallera-lekcja-historii/>, dostęp 23.10.2023 r.

¹¹² <https://grudziadz.pl/artukul/69/20556/obchody-swiate-wojska-polskiego>, dostęp 23.10.2023 r.

¹¹³ <https://pomorska.pl/40-rocznice-wybuchu-strajku-w-grudziadzkiej-warmie-obchodzono-w-grudziadzu-zdjecia/ar/c1-15141418>, dostęp 23.10.2023 r.

¹¹⁴ <https://grudziadz.naszemiasto.pl/grudziadz-tak-swietowano-158-rocznice-urodzin-wiktora/ar/c1-9254941>, dostęp 23.10.2023 r.

¹¹⁵ <https://pomorska.pl/w-grudziadzu-uczczono-100-rocznice-urodzin-zalozyciela-i-przywodcy-organizacji-konspiracyjnej-rot-a-tadeusza-kaube-zdjecia/ar/c15-15696260>, dostęp 23.10.2023 r.

¹¹⁶ <https://grudziadz.pl/news/content/19314>, dostęp 23.10.2023 r.

¹¹⁷ <https://grudziadz.naszemiasto.pl/grudziadz-41-rocznica-tragicznej-smierci-bronislawa/ar/c1-9015241>, dostęp 23.10.2023 r.

Mówiąc o znaczeniu miejskich instytucji kulturalnych w kultywowaniu więzi z historią i kulturowym dziedzictwem miasta, warto podkreślić rolę Biblioteki Miejskiej im. Wiktora Kulerskiego. To właśnie Biblioteka stoi za inicjatywą wydania reprintu pierwszego wydania dziennika „Grudziądz” sprzed 110 lat. Udostępnienie historycznych dokumentów szerszej publiczności stanowi istotny wkład w ocalenie ważnych faktów z przeszłości, które kształtowały tożsamość i historię miasta¹¹⁸. W opinii respondentów takie działania przyczyniają się do wzmocnienia związku między mieszkańcami a ich dziedzictwem kulturowym.

Na uwagę zasługuje także opracowywany obecnie projekt „Memory Lab”. Jego celem jest pokazanie mieszkańcom aktywnej roli Biblioteki w dokumentowaniu współczesnych historii lokalnych. „Memory Lab” ma zapewnić przestrzeń, w której mieszkańcy będą mogli dzielić się swoimi historiami, przekazywać stare filmy, fotografie i inne pamiątki, zapewniając w ten sposób zachowanie osobistych narracji oraz ożywiając zapis historii z perspektywy codziennego życia¹¹⁹. Tego typu projekt stanowi dobry przykład kulturotwórczej funkcji sprawnie funkcjonujących instytucji kultury; budowania więzi między pokoleniami i wzmacniania lokalnej tożsamości.

Drugą grudziądzką instytucją aktywnie zaangażowaną na rzecz dokumentowania, promowania i popularyzowania historii oraz tradycji miasta jest Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi. Dzięki różnorodnym działaniom i wystawom, Muzeum staje się aktywnym stróżem i kultywatorem narodowej pamięci w mieście. Ośrodek posiada pięć stałych wystaw prezentujących rzeźby, białą broń kawalerii stacjonującej w Grudziądzu (1920-1939), zbiór dzieł współczesnych artystów pomorskich czy wystawy archeologiczne dokumentujące pradzieje i średniowiecze regionu¹²⁰. Na szczególną uwagę zasługuje tu wystawa „Historia Grudziądza”; umiejscowiona na czterech kon-

---

¹¹⁸ <https://grudziadz.naszemiasto.pl/biblioteka-miejska-wydala-reprint-przewodnikaturystycznego/ar/c1-9391821>, dostęp 24.10.2023 r.

¹¹⁹ Projekt jest obecnie na etapie przygotowań.

¹²⁰ <https://muzeum.grudziadz.pl/strona-156-wystawy-stale.html>, dostęp 24.10.2023 r.

dygnacjach, prezentuje między innymi układ przestrzenny i architekturę miasta, życie w okresie zaborów oraz przejęcie Grudziądza przez władze polskie w 1920 roku¹²¹. Dzięki aktywności Muzeum, mieszkańcy otrzymują możliwość zapoznania się z kompleksowym sprzężeniem na historię miasta i regionu.

W opinii respondentów, jednym z efektów działań podejmowanych przez instytucje kulturalne i oświatowe jest zaangażowanie części młodych mieszkańców w organizowane wydarzenia. Młodzi ludzie aktywnie włączają się w działania mające na celu pielęgnowanie tradycji, poprzez działalność w organizacjach harcerskich, charytatywnych, uczestnictwo w inscenizacjach historycznych oraz udział w patriotycznych uroczystościach¹²².

Należy zaznaczyć, że w kontekście działań na rzecz kultywowania polskości, pozytywnie oceniane są również inicjatywy edukacyjne. Choć respondenci wspominali o trudnościach związanych z przyciąganiem uczestników na organizowane spotkania z prelekcjami, we włączanie młodszego pokolenia w wydarzenia tego typu zaangażowani są także nauczyciele grudziądzkich szkół, przyprawiający uczniów w ramach zajęć. Aktywna rola pracowników systemu oświaty w przedstawianiu dziedzictwa kulturowego młodzieży stanowi zatem istotny element wychowawczy.

Podsumowując, analiza opinii respondentów wykazuje, że starania Grudziądza w zakresie kultywowania polskości i tradycji przynoszą widoczne rezultaty. Wzmoczone inicjatywy w obszarze muzealnictwa, działań edukacyjnych i obchodów narodowych świąt sprzyjają rosnącej świadomości historycznej i kulturowej wśród mieszkańców, w szczególności młodej generacji. Pomimo pewnych wyzwań istniejące organizacje społeczne odgrywają istotną rolę w tym procesie, podtrzymując ducha patriotyzmu i lokalnej tożsamości w mieście.

---

¹²¹ <https://muzeum.grudziadz.pl/strona-211-historia-grudziadza.html>, dostęp 24.10.2023 r.

¹²² Redakcja Gazeta Pomorska.2022. Mają empatię. Ich serca są otwarte na pomoc potrzebującym, a ręce gotowe do charytatywnej pracy. Oto Wolontariusze Roku 2021 z Grudziądza. <https://pomorska.pl/maja-empatie-ich-serca-sa-otwarte-na-pomoc-potrzebujacym-a-rece-gotowe-do-charytatywnej-pracy-oto-wolontariusze-roku-2021-z-ar/c1-15943591>, dostęp 24.10.2023 r.

Rola Kościoła w życiu miasta zdaniem badanych słabnie. Liczba aktywnie uczestniczących w życiu religijnym spada, a rosnąca liczba mieszkańców zaprzestaje regularnych praktyk. W opinii respondentów główną przyczyną tego stanu rzeczy jest pandemia COVID-19. Ówczesny lockdown doprowadził do sytuacji, w której wiele osób przestało uczęszczać na nabożeństwa. Mimo że ograniczenia związane z dopuszczalną liczbą osób na zgromadzeniach religijnych od dawna już nie obowiązują, nie wszyscy wierni powrócili do regularnych praktyk religijnych w kościołach¹²³. Według respondentów, większość grudziądzkich wiernych stanowią osoby starsze, podczas gdy młodsze pokolenia wykazują tendencję do oddalania się od religii. Możemy mówić zatem o zaawansowanym **procesie sekularyzacji** w młodszych kohortach wiekowych. Według badanych spadek zainteresowania religią wśród młodzieży może być związany z brakiem atrakcyjnych form nauczania wiary oraz niewystarczającą próbą zachęcenia do uczestnictwa w życiu kościoła.

W opinii respondentów istnieją jednak pewne inicjatywy, które stanowią ważny element religijnego życia społecznego w Grudziądzu. Wskazano na organizację Orszaku Trzech Króli¹²⁴ oraz innych uroczystości religijnych, które przyciągają duże grupy mieszkańców. Ponadto dostrzegalna jest współpraca między Kościołem a miastem w zakresie kultury, chociażby przy okazji organizacji Festiwalu Muzyki Organowej i Kameralnej¹²⁵. Na bardziej oddolnym poziomie, przy parafiach funkcjonują liczne wspólnoty, regularnie gromadzące bardziej zaangażowanych wiernych.

Analiza materiału wskazuje również na aktywne zaangażowanie Kościoła w tworzenie tożsamości narodowej i lokalnej Grudziądza. Przykłady takie jak odbywające się msze z okazji rocznicy szarży

---

¹²³ <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1521318%2Cbadanie-pandemia-covid-19-spowodowala-spadki-w-praktykach-religijnych>, dostęp 25.10.2023 r.

¹²⁴ <https://grudziadz.pl/artukul/69/19818/orszak-trzech-kroli-na-ulicach-grudziadza>, dostęp 25.10.2023 r.

¹²⁵ <https://grudziadz.pl/news/content/20475>, dostęp 25.10.2023 r.

pod Krojantami¹²⁶, obchodów dnia Sybiraka¹²⁷, Święta Konstytucji¹²⁸ oraz Święta Niepodległości¹²⁹ ukazują, że Kościół odgrywa istotną rolę w upamiętnianiu ważnych momentów z historii Polski oraz regionu. To inicjatywy, które łączą w sobie aspekty religijne i patriotyczne, przyczyniając się do budowania więzi społecznych i tożsamości lokalnej.

3.4. Wizja rozwoju miasta

Przeгляд licznych wyzwań i problemów, z którymi mierzy się Grudziądz może nastrajać pesymistycznie. Z drugiej strony respondenci byli w stanie podać różnorodne pomysły na gospodarczą, instytucjonalną i kulturalną rewitalizację miasta.

Być może jedna z najważniejszych zmian w Grudziądzu postulowanych przez badanych odnosi się do pilnej **restrukturyzacji grudziądzkiego szpitala**. O jej potrzebie mówiono w mieście od wielu lat a jej wprowadzenie postulowała m.in. Najwyższa Izba Kontroli w raporcie jeszcze z roku 2015¹³⁰. Do potrzebnych reform zabierano się kilkakrotnie, lecz bez rezultatów^{131 132}. Nadzieję może jednak budzić fakt, że jesienią 2022 roku Rada Miejska przyjęła Program Naprawczy opracowany we współpracy z kierownictwem szpitala i środowiskiem eksperckim¹³³. Choć diagnoza stojąca u podstaw planu naprawczego

---

¹²⁶ <https://grudziadz.pl/arttykul/69/19402/rocznica-szarzy-pod-krojantami>, dostęp 25.10.2023 r.

¹²⁷ <https://grudziadz.pl/arttykul/69/19463/obchody-dnia-sybiraka>, dostęp 25.10.2023 r.

¹²⁸ <https://pomorska.pl/uroczystosci-w-swieto-konstytucji-3-maja-w-grudziadzu-zdjecia/ar/c1-14097615>, dostęp 25.10.2023 r.

¹²⁹ <https://grudziadz.pl/news/content/19599>, dostęp 25.10.2023 r.

¹³⁰ <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/nik-o-zadluzeniu-szpitala-w-grudziadzu.html>, dostęp 25.10.2023 r.

¹³¹ <https://bydgoszcz.tvp.pl/24443222/restrukturyzacja-zadluzonego-szpitala-budzi-emocje>, dostęp 25.10.2023 r.

¹³² <https://www.rynekzdrowia.pl/Finanse-i-zarzadzanie/Grudziadz-jest-plan-dla-szpitala-ale-jak-naprawde-bedzie-wygladac-restrukturyzacja,196723,1.html>, dostęp 25.10.2023 r.

¹³³ <https://www.facebook.com/bieganski.org/photos/a.608552899164134/6110216182331084/?type=3>, dostęp 25.10.2023 r.

mówi o nierentowności wielu oddziałów szpitala, twórcom programu zależy na zrównoważeniu racji ekonomicznych i społecznych. W trakcie badań stwierdzono też, że prowadzona w ostatnich dekadach rozbudowa szpitala doprowadziła do drastycznego wzrostu kosztów jego funkcjonowania, co może wskazywać na potencjał ponadregionalny placówki – z tego powodu niektórzy respondenci sugerowali, że szpital mógłby zmienić status na wojewódzki, co pomogłoby w zdobyciu dla niego źródeł finansowania. Zgodnie z założeniami przyjętego programu, restrukturyzacja dokonana zostanie jednak za pomocą kredytu inwestycyjno-restrukturyzacyjnego¹³⁴.

Grudziądz pilnie potrzebuje **pozytywnej transformacji gospodarczej**, dzięki której mógłby zostać miastem zdolnym zaferować swoim mieszkańcom większą niż obecnie liczbę miejsc pracy. Przemiany gospodarcze lat 90., choć okazały się korzystne dla największych miast Polski, doprowadziły na dłuższą metę do utraty funkcji gospodarczych przez wiele miejscowości mniejszych i średnich. Inwestycyjna i gospodarcza korekta podjęta na rzecz Grudziądza i innych miast może zbliżyć do siebie poziom życia w miastach różnej wielkości, osłabiając podział na klasę beneficjentów i przegranych transformacji oraz zapewniając polskim obywatelom większą swobodę w wyborze miejsca do życia (zalety i wady życia w miejscowości każdego rozmiaru stają się bardziej równomiernie rozłożone).

Odpowiedzi respondentów na pytania o sposób osiągnięcia tego celu można przyporządkować do dwóch grup. Z jednej strony, badani mówili o wizji **reindustrializacji** miasta, osiągalnej dzięki ściągnięciu nowych inwestorów i otwarciu nowych zakładów pracy oraz rozwojowi grudziądzkiej podstrefy Pomorskiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej. Trudności przysparzało jednak bardziej dokładne określenie, w jaki sposób inwestorzy mogliby zostać przyciągnięci do sprowadzenia swoich przedsiębiorstw do regionu. Reindustrializację ciężko jednak wyobrazić sobie bez odpowiednio wykształconych kadr; stąd pilną potrzebą miasta jest **odbudowa kształcenia zawodowego** i zadbanie o instytucje szkolnictwa wyższego, które będą mogły

---

¹³⁴ Ibidem, dostęp 25.10.2023 r.

oferować młodym mieszkańcom Grudziądza możliwość pozostania w mieście i pracy w mniejszym, lecz spokojniejszym mieście.

Drugi pomysł na wzbogacenie gospodarcze miasta można określić mianem **regionalizacji turystycznej i usługowej**. Zdaniem niektórych badanych Grudziądz ma potencjał turystyczno-zdrowotny dzięki położonym w okolicy źródłom wód solankowych o unikalnej czystości i składzie. Odkryte w 1972 roku źródła zostały zaklasyfikowane jako złoża kopalin leczniczych¹³⁵. Za wykorzystanie potencjału solanek odpowiada spółka Geotermia Grudziądz, która udostępnia mieszkańcom baseny, tęźnie, gabinet urody oraz usługi fizjoterapeutyczne¹³⁶. Obiekty Geotermii potrzebują jednak remontu i lepszej promocji, która mogłaby uczynić je wojewódzkim (a nie tylko miejskim lub powiatowym) czy nawet krajowym centrum zdrowia. Dostęp do wód o szczególnych właściwościach przeciwstarzeniowych sprawia, że Grudziądz ma potencjał stać się, jak określił to jeden z badanych, „**drugim Ciechocinkiem**”. Rywalizacja ta może być trudna z uwagi na niewielką odległość między dwoma miastami; z racji swoich rozmiarów, Grudziądz może stworzyć jednak własną bazę gości i klientów Geotermii.

Niektórzy badani rozwijali wizję budowania prozdrowotnego i atrakcyjnego wizerunku miasta, sugerując stworzenie w mieście marketu z wyrobami rzemieślniczymi czy antykami, ale i zdrową żywnością. W ten sposób Grudziądz mógłby nie tyle odkryć, co stworzyć swoją **niszę**, która odwoływałaby się do zdrowotnego potencjału solanek, ale wykraczałaby daleko poza nie, wpływając na wizerunek całego miasta. Sukces w tej dziedzinie gwarantowałyby niewielki, ale zauważalny i stały wzrost zainteresowania miastem na scenie ogólnopolskiej.

Dodatkowym aspektem przemian w mieście przyczyniających się do budowy ekologicznej gospodarki jest **budowa niskoemisyjnej elektrowni gazowo-parowej**, która po rozpoczęciu funkcjonowania będzie w stanie zapewniać energię dużej części regionu¹³⁷.

---

¹³⁵ https://grudziadz365.pl/pl/11_wiadomosci/82137_solanka—fundament-naszego-rozwoju-geotermia-grudziadz.html, dostęp 26.10.2023 r.

¹³⁶ <https://www.geotermiagrudziadz.pl/>, dostęp 26.10.2023 r.

¹³⁷ <https://grudziadz.naszemiasto.pl/budowa-elektrowni-gazowo-parowej-w-grudziadzu-jest-juz/ar/c1-9327983>, dostęp 26.10.2023 r.

Inny ważny wymieniany przez respondentów pomysł na rozwój miasta odnosi się do polskiej armii; w dobie rosnących napięć międzynarodowych, rola wojska ponownie rośnie, zaś jednostka wojskowa w Grudziądzu razem z przyporządkowaną jej infrastrukturą istnieje dalej, choć nie odgrywa już większego znaczenia militarnego¹³⁸. Mogłaby jednak stać się miejscem stacjonowania większych jednostek oraz prowadzić szkolenia militarne z szerszego zakresu zadań. **Rozbudowa garnizonu wojskowego** w Grudziądzu może okazać się pożyteczna zarówno jako element szerszej obronnej polityki państwa polskiego, jak i z perspektywy samego Grudziądza.

Ważnym aspektem rozwoju Grudziądza jest poprawa między-miastowych połączeń z innymi miastami. Tu ważną rolę odgrywają plany budowy „szprychy” **Centralnego Portu Komunikacyjnego** – nowej szybkiej linii kolejowej łączącej Grudziądz z Włocławkiem i całą Polską przez planowany port lotniczy w Baranowie¹³⁹. Powstanie „szprychy” skróciłoby podróż kolejową do Warszawy z 4 godzin do 1,5 godziny w ciągu najbliższych 10 lat¹⁴⁰. Wzmocnienie połączeń między największymi metropoliami Polski a średnimi miastami eliminuje izolację tych drugich, ogranicza wykluczenie komunikacyjne i zwiększa ich atrakcyjność. W dobrze skomunikowanym mniejszym mieście spokojniejszy tryb życia przestaje wiązać się z niedostępnością dóbr kultury; zwiększona zostaje także atrakcyjność miasta dla zewnętrznych inwestorów.

Respondenci dzielili się także swoimi pomysłami odnośnie poprawy sytuacji trzeciego sektora i aktywizacji obywatelskiej mieszkańców Grudziądza. Rozwiązaniem systemowym korzystnym dla mieszkańców Grudziądza i innych miast średniej wielkości mogłaby być **eliminacja luki w systemie grantowym**, w którym poszczególne konkursy przeznaczone są przede wszystkim dla większych i mniejszych ośrodków. Ośrodkom kultury w miastach takich jak Grudziądz

---

¹³⁸ <https://pomorska.pl/jednostki-wojskowe-z-województwa-kujawskopomorskiego-to-znacząca-siła-w-kraju/ar/c1-17049433>, dostęp 27.10.2023 r.

¹³⁹ <https://www.cpk.pl/pl/inwestycja/kolej/kujawsko-pomorskie>, dostęp 27.10.2023 r.

¹⁴⁰ Ibidem, dostęp 27.10.2023 r.

trudniej jest wówczas pozyskać środki na działalność statutową. Inną modyfikacją systemu grantowego mogłoby być umożliwienie składania więcej niż jednego projektu w tym samym konkursie przez poszczególne instytucje. To premiowałoby bardziej pomysłowe ośrodki, lecz mogłoby również doprowadzić do zdominowania najmniejszych ośrodków kultury przez te zdolne wygenerować większą liczbę pomysłów na projekty. Pomysł ten powinien zostać wzięty pod uwagę, ale wyłącznie w ograniczonym stopniu.

W aktywizowaniu biernych mieszkańców i zwiększeniu ich poczucia sprawczości w mieście dużą rolę odegrać mogą sugerowane przez jednego z badanych **przedsiębiorstwa społeczne**. Dzięki rozwojowi organizacji umożliwiających swoim członkom zarabianie oraz inwestowanie w bezpośrednie otoczenie, grudziądzanie mogą współtworzyć kulturę partycypacji i rozwijać etos obywatelski.

Jedną z najistotniejszych i jednocześnie najtrudniejszych do realizacji zmian w Grudziądzu jest **reforma ustrojowa**, w wyniku której lokalne władze samorządowe posiadające bardzo szeroki zakres wpływów w mieście i kontrolujące opinię publiczną przez sieć instytucji publicznych, mogłyby w łatwiejszym stopniu zostać wymienione przez politycznych rywali zdolnych do przekonania większości mieszkańców do swoich pomysłów na reformy w mieście. W tym celu konieczne jest rozluźnienie wpływu władz samorządowych na politykę kadrową publicznych instytucji miejskich; godne rozważenia mogłoby być tu wprowadzenie procedur demokratycznych, które równoważyłyby wpływy prezydenta miasta. Bardzo potrzebne jest także uproszczenie procedur demokratycznego odwołania władz miasta (być może poprzez obniżenie frekwencji wymaganej, by referendum uzyskało ważność) – postulaty te odnoszą się jednak do ogólnopolskiego prawa samorządowego, które musiałoby zostać zmienione na poziomie ustawowym. Zmiany na tych polach są jednak o tyle istotne, że – w przypadku władz rządzących od wielu lat i grzęznących w marazmie – stanowią one warunek zaistnienia większości innych zmian wymienianych powyżej.

Analiza wielu miast średniej wielkości prowadzi do zidentyfikowania szeregu charakterystycznych dla nich wyzwań rozwojo-

wych. Nie inaczej jest w przypadku Grudziądza, gdzie mieszkańcom szczególnie we znaki daje się obciążony wielkimi długami szpital, brak miejsc pracy, wyjątkowo niskie płace oraz praktyczna bezalternatywność obecnych władz. Każde miasto to jednak także wyjątkowa szansa na rozwój; respondenci upatrywali jej dla Grudziądza w regionalizacji wizerunku, inwestycjach gospodarczych i komunikacyjnych oraz reformach ustrojowych systemu samorządowego. Grudziądz jako miejscowość położona w ogólnopolskiej czołówce średnich miast tracących funkcje społeczno-gospodarcze¹⁴¹ może być miejscem, w którym nawet punktowe wpłynięcie na determinanty kształtujące miasto będzie zauważalne. Pokazanie, że Grudziądz ma przyszłość, może stworzyć pozytywny efekt kaskadowy dla miasta, w którym na razie być może największą potrzebą mieszkańców jest uzyskanie poczucia optymizmu i sprawczości.

4. Badanie w Iławie. Nowoczesne oblicze województwa warmińsko-mazurskiego

4.1. Charakterystyka próby i miasta

Drugim miastem badanym w ramach tegorocznego projektu była Iława w województwie warmińsko-mazurskim. Grupa badanych iławian składała się z następujących osób:

- Przedstawicielka szkoły wyższej działającej na terenie Iławy (E)
- Opiekunka koła wolontariatu w jednej z iławskich szkół podstawowych (S, E)
- Radny miejski (P)
- Radny powiatowy (P)
- Reprezentant aktywizującej mieszkańców i tworzącej otwarte wydarzenia organizacji pozarządowej (E, K)
- Reprezentantka aktywizującej mieszkańców i tworzącej otwarte

---

¹⁴¹<https://samorzad.pap.pl/kategoria/praca/122-miast-srednich-tracacych-funkcje-spoleczno-gospodarcze>, dostęp 28.10.2023 r.

- wydarzenia organizacji pozarządowej (E, K)
- Proboszcz jednej z ławskich parafii (R)
- Wysoko postawiony przedstawiciel władz samorządowych miasta, zajmujący się także gospodarką w mieście (P, G)
- Dyrektor jednej z publicznych instytucji pomocy społecznej (S)

– 4E, 3P, 2S, 2K, 1R, 1G

Uzyskana w ten sposób (wyjątkowych rozmiarów) próba umożliwiła pozyskanie większego niż zwykle zbioru informacji o mieście. Dzięki dużej liczbie respondentów, możliwe stało się wszechstronne zmapowanie kondycji ławskich instytucji publicznych (samorządowych, oświatowych czy pomocowych), trzeciego sektora oraz całego społeczeństwa. Próba została podzielona według kryterium publicznego oraz obywatelskiego, politycznego i społecznego, edukacyjno-kulturalnego i materialno-gospodarczego, by uzyskać wszechstronny obraz miasta oraz zachodzących w nim procesów.

Ława jest niedużym miastem z liczbą mieszkańców nieznacznie przekraczającą 32 tys¹⁴². osób, co czyni je czwartym miastem w województwie. Populacja miasta rosła przez wiele dekad. W ostatnich latach ten proces został zatrzymany, lecz nie odwrócony – miasto przez ostatnie 15 lat stale utrzymywało ok. 32-33 tys. mieszkańców.

Geograficzne położenie Ławy w szczególny sposób związane jest ze zbiornikami oraz kanałami wodnymi. Miasto położone jest w sąsiedztwie kilkunastu jezior, w tym nad Jeziorakiem – najdłuższym jeziorem w Polsce¹⁴³, z którego poprzez Kanał Elbląski dopłynąć można aż do Morza Bałtyckiego¹⁴⁴. Na Jezioraku znajduje się także największa położona w głębi lądu wyspa w Polsce – Wielka Żuława, będąca siedzibą kilku ośrodków wypoczynkowych i skomunikowana z miastem poprzez prom. Przez Ławę biegną także rzeki Ławka oraz Tynwałd. Miasto położone jest na południowy wschód od Parku Krajobrazowego Pojezierza Ławskiego i znajduje się także na terenie

---

¹⁴²<https://www.polskawliczbach.pl/ława>, dostęp 14.11.2023 r.

¹⁴³<https://radioolsztyn.pl/jeziorak-najdluzsze-jezioro-w-polsce/01284239>, dostęp 14.11.2023 r.

¹⁴⁴<https://www.polskieszlaki.pl/ława.html>, dostęp 14.11.2023 r.

tw. Zielonych Płuc Polski a więc obszaru obejmującego część województwa mazowieckiego, kujawsko-pomorskiego i pomorskiego o wyjątkowo czystym powietrzu, dobrej kondycji flory i fauny oraz zrównoważonej sieci osadniczej¹⁴⁵.

Ława historycznie była miastem niemieckim. Została założona przez Krzyżaków w 1305 roku, była ośrodkiem władzy zakonnej na terenie kolonizowanych Prus. W 1525 roku Prusy Książęce (częścią których była Ława) stały się lennem I Rzeczypospolitej, lecz w 1657 odzyskały niezależność, wchodząc potem w 1701 roku w skład Królestwa Prus.

Populacja miasta przekroczyła 1000 mieszkańców dopiero na przełomie XVIII i XIX wieku, gdy Ława zaczęła czerpać ze swojego położenia pomiędzy Gdańskiem, Warszawą, Malborkiem i Grudziądem. Miasto coraz bardziej się rozwijało i pozostawało zdominowane przez żywioł niemiecki – w plebiscycie z 1920 r. aż 95% mieszkańców poparło pozostanie w obrębie Republiki Weimarskiej. Miasto znacząco ucierpiało pod koniec II wojny światowej, gdy zostało splądrowane i zdewastowane przez jednostki Armii Czerwonej. Ława została następnie wcielona do Polski, zaś niemiecką ludność miasta wysiedlono.

W okresie PRL-u miasto dynamicznie się rozwijało i stało się ważnym ośrodkiem komunikacyjnym oraz przemysłowym. Na terenie Ławy istniały zakłady samochodowe, spożywcze i budowlane¹⁴⁶. W ciągu ostatnich 30 lat Ława zachowała wiele dotychczasowych gałęzi gospodarki w dobrym stanie. Obecnie gospodarka miasta oraz jego najbliższych okolic oparta jest o mleczarstwo, drobiarstwo, przetwórstwo rolno-spożywcze, logistykę, meblarstwo oraz turystykę. Jak podkreślali badani, ważnymi zakładami pracy w mieście jest także szpital oraz zakład karny. Co więcej, Ława pełni rolę ważnego węzła kolejowego a tradycje kolejarskie są mocno wpisane w historię mia-

---

¹⁴⁵<https://port-ilawa.pl/park-krajobrazowy-pojezierza-ilawskiego/>, dostęp 01.12.2023 r.

¹⁴⁶J. Bałdowski. 1977. *Warmia i Mazury, mały przewodnik*, Warszawa: Wydawnictwo Sportu i Turystyki, s. 98.

sta¹⁴⁷. Dużą sławą w całym regionie cieszy się zabytkowy, 150-letni ławski dworzec.

Ława cieszy się tylko 4,4-procentowym bezrobociem, co czyni ją miejscowością o aż dwukrotnie niższym wskaźniku osób niezatrudnionych w porównaniu z całością województwa warmińsko-mazurskiego¹⁴⁸. Z drugiej strony, średnie wynagrodzenie w mieście jest zauważalnie (bo aż o ok. 600 zł) niższe niż w całym województwie, wynosząc ok. 5081 zł brutto. Warto podkreślić, że to aż ok. 1600 zł mniej od przeciętnego wynagrodzenia w skali kraju¹⁴⁹, co czyni Ławę miastem o niskich płacach. W rozwijaniu lokalnego rynku pracy szczególnie w sektorze IT przoduje Inkubator Technologiczny w Ławie prowadzony przez Powiatowy Urząd Pracy¹⁵⁰.

W Ławie znajduje się filia Szkoły Wyższej im. Pawła Włodkowica w Płocku, która oferuje zainteresowanym niestacjonarne studia I stopnia na kierunkach administracji, pedagogiki lub zarządzania, a także szeroki wachlarz studiów podyplomowych¹⁵¹. Z informacji uzyskanych od osób badanych wynika, że społeczność studentów ze wszystkich lat i kierunków liczy około 300 osób. W miejscowości znajdują się też zakłady badawcze lub doświadczalne należące do Politechniki Gdańskiej oraz Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Wreszcie, Akademia Morska w Gdyni prowadzi w Ławie także Szkołę Kapitanów¹⁵².

Życie kulturalne w mieście animowane jest szczególnie przez Ławskie Centrum Kultury, które zdaniem respondentów pręźnie wykonuje swoje zadania¹⁵³. W Ławie funkcjonuje także Miejska Bi-

---

¹⁴⁷ <https://www.infoilawa.pl/aktualnosci/item/72751-dzis-swieto-kolejarza-tak-uczczono-ten-dzien-w-ilawie-zobacz-zdjecia>, dostęp 01.12.2023 r.

¹⁴⁸ <https://www.polskawliczbach.pl/ilawa#rynek-pracy>, dostęp 14.11.2023 r.

¹⁴⁹ <https://www.polskawliczbach.pl/ilawa#rynek-pracy>, dostęp 14.11.2023 r.

¹⁵⁰ <https://inkubator.ilawa.pl/>, dostęp 29.11.2023 r.

¹⁵¹ <https://www.wlodkowic.pl/kandydaci/rekrutacja/ilawa>, dostęp 14.11.2023 r.

¹⁵² <https://port-ilawa.pl/osrodek-szkoleniowy-dla-kapitanow-i-pilotow-statkow/>, dostęp 14.11.2023 r.

¹⁵³ <https://ick.miastoilawa.pl/>, dostęp 14.11.2023 r.

blioteka Publiczna¹⁵⁴ i Żeglarska Izba Pamięci¹⁵⁵. Ze strony trzeciego sektora organizatorem licznych wydarzeń są stowarzyszenia takie jak Fabryka Inicjatyw Obywatelskich czy Stowarzyszenie Dzika Ława. Miasto słynie także z Międzynarodowego Festiwalu Jazzu Tradycyjnego „Złota Tarka”, będącego najstarszym europejskim wydarzeniem tego typu poświęconym tradycyjnemu jazzowi¹⁵⁶.

Władzę w Iławie sprawuje burmistrz Dawid Kopaczewski kojarzony ze środowiskami lewicowo-liberalnymi. Wybory samorządowe w 2018 roku doprowadziły do ukształtowania się złożonego układu w radzie miasta, w której zasiadło 6 radnych z lokalnego komitetu Piotra Żuchowskiego kojarzonego z PSL, 6 radnych z komitetu Adama Żylińskiego związanego z Platformą Obywatelską, 6 radnych z Prawa i Sprawiedliwości, 2 radnych z komitetu burmistrza Kopaczewskiego i 1 radny z Lewicy. Większość centro-liberalna w Radzie Miasta jest tym samym ugruntowana, lecz badani zwracają uwagę, że przedstawiciele większości obecnych w radzie komitetów nie zawsze głosują w zgodzie – w czerwcu br. burmistrz nie otrzymał od radnych wotum zaufania¹⁵⁷.

Preferencje mieszkańców w wyborach samorządowych znacząco różnią się od tych demonstrowanych w wyborach parlamentarnych. W 2019 r. PiS otrzymał tu 36,7% wszystkich głosów, prześcigając Koalicję Obywatelską o ponad 5 pkt. proc. głosów i zdobywając tyle mandatów sejmowych, co wszystkie pozostałe partie razem wzięte¹⁵⁸. W okalającej miasto gminie Iława przewaga ta wystrzeliła w górę, wynosząc prawie 20 pkt. proc. różnicy między PiS a KO (kolejno 43,9% i 24,8% głosów)¹⁵⁹. Zdaniem badanych, wyniki wyborów parla-

---

¹⁵⁴ <https://biblioteka.miastoilawa.pl/>, dostęp 14.11.2023 r.

¹⁵⁵ <https://port-ilawa.pl/2866/>, dostęp 14.11.2023 r.

¹⁵⁶ <https://zlotatarka.pl/>, dostęp 14.11.2023 r.

¹⁵⁷ <https://www.kurier-ilawski.pl/informacje/Burmistrz-Ilawy-bez-wotum-zaufania/6074>, dostęp 14.11.2023 r.

¹⁵⁸ <https://sejmsenat2019.pkw.gov.pl/sejmsenat2019/pl/wyniki/sejm/gm/280701>, dostęp 14.11.2023 r.

¹⁵⁹ <https://sejmsenat2019.pkw.gov.pl/sejmsenat2019/pl/wyniki/sejm/pow/280700>, dostęp 14.11.2023 r.

mentarnych nie przekładają się na sytuację samorządową z powodu nastawienia mieszkańców, którzy preferują głosowanie na lokalne komitety aniżeli partyjne sztyldy.

Kondycja trzeciego sektora opisana przez respondentów przypomina tę z wielu innych średnich miast. W ramach sporej liczby formalnie zarejestrowanych stowarzyszeń (badani mówili o ponad 100 organizacjach) tylko niektóre prowadzą aktywną działalność a tylko mniejsza część z nich nastawiona jest na aktywność skierowaną „do zewnątrz”. Badani wspominali o zrzeszeniach rzemieślników, przedsiębiorców, kobiet, seniorów czy sportowców, ale także organizacjach nastawionych na pomoc niepełnosprawnym lub środowisku. Z tak zarysowanego obrazu wyłania się niewielka, ale prężna, dobrze zorganizowana i odgrywająca ważną rolę w życiu miasta grupa podmiotów tworząca ilawski trzeci sektor.

Według badanych pandemia spowodowała liczne natychmiastowe i długotrwałe konsekwencje w życiu społecznym miasta. Pierwszym zachorowaniom i wprowadzeniu obostrzeń towarzyszyły strach i liczne problemy organizacyjne dla instytucji ochrony zdrowia a także problemy finansowe dla lokalnej branży turystycznej. W ilawskim szpitalu zorganizowany został oddział covidowy¹⁶⁰, który w 2020 roku okrył się złą sławą ze względu na bardzo niskie standardy opieki nad chorymi i rażące naruszenia praw pacjentów. W sprawie tej interweniowali zarówno Rzecznik Praw Obywatelskich jak i wojewoda warmińsko-mazurski¹⁶¹. Na szczęście szybkie wprowadzenie programów tarcz antykryzysowych uchroniło przedsiębiorstwa turystyczne przed bankructwem a okres lockdownu i związane z tym upowszechnienie się praktyki pracy zdalnej nieoczekiwanie sprawiło, że do Iławy wprowadzały się osoby z okolicznych miast. Niestety jednak, w przypadku niektórych osób lockdown doprowadził do permanentnego ograniczenia ich zaangażowania w życie społeczne a straty poniesione przez rynek turystyczny nie zostały odrobione

---

¹⁶⁰ <https://powiat-ilawski.pl/2020/10/powiatowy-szpital-w-ilawie-przygotowal-juz-lozka-dla-pacjentow-z-covid-19-personel-jest-gotowy-do-pracy/>, dostęp 24.11.2023 r.

¹⁶¹ <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/dramatyczna-sytuacja-w-szpitalu-w-ilawie-interwencja-rpo>, dostęp 24.11.2023 r.

po zakończeniu pandemii. Wyraźnie i na stałe ucierpiała także frekwencja na nabożeństwach religijnych.

W przeciwieństwie do przebiegu pandemii, wybuch wojny ukraińsko-rosyjskiej doprowadził do wyjątkowego, zdaniem niektórych respondentów, największego w ich życiu – oddolnego zaangażowania mieszkańców miasta na rzecz gromadzenia pomocy materialnej dla uchodźców oraz goszczenia ich w Iławie. Ukraińców przyjmował np. prywatny ośrodek „Leśna Przystań”¹⁶². Władze iławskiego starostwa już następnego dnia po wybuchu wojny przygotowały aż 150 miejsc dla uchodźców na terenie powiatu¹⁶³.

Badani pytani o skojarzenia związane z Iławą odwoływali się najczęściej do obrazów pozytywnych, nieraz oferując nieoczywiste odniesienia. Jednym z nich była budleja – piękny i wytrzymały krzew, który „można ściąć do ziemi a i tak odrośnie”. W taki sposób jeden z badanych postrzegał historię miasta, które odzyskało dawny przedwojenny urok już w obrębie terytorium Polski, rozpoczynając swoją historię niejako na nowo. Iława porównywana była również do pięknego, choć upartego i czasem nieposłusznego labradora oraz tygrysa – silnego i pięknego zwierzęcia, które jest zdolne wiele osiągnąć, ale potrzebuje w tym celu użyć swojej siły, kłów i pazurów (symbolizujących aktywny, podejmowany mimo przeszkód wysiłek). Wszystkie te obrazy wyraźnie odnosiły się do historycznego lub teraźniejszego **potencjału rozwoju miasta**, co symbolizowane było przez odrastanie budlei, wytresowanie labradora czy polowanie w wykonaniu tygrysa. W relacjach respondentów pojawiła się także tzw. „latająca wiewiórka”, czyli polatucha, rozważnie zbierająca zapasy w ciężkich czasach. Zdaniem badanych, znajduje to odzwierciedlenie w nowych inwestycjach stale mających miejsce w mieście. Tylko nieliczne skojarzenia podawane przez badanych były ambiwalentne (jak piękny, dziczejący kwiat, co zdaniem jednego z respondentów symbolizuje powolną erozję społeczeństwa obywatelskiego i więzi społecznych w skądiną

---

¹⁶² <https://www.infoilawa.pl/aktualnosci/item/66834-osrodek-lesna-przystan-w-ilawie-przyjal-pierwszych-uchodzcow-wsrod-nich-sa-dzieci-zdjecia>, dostęp 24.11.2023 r.

¹⁶³ <https://gazetaolsztynska.pl/810182W-powiecie-ilawskim-jest-150-miejsc-dla-uchodzcow-wojennych.html>, dostęp 24.11.2023 r.

pięknym i atrakcyjnym mieście) lub negatywne (nie wykorzystujący okazji leniwiec). Całościowo patrząc, można powiedzieć, że choć wszyscy badani zgadzali się co do istnienia znacznej rozbieżności między prawdziwym obrazem Ławy a idealnym scenariuszem jej rozwoju, dla większości z nich sytuację najlepiej można było zrozumieć skupiając się na możliwościach i atutach Ławy. Dowodzi to optymistycznego, sprawczego i lokalnie patriotycznego nastawienia ławskich społeczników.

4.2. Wyzwania i problemy miasta

Zdaniem rozmówców, jednym z najważniejszych problemów Ławy jest emigracja młodych ludzi i związane z tym wyludnianie się miasta. Oprócz odpływu potencjału intelektualnego i kreatywnego, który mógłby przyczynić się do lokalnego rozwoju, proces ten ma bezpośrednie skutki dla infrastruktury, gospodarki i życia społecznego. Redukcja liczby mieszkańców prowadziłyby do ograniczenia zapotrzebowania na infrastrukturę publiczną, co może prowadzić do ograniczenia działalności lub nawet likwidacji szkół, placówek medycznych czy innych ważnych instytucji publicznych. Wyludnianie miasta ma także wpływ na tkankę społeczną. Zmniejszająca się liczba mieszkańców prowadzi do osłabienia więzi społecznych¹⁶⁴ oraz zwiększonej alienacji mieszkańców w mieście. To z kolei może skutkować spadkiem zaangażowania obywatelskiego oraz mniejszą aktywnością w życiu społeczności lokalnej¹⁶⁵.

Warto zaznaczyć jednak, że – jak zostało wspomniane wcześniej – analiza oficjalnych statystyk udostępnionych przez Główny Urząd Statystyczny dotyczących liczby wymeldowań i zameldowań nie wskazuje na wyraźny trend wyludniania się miasta. Mimo to, wśród respondentów przeprowadzonego badania istnieje zgodne przekonanie o zauważalnym procesie pustoszenia Ławy.

---

¹⁶⁴ R. Wiśniewski, P. Śleszyński, B. Szejgiec-Kolenda, M. Mazur. 2020. *Wpływ zmian demograficznych w Polsce na rozwój lokalny*. Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.

¹⁶⁵ A. Strods. 2018. *Alienacja w społeczeństwie współczesnym*. „Humanistyka i Przyrodoznawstwo” 5, 169-174, <https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/hip/article/view/1906>

Istnieje kilka potencjalnych powodów, które mogą wyjaśnić to zjawisko. Po pierwsze, chociaż ogólna liczba mieszkańców może pozostawać stosunkowo stabilna, istniejące zmiany demograficzne mogą wpływać na jakość życia w poszczególnych dzielnicach. Skupienie wyludnienia w konkretnych obszarach może powodować wrażenie pustoszenia, nawet jeśli ogólna liczba mieszkańców się nie zmienia. Po drugie, procesy gentryfikacji i związane z nimi migracje wewnętrzne mieszkańców mogą wpłynąć na subiektywną odczuwalność wyludnienia¹⁶⁶. Jeśli ławianie przeprowadzają się z jednej części miasta do drugiej lub na przedmieścia, to nawet niewielkie zmiany w liczbie zameldowań i wymeldowań mogą wpłynąć na odczucie związane z pustoszeniem.

Dodatkowym czynnikiem, który może przyczyniać się do odczuwalnego uszczuplenia populacji miasta, jest praktyka wyjazdów mieszkańców do innych miejscowości w celach zarobkowych (co zostało wspomniane przez samych badanych w kontekście migracji związanych z pracą zdalną), edukacyjnych czy rekreacyjnych. Ławianie pozostawiają wówczas swoje mieszkania na wynajem lub nieużywane w oczekiwaniu na sezon wakacyjny. Ta dynamika wpływa na aktywność społeczną i kulturalną w mieście, tworząc okresowy czas intensywności zamieszkania, który przyczynia się do wrażenia pustoszenia w okresach mniej aktywnych. Sami badani przyznawali, że poza sezonem turystycznym wiele przedsiębiorstw w mieście podlega skróconym godzinom otwarcia z powodu niewystarczającej liczby klientów a ze względu na ograniczoną dostępność lokali handlowo-rozrywkowych miejscowa społeczność napotyka na coraz większe trudności w odnalezieniu odpowiednich punktów spotkań w mieście poza sezonem turystycznym.

Owa fluktuacja populacyjna może wprowadzać zmienne wzorce życia społeczno-gospodarczego pozornie przypominające w niektórych aspektach i okresach proces depopulacji. To, co respondenci obserwują jako pustoszenie, może mieć zatem źródło

---

¹⁶⁶Z. Kruczek. 2018. *Turyści vs. mieszkańcy. Wpływ nadmiernej frekwencji turystów na proces gentryfikacji miast historycznych na przykładzie Krakowa*. „Turystyka Kulturowa” 3, 29-41.

w różnych sferach życia społecznego, które niekoniecznie muszą znaleźć odzwierciedlenie w surowych danych statystycznych.

Potwierdzenie w danych statystycznych (aczkolwiek tylko w skali porównywalnej do wojewódzkiej i ogólnopolskiej) znajduje za to opisywane przez badanych **starzenie się miasta**. O pogłębianiu tego procesu świadczy rosnąca wartość mediany wieku. W 2000 r. połowa mężczyzn w województwie warmińsko-mazurskim nie osiągnęła wieku 31 lat, a kobiet 35 lat. Dwadzieścia dwa lata później wiek środkowy mężczyzn wzrósł do prawie 41 lat, a kobiet do ponad 44 lat¹⁶⁷. Rosnąca liczba seniorów ma wpływ na różne obszary życia miasta, od opieki zdrowotnej po ekonomię i strukturę społeczną. Wzrost osób starszych w populacji wymusza tworzenie dostosowanych do współczesnych wyzwań mechanizmów wsparcia z zakresów edukacji, kultury, opieki zdrowotnej i opieki społecznej, gwarantujących godne i aktywne życie niezależnie od posiadanego wieku.

Nie ulega przy tym wątpliwości, że jeśli w mieście zachodzi proces emigracji młodych mieszkańców, jest on – jak w przypadku innych średnich miast – związany m.in. z **kondycją regionalnego szkolnictwa**. Aktualnie, miejscowość nie posiada publicznego uniwersytetu, który oferowałby szeroki wachlarz kierunków kształcenia. Mimo obecności uczelni prywatnej w mieście, możliwości edukacyjne młodych ludzi ograniczone są jedynie do studiów niestacjonarnych I stopnia w zakresie pedagogiki, zarządzania i administracji oraz studiów podyplomowych oferowanych w iławskiej filii Szkoły Wyższej im. Pawła Włodkowica w Płocku¹⁶⁸. W opinii respondentów ta sytuacja w połączeniu z brakiem szkół średnich o odpowiedniej renomie i poziomie nauczania skłania młodzież do poszukiwania możliwości kształcenia poza miastem.

---

¹⁶⁷ A. Kłosińska. 2023. *Sytuacja Demograficzna województwa warmińsko-mazurskiego w 2022 r.* Olsztyn: Urząd Statystyczny w Olsztynie, Warmińsko-Mazurski Ośrodek Badań Regionalnych, <https://olsztyn.stat.gov.pl/publikacje-i-foldery/ludnosc/sytuacja-demograficzna-wojewodztwa-warmińsko-mazurskiego-w-2022-r-,4,7.html>, dostęp 25.11.2023 r.

¹⁶⁸ Rekrutacja. 2023. Szkoła Wyższa im. Pawła Włodkowica w Płocku. Filia w Iławie Dostępny: <https://www.wlodkowic.pl/kandydaci/rekrutacja/ilawa>, dostęp 28.11.2023 r.

Niedobory edukacyjne mają swój kulturowy odpowiednik w braku różnorodnych atrakcji dla młodszej społeczności. Brak odpowiednich miejsc do spędzania czasu wolnego oraz rozwijania zainteresowań poza szkołą powoduje, że młodzi ludzie odczuwają brak wsparcia i inspiracji w swoim otoczeniu. To dodatkowo sprzyja migracji młodzieży do miast, gdzie dostępność kulturalnych aktywności jest znacznie większa.

Ograniczona atrakcyjność Ławy dla młodzieży wpływa także na jakość kadry pracowniczej dostępnej na lokalnym rynku pracy. Niemal połowa (49,1%) wszystkich aktywnych zawodowo mieszkańców Ławy pracuje w przemyśle lub budownictwie, 14,5% w sektorze usługowym, a 13,4% w sektorze rolniczym¹⁶⁹. Dominacja kilku większych zakładów, głównie w branży meblarskiej oraz spółkach podwykonawczych, sprawia, że rynek pracy w dużej mierze uzależniony jest od przemysłu. Choć dobra kondycja tego sektora sama w sobie stanowi atut miasta oraz regionu, uwagę zwraca brak zróżnicowania rynku pracy oraz niedobór miejsc pracy dla wykwalifikowanych specjalistów, którzy mogą albo opuścić region, albo wybrać pracę poniżej swoich możliwości.

Specyfika ławskiego uprzemysłowionego i opartego o tanią siłę roboczą rynku pracy znajduje odzwierciedlenie także w **wyjątkowo niskich średnich wynagrodzeniach** (5081 zł brutto)¹⁷⁰. Respondenci wskazali, że wyższe przeciętne pensje są nawet w mniejszych miejscowościach o większym bezrobociu takich jak Olecko (ok. 5400 zł przy 11-procentowym bezrobociu)¹⁷¹. W tym samym czasie, ogólnopolski trend wzrostu cen czynszów, wysokości rat kredytów oraz ogólnych kosztów życia znacząco wpływa na pogorszenie sytuacji finansowej mieszkańców, szczególnie w kontekście niższych wynagrodzeń. Struktura gospodarcza Ławy oparta jest więc niestety w dużej mierze o **tanią siłę roboczą**, co nie może przekładać się jednoznacznie pozytywnie na standard życia ławian.

---

¹⁶⁹ <https://www.polskawliczbach.pl/Ilawa>, dostęp 28.11.2023 r.

¹⁷⁰ Zob. Podrozdz. „Charakterystyka próby i miasta”

¹⁷¹ <https://www.polskawliczbach.pl/Olecko#rynek-pracy>, dostęp 28.11.2023 r.

Według wskazań badanych **warunki** panujące w Iławie wydają się działać **zniechęcająco na potencjalnych nowych inwestorów**. Dla przedsiębiorców decydujących się na inwestycje w danym regionie, istotnym czynnikiem determinującym wybór lokalizacji jest istnienie bodźców takich jak ulgi podatkowe, dostęp do rozwiniętej infrastruktury o charakterze ekonomicznym czy preferencyjne warunki kredytowania¹⁷². W przypadku Iławy trudna dostępność takich korzyści może wpłynąć na przesunięcie inwestycyjnych planów przedsiębiorców w stronę innych lokalizacji, gdzie te zachęty są bardziej atrakcyjne i konkurencyjne.

Uwagi domaga się także dziedzina infrastruktury i komunikacji w mieście oraz jego okolicach. Zdaniem mieszkańców brak obwodnicy oraz korki uliczne stanowią realne wyzwania dla mobilności i jakości życia w mieście, wpływając negatywnie także na efektywność gospodarczą miasta¹⁷³. W tym samym czasie wyzwaniem pozostaje brak dogodnych środków transportu dla okolicznych gmin i miejscowości, prowadzącym do izolacji społeczności oraz utrudniającym codzienne dojazdy do pracy, szkół czy ośrodków kultury¹⁷⁴.

Respondenci poświęcili wiele uwagi omówieniu problemów nękających kulturę obywatelskiego zaangażowania w Iławie. Z wypowiedzi badanych wyłania się obraz braku zaangażowania znacznej części mieszkańców w życie miasta przy równoczesnym oczekiwaniu zdecydowanych działań mających na celu poprawę sytuacji ze strony władz miasta. Taka postawa charakterystyczna dla **kultury niezadowolonia** może być rezultatem różnych skomplikowanych czynników, takich jak brak zaufania do instytucji miejskich, niewystarczającej świadomości obywatelskiej czy ogólnej dezintegracji społeczności. Ten sposób myślenia prowadzi do tworzenia

---

¹⁷² W. Lizińska, R. Marks-Bielska, R. Kisiel. 2011. *Atrakcyjność inwestycyjna gmin i znaczenie w jej kształtowaniu preferencji specjalnej strefy ekonomicznej*. „Roczniki Nauk Rolniczych”, Seria G, 98, 191-204.

¹⁷³ <https://www.infoilawa.pl/aktualnosci/item/70740-ogromne-korki-tworza-sie-w-ilawie-mamy-kumulacje-robot-i-drogowy-paraliz-zdjecia>, dostęp 28.11.2023 r.

¹⁷⁴ <https://www.infoilawa.pl/aktualnosci/item/58400-ilawa-powiat-gdzie-sa-komunikacyjne-dziury-radny-apeluje-poszukajmy-brakow-ktore-sa-najbardziej-uczulliwe-dla-mieszkanow>, dostęp 28.11.2023 r.

nierealistycznych oczekiwań, których skutkiem jest poczucie frustracji wobec władz oraz instytucji miejskich. Zaburzenie komunikacji pomiędzy organizacjami obywatelskimi, mieszkańcami i władzami lokalnymi ogranicza skuteczność prowadzonych działań społecznych; brak spójności działań i wspólnych mechanizmów prowadzi do rozproszenia wysiłków oraz niwelowania możliwości wzajemnego wykorzystania zasobów¹⁷⁵.

W swoich wypowiedziach respondenci podkreślali także istniejące trudności związane z angażowaniem młodych ludzi w działania charytatywne. Młodzi ludzie unikają działań w ramach wolontariatu dlatego, że nie zawsze odczuwają bezpośrednią korzyść związaną ze swoim zaangażowaniem. W wyborze swojej aktywności pozaszkolnej prym wiodzie możliwość zdobycia umiejętności czy doświadczenia potrzebnych do przyszłego rozwoju kariery¹⁷⁶. W wyniku braku natychmiastowej gratyfikacji lub korzyści materialnych wynikających z wolontariatu, młodzi ludzie mogą odczuwać mniej motywacji do angażowania się w tego rodzaju działania¹⁷⁷. Ograniczenie wolontariatu może prowadzić do braku wsparcia dla różnych inicjatyw społecznych oraz zubożenia społeczności lokalnej¹⁷⁸.

Rozmowy z badanymi pomogły zrozumieć kolejny aspekt wyzwań stojących przed miastem, jakim jest **stan instytucji pomocy społecznej**. Respondenci podkreślali, że starzejące się społeczeństwo, ewolucja rynku pracy oraz częstsze występowanie chorób przyczyniają się do wzrostu liczby osób wymagających pomocy instytucji publicznych. Jednakże te często operują w warunkach niewystarczających środków finansowych, co negatywnie odbija się na jakości świadczonych usług i zakresie ich działań. W obliczu narastających potrzeb społecznych niedostatek zasobów finansowych prowadzi do

---

¹⁷⁵ J. Zaucha, T. Brodzicki, D. Ciołek i inni. 2015. *Terytorialny wymiar wzrostu i rozwoju*. Warszawa: Difin SA.

¹⁷⁶ V. Mertins, Ch. Walter. 2021. *In absence of money: a field experiment on volunteer work motivation*. "Experimental Economics" 24, 952–984, dostęp 29.11.2023 r.

¹⁷⁷ R. Stebbins. 2009. *Would You Volunteer? Social Science and Public Policy*. "Social Science and Public Policy" 46, 155–159.

¹⁷⁸ Ibidem.

sytuacji, w której nie zawsze można skutecznie zaspokoić potrzeb lokalnej społeczności.

Co więcej, respondenci wskazali na niebezpieczeństwo **braków kadrowych** wśród pracowników socjalnych. W najbliższych latach wielu z nich planuje przejście na emeryturę, zaś przez charakter pracy oraz niskie oferowane wynagrodzenia, sytuacja ta może prowadzić do istotnych ubytków kadrowych i spadku jakości usług socjalnych świadczonych potrzebującym ławianom. Praca socjalna niesie za sobą znaczną odpowiedzialność w kontekście opieki nad społecznościami i jednostkami wymagającymi wsparcia. Jednakże, mimo tej istotnej roli, poziom wynagrodzenia nie odzwierciedla stopnia odpowiedzialności. Niska atrakcyjność finansowa zmusza osoby zainteresowane udzielaniem pomocy społecznej do poszukiwania alternatywnych ścieżek kariery.

Potencjalne braki kadrowe występować mogą również ze względu na kwestie związane z wytycznymi dotyczącymi kwalifikacji pracowników socjalnych oraz wymaganego wykształcenia. Wymagania zniechęcają potencjalnych kandydatów do podjęcia pracy w dziedzinie usług społecznych. Wysokie standardy kwalifikacyjne, choć ważne dla zapewnienia jakości świadczeń, mogą jednocześnie ograniczać dostępność pracowników na rynku pracy, szczególnie w obliczu konkurencji z innych sektorów. Problemy Ławy w tej dziedzinie pogłębia także **brak dostępności odpowiednich programów kształcenia w zakresie pracy socjalnej** w mieście, co dodatkowo utrudnia pozyskiwanie nowych pracowników.

Analiza wypowiedzi respondentów ukazuje wyzwania dotyczące **wsparcia osób w kryzysie bezdomności**. Lokalizacja Ławy oraz obecność ważnego węzła kolejowego wydają się przyczyniać do zwiększonej liczby osób w kryzysie bezdomności przebywających w mieście. Osoby wymagające wsparcia nie ograniczają się zatem jedynie do potrzebujących przebywających stale na terenie miejscowości. Wskazuje to na potrzebę zrozumienia szerszego kontekstu i współpracy na poziomie regionalnym w celu sprostania temu wyzwaniu. Jak wskazują badani, sytuacja jest lepsza w miesiącach letnich, lecz zimą wiele osób w kryzysie bezdomności zmuszonych jest

do poszukiwania ciepła w opuszczonych budynkach i nielegalnych miejscach schronienia, co stanowi zagrożenie dla ich bezpieczeństwa oraz zdrowia.

Wreszcie, rozmówcy pytani o potencjał turystyczny Iławy wskazywali także na **brak infrastruktury i atrakcji turystycznych skoncentrowanych wokół jeziora**. Chociaż jezioro samo w sobie jest piękne i przyciąga uwagę turystów, brakuje infrastruktury, która mogłoby utrzymać ich zainteresowanie na dłużej. Brak odpowiednich ścieżek spacerowych, rekreacyjnie zaprojektowanych terenów wokół jeziora czy atrakcji wodnych ogranicza potencjał przyciągania turystów. Niewykorzystany potencjał turystyczny jeziora w centrum jest jednym z powodów, dla których sektor turystyki nie spełnia oczekiwań jako źródło stabilności ekonomicznej miasta. Brak zdecydowanej strategii inwestycyjnej i działań ukierunkowanych na wykorzystanie tego naturalnego zasobu w pełni, przyczynia się do ograniczenia możliwości generowania dochodów związanych z turystyką.

4.3. Polskość i religia w mieście

Historia Iławy jako polskiego miasta – jak w przypadku wielu innych miejscowości położonych na terenie tzw. „Ziem odzyskanych” – zaczyna się przede wszystkim po 1945 roku (choć w mieście już wcześniej istniała niewielka polska mniejszość). Po wysiedleniu większości niemieckich mieszkańców, miasto zostało zasiedlone przez Polaków pochodzących z centralnej Polski oraz z terenów wschodnich. Na przestrzeni kolejnych dekad II połowy XX wieku w regionie niemalże kompletnie zanikła też tożsamość mazursko-pruska. Obecnie w mieście obecna jest za to niewielka mniejszość niemiecka, a także dobrze zasymilowana, lecz kultywująca własne tradycje, mniejszość ukraińska istniejąca w Iławie oraz na terenie całych Warmii i Mazur jeszcze od czasu akcji „Wisła” (w wyniku której władze Polskiej Ludowej przesiedliły ludność ukraińską na tereny ziem odzyskanych)¹⁷⁹. Dzień-

---

¹⁷⁹ http://encyklopedia.warmia.mazury.pl/index.php/Mniejszo%C5%9B%C4%87_ukrai%C5%84ska_na_Warmii_i_Mazurach, dostęp 24.11.2023 r.

ki obecności Ukraińców w mieście na długo przed wojną, pojawienie się ukraińskich uchodźców zostało zdaniem badanych odebrane przez mieszkańców być może jeszcze lepiej niż w wielu innych miastach Polski.

Analiza wypowiedzi badanych wskazuje na ich niejednorodne postrzeganie poczucia polskości przez mieszkańców miasta. Niektórzy respondenci mówili o poczuciu narodowej wspólnoty, rozciągającej się od władz miasta aż po dzieci i młodzież. Zwracano uwagę na aktywną rolę władz samorządowych różnego szczebla w organizowaniu państwowych świąt i uroczystości. W Iławie funkcjonuje tradycja, zgodnie z którą Święto Narodowe 3 Maja¹⁸⁰, Narodowe Święto Niepodległości¹⁸¹ oraz rocznice wybuchu powstania warszawskiego¹⁸² organizowane są przez władze miasta; rocznice rozpoczęcia II wojny światowej 1 września – przez władze powiatu¹⁸³; zaś rocznice zakończenia wojny w dniach 8-9 maja – przez władzę gminy wiejskiej Iława¹⁸⁴. Uroczystości w większości przypadków wyglądają jednak podobnie – rozpoczynają się Mszą Świętą, zaś potem miejsce mają obchody publiczne, którym przewodzi burmistrz, starosta lub wójt. Na uroczystościach zazwyczaj obecna jest młodzież i dzieci z lokalnych szkół, często organizowane są także występy muzyczne lub artystyczne. Jak wspomniał jeden z badanych, szczególnym uświetnieniem obchodów jest obecność na nich młodzieży z klas mundurowych. Tak przedstawiająca się panorama obchodów i świąt związanych z polskością rzeczywiście tworzy wrażenie istnienia **konsensusu wokół wydarzeń patriotycznych** bez względu na różnice polityczne.

---

¹⁸⁰ <https://www.ifoilawa.pl/aktualnosci/item/70812-ilawianie-pod-ratuszem-ucztili-swieto-konstytucji-3-maja-zobacz-zdjecia>, dostęp 30.11.2023 r.

¹⁸¹ <https://mazury.travel/wydarzenie/uroczyste-obchody-narodowego-swietania-niepodleglosci-ilawa-2023/>, dostęp 30.11.2023 r.

¹⁸² <https://www.ifoilawa.pl/aktualnosci/item/71617-ilawianie-ucztili-79-rocznice-wybuchu-powstania-warszawskiego-fotorelacja>, dostęp 30.11.2023 r.

¹⁸³ <https://powiat-ilawski.pl/2023/08/zapraszamy-na-uroczystosc-84-rocznicy-wybuchu-ii-wojny-swiatowej/>, dostęp 30.11.2023 r.

¹⁸⁴ <https://www.ifoilawa.pl/aktualnosci/item/70859-narodowy-dzien-zwyciestwa-ucztili-pod-pomnikiem-niezanego-zolnierza-w-ilawie-zdjecia>, dostęp 30.11.2023 r.

W mieście funkcjonują jednak także wydarzenia patriotyczne o wyraźnym kolorycie lokalnym. Towarzystwo Miłośników Ziemi Iławskiej regularnie organizuje spacer edukacyjny po Iławie, podczas których mieszkańcy mogą lepiej poznać historię miasta, lokalne legendy, dzieje budynków i ulic, zabytków i terenów zielonych¹⁸⁵ ¹⁸⁶. Co więcej, iławianie upamiętniają także postaci związane z polską historią w regionie: nauczyciela i wychowawcę Antoniego Gierszewskiego¹⁸⁷, matematyka Aleksandra Mądrego¹⁸⁸ czy kluczowych dla rozwoju miasta iławskich kolejarzy¹⁸⁹. Wskazuje to, że mimo braku wielowiekowych tradycji, mieszkańcy miasta wykształcili **unarodowioną wspólnotę lokalną**.

Z drugiej strony, mniejsza część badanych mówi o sztampowym i nieciekawym charakterze oficjalnych patriotycznych uroczystości. Wydaje się jednak, że pomimo możliwych ograniczeń, kondycja polskości w mieście przedstawia się pozytywnie, stanowiąc jeden z fundamentów miejskiej i regionalnej tożsamości. Uwypuklone jest to zwłaszcza w tym, jak szeroki jest wachlarz publicznych i obywatelskich podmiotów zaangażowanych w jej kultywowanie, a także jak różne przybiera ono formy.

Iława jest miastem, w którym większość mieszkańców wyznaje religię rzymskokatolicką, lecz zauważalne są także mniejszości: grekokatolicka, metodystyczna i ewangelicko-augsburska. Spośród duchownych szczególnie aktywni w życiu miasta są zaś Misjonarze Oblaci sprawujący od 1952 r. opiekę nad kościołem pw. Przemienienia Pańskiego¹⁹⁰. Zdaniem respondentów obecność Kościoła Katolickiego w życiu miasta jest zauważalna szczególnie przy państwowych

---

¹⁸⁵ <https://ilawasprzedlat.pl/2022/12/05/to-byla-najnowoczesniejsza-ulica-w-calym-miescie-spacer-po-1-maja-zakonczy-l-kolejny-rok-edukacyjnych-wypraw-po-ilawie/>, dostęp 30.11.2023 r.

¹⁸⁶ <https://www.facebook.com/Dzikailawa/posts/359693999130482/>, dostęp 30.11.2023 r.

¹⁸⁷ <https://www.infoilawa.pl/aktualnosci/item/67684-w-ilawie-trwa-rok-antoniego-gierszewskiego-te-zawody-to-jeden-z-akcentow>, dostęp 30.11.2023 r.

¹⁸⁸ <https://www.sp1.ilawa.pl/2023/11/23/obchody-roku-aleksandra-madrego/>, dostęp 30.11.2023 r.

¹⁸⁹ <https://www.infoilawa.pl/aktualnosci/item/59736-posluchaj-wspomnien-ilawskich-kolejarzy-odwiedz-dawna-lokomotywnie-wideo>, dostęp 30.11.2023 r.

¹⁹⁰ <https://przemienienie.oblaci.pl/historia-parafii-2/>, dostęp 30.11.2023 r.

obchodach i rocznicach, a także wydarzeniach kulturalnych (czego przykładem jest tzw. „msza jazzowa” odprawiana w trakcie Festiwalu „Złota Tarka”¹⁹¹). Przy parafiach istnieją także liczne i prężnie działające wspólnoty, takie jak iławski Caritas¹⁹², Apostolstwo Dobrej Śmierci¹⁹³ czy Chór Camerata¹⁹⁴. W mieście odbywają się także wydarzenia współorganizowane przez Kościół takie jak Marsz Życia i Rodziny¹⁹⁵ lub oddawane do użytku są nowe obiekty symboliczne takie jak grób dziecka utraconego¹⁹⁶.

Z drugiej strony badani mówią o zauważalnym spadku liczby osób regularnie uczestniczących w praktykach religijnych w ostatnich latach. Jak podkreślają, jest to prawdopodobny rezultat pandemii, po której wiele osób nie wróciło już do kościołów. Wzrasta średni wiek osób praktykujących, zaś choć większość dzieci uczęszcza na lekcje religii, liczba uczniów decydujących się na kontynuowanie nauki w ramach tego przedmiotu raptownie spada w szkołach średnich. Badany duchowny wspominał też o fenomenie tzw. „nibyparafian” – przyjezdnych, którzy nie przynależą ani do parafii dawnego miejsca pochodzenia, ani do nowej. Dodatkowo wskazuje to na związek wykorzenia z zaniechaniem praktyk religijnych. Respondenci wskazują jednak, że ilościowemu spadkowi wiernych towarzyszy także jakościowa poprawa; osoby nadal uczęszczające do kościoła są lepiej uformowane i bardziej chętne do angażowania się w życie parafii.

---

¹⁹¹ <https://ilawa.eska.pl/na-zakonczenie-jazzowego-festiwalu-msza-sw-aa-oebq-WVLX-kTrB.html>, dostęp 30.11.2023 r.

¹⁹² <https://przemienienie.oblaci.pl/parafialny-zespol-caritas/>, dostęp 30.11.2023 r.

¹⁹³ <http://piastowskie.pl/apostolstwo-dobrej-smierci/>, dostęp 30.11.2023 r.

¹⁹⁴ https://www.facebook.com/cameratailawa/?locale=pl_PL, dostęp 30.11.2023 r.

¹⁹⁵ <https://www.infoilawa.pl/aktualnosci/item/71296-ilawianie-przeszli-ulicami-miasta-w-8-marszu-dla-zycia-i-rodziny-zobacz-zdjecia>, dostęp 30.11.2023 r.

¹⁹⁶ <https://miastoilawa.pl/aktualnosci/1862-w-odpowiedzi-na-glosy-mieszkancow-w-ilawie-powstal-grob-dziecka-utraconego>, dostęp 30.11.2023 r.

4.4. Wizja rozwoju miasta

Systemowy charakter opisanych przez respondentów problemów w funkcjonowaniu Iławy domaga się nakreślenia perspektywy rozwoju miasta w celu realizacji jego potencjału. Zdobyte opinie badanych pozwalają na skonstruowanie takiej wizji. W przekonaniu respondentów Iława może być bowiem świetnie skomunikowanym kluczowym węzłem logistycznym, atrakcyjnym zawodowo miejscem rozwoju branży IT czy wreszcie celem liczniejszych niż dotychczas turystycznych odwiedzin.

W pierwszej kolejności Iława zyskać może na **intermodalnym charakterze infrastruktury komunikacyjnej** z innymi miastami. Jak podkreślali respondenci, Iława jest świetnie skomunikowana kolejowo, lecz brakuje jej szybkiej samochodowej trasy ekspresowej łączącej ją z najważniejszymi drogami Polski. Naprzeciw tej potrzebie wychodzi projekt drogi S5, domyślnie łączący Iławę z Grudziądem, Bydgoszczą, Poznaniem i trasą A2 do roku 2033¹⁹⁷. S5 miałyby pełnić także funkcję obwodnicy miasta co rozładowałyby panujące korki¹⁹⁸. Niestety lokalizacja odcinka trasy przebiegającego na wysokości geograficznej Iławy wciąż nie jest rozstrzygnięta a obecnie rozważane są trzy scenariusze lokowania trasy. Scenariusz W2 przesunąłby jednak drogę S5 z przedmieść Iławy w okolice Lubawy i Nowego Miasta Lubawskiego. O umieszczenie drogi blisko swojego miasta walczą zarówno władze oraz mieszkańcy Iławy, jak i społeczność lubawska¹⁹⁹. Dla obydwu miast bliskość S5 stanowić będzie bardzo istotny czynnik rozwojowy zwiększający atrakcyjność miasta dla potencjalnych inwestorów. W przypadku Iławy dodatkowym atutem trasy S5 byłaby możliwość stworzenia węzła intermodalnego, tworzącego synergię logistyczną między połączeniami kolejowymi i samochodowymi.

---

¹⁹⁷ <https://gazetaolsztynska.pl/958589.Droga-S5-trafila-do-Sejmu-Trwaja-rozmowy-czy-bedzie-biec-blizej-Lubawy-czy-Ilawy.html>, dostęp 01.12.2023 r.

¹⁹⁸ Ibidem, dostęp 01.12.2023 r.

¹⁹⁹ <https://radioolsztyn.pl/im-blizej-tym-lepiej-miasta-walczą-o-przebieg-drogi-s5/01714015>, dostęp 01.12.2023 r.

Za rozwiązaniem tym szczególnie lobbują iławscy radni²⁰⁰ a nawet posłowie²⁰¹. Decyzje w sprawie dokładnej lokalizacji odcinka trasy S5 podjęte zostaną jednak dopiero pod koniec 2024 roku²⁰².

Niezależnie od postanowień Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad, Iława potrzebuje także poprawienia **częstotliwości i standardu komunikacji publicznej**, łączącej okoliczne wsie i najmniejsze miasteczka z Iławą. Zdaniem badanych, aby poprawić dostępność komunikacyjną w regionie, miasto powinno ściślej współpracować z okolicznymi samorządami, by tworzyć zarządzane wspólnie sieci transportowe i nowe połączenia umożliwiające podróżowanie po regionie. Nie tylko przyczyni się to do poprawy mobilności mieszkańców, ale zwiększy także atrakcyjność i dostępność regionu dla nowych inwestycji.

Elementem wizji rozwoju Iławy wspomnianym często przez respondentów były zmiany potrzebne w polityce gospodarczej miasta. Badani podkreślali potrzebę wprowadzania i utrzymywania ulg podatkowych dla firm tworzących nowe miejsca pracy w celu zwiększenia atrakcyjności miasta dla firm chętnych inwestować w regionie. Przykładem reform idących w tym kierunku jest zaproponowane przez burmistrza miasta okresowe zwolnienie z podatku od nieruchomości firm tworzących nowe miejsca pracy²⁰³. Poza tym, niektórzy badani mówili o perspektywie **wejścia na iławski rynek firm IT**. Celowi temu służy prowadzona przez Urząd Miasta Iławy, Powiatowy Urząd Pracy i Inkubator Technologiczny w Iławie we współpracy z firmą McCOMP S.A. Akademia Programistów. Akademia oferuje mieszkańcom Iławy kształcenie a następnie zatrudnienie w branży²⁰⁴. Inicjatywa cieszyła się dużym zaintereso-

---

²⁰⁰<https://www.infoilawa.pl/aktualnosci/item/71824-ekspresowa-piatka-tak-projektant-odpowiedzial-na-uwagi-miasta-ilawa>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁰¹<https://gazetaolsztynska.pl/958589,Droga-S5-trafila-do-Sejmu-Trwaja-rozmowy-czy-bedzie-biec-blizej-Lubawy-czy-Ilawy.html>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁰²Ibidem, dostęp 01.12.2023 r.

²⁰³<https://www.infoilawa.pl/aktualnosci/item/68614-ilawa-jest-nowa-ulga-dla-przedsiębiorcow-czy-przyciągnie-do-miasta-inwestorow>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁰⁴<https://miastoilawa.pl/aktualnosci/-pp2/327-akademia-programistow-szansa-na-wejscie-do->

waniem a w zeszłorocznej edycji projektu wyszkolonych zostało aż 36 osób²⁰⁵. Aktywny udział władz samorządowych w realizacji projektu polegał także na przyznawaniu absolwentom bonów pieniężnych na rozwój zawodowy pod warunkiem opłacania podatków na terenie powiatu²⁰⁶. Sukces projektu pokazuje, w jaką stronę powinna iść polityka iławskich (i nie tylko) władz: **tworzeniu programów edukacyjnych**, które ułatwiałyby ścieżkę do zdobycia wyżej wykwalifikowanych i lepiej płatnych miejsc pracy w sektorze usług. Kluczowa jest tu jednak współpraca władz politycznych, biznesu i instytucji edukacyjnych.

Zdaniem badanych kondycja ostatniego z tych trzech wymiarów w Iławie niestety nie przedstawia się najlepiej. Mimo bycia czwartym pod względem wielkości miastem w województwie warmińsko-mazurskim, tylko jedno iławskie liceum (im. Stefana Żeromskiego) znalazło się w wojewódzkim rankingu „Perspektyw”, a i to ledwie na 24. miejscu (645. miejscu w Polsce)²⁰⁷. Pilnym priorytetem władz samorządu jest **poprawa jakości nauczania w iławskich szkołach średnich** – inaczej miastu grozić będzie opuszczanie go jeszcze przez uczniów szkół ponadpodstawowych w poszukiwaniu miejsc kształcenia wyżej jakości.

Na uwagę zasługuje także opisany wcześniej niedostatek obywatelskiego zaangażowania oraz istniejąca w segmentach iławskiego społeczeństwa kultura niezadowolenia wraz z niedostateczną współpracą między organizacjami trzeciego sektora i instytucjami publicznymi. Iława potrzebuje programów aktywizujących skierowanych do młodzieży, które łączą działania społeczne z rozwijaniem umiejętności oraz okazji do zdobywania doświadczenia, które przyciągną więcej wolontariuszy i wzmocnią kapitał społeczny miasta.

[swiata-it](#), dostęp 01.12.2023 r.

²⁰⁵<https://www.infoilawa.pl/aktualnosci/item/72661-urzed-pracy-w-ilawie-nagrodzony-za-kadry-nowoczesnej-gospodarki-to-dzialanie-wciaz-wzbudza-zainteresowanie-i-ciekawosc>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁰⁶Ibidem, dostęp 01.12.2023 r.

²⁰⁷<https://2022.licea.perspektywy.pl/rankings/ranking-kujawsko-pomorski>, dostęp 01.12.2023 r.

Analiza materiału badawczego wskazała na konieczność wprowadzenia **platformy współpracy międzyorganizacyjnej**, która umożliwiłaby skuteczną wymianę informacji, doświadczeń i wiedzy. Respondenci wskazali na potrzebę tworzenia sieci partnerskich, opartych na wspólnych celach i wartościach, umożliwiających pogłębianie kapitału społecznego wśród lokalnych liderów pozarządowych. Badani jednogłośnie wskazali, że regularne spotkania konsultacyjne oraz wspólne planowanie projektów pozytywnie wpłynęłyby na skoordynowane działania oraz lepsze wykorzystanie dostępnych zasobów. Wspólna praca nad inicjatywami może przyczynić się do osiągnięcia lepszych rezultatów w obszarze działań społecznych i rozwoju społeczności lokalnej.

Można się spodziewać, że potrzeby uboższej części społeczeństwa w najbliższej przyszłości nie znikną i instytucje pomocy społecznej nadal będą mierzyć się z wyzwaniami. W Iławie pilną potrzebą jest stworzenie **schroniska dla osób bezdomnych**, które mogłoby obsłużyć ich ponadprzeciętnie dużą liczbę jako jedyna placówka tego rodzaju w mieście. Na szczęście budowa noclegowni dla osób w kryzysie bezdomności rozpoczęła się w tym roku, przez co już niedługo osoby te będą mogły otrzymać w Iławie podstawową pomoc²⁰⁸.

Bardziej systemowych zmian domaga się, zdaniem badanych, system zatrudniania pracowników socjalnych w ośrodkach pomocy społecznej. Utrzymanie dotychczasowych wymogów zatrudnienia²⁰⁹ grozi bowiem postępującym kurczeniem się kadr. Należy pomyśleć o niewielkim uproszczeniu procesu kształcenia prowadzącego do zdobycia odpowiednich uprawnień; być może ułatwić można zdobycie odpowiednich kwalifikacji za pośrednictwem studiów podyplomowych. Pracownik socjalny musi pozostać zawodem zaufania publicznego o respektowanych i egzekwowanych standardach, lecz

---

²⁰⁸https://www.infoilawa.pl/aktualnosci/item/69281-ilawa-wiemy-gdzie-powstanie-noclegownia-dla-osob-bezdomnych-zobacz-na-mapie-miasto-zapowiada-rozpozecie-robot#google_vignette, dostęp 01.12.2023 r.

²⁰⁹<https://wartowiedziec.pl/polityka-spoleczna/3511-kwalifikacje-potrzebne-do-pracy-na-stanowisku-pracownika-socjalnego>, dostęp 01.12.2023 r.

w niektórych przypadkach możliwe powinno stać się poszerzenie kadry ośrodków o zdolnych wykonywać niektóre zadania pracowników pomocniczych.

W rozmowie o rozwoju Iławy, respondenci wielokrotnie mówili o potrzebie **rozbudowy infrastruktury turystycznej wokół jeziora Jeziorak**. Jej celem powinno być ułatwienie dostępu do rejsów i sportów wodnych na jeziorze przez turystów oraz szeroka oferta kulturalna, rekreacyjna, gastronomiczna i hotelarska, która umożliwiłaby turystom korzystanie z atrakcji Jezioraka i Iławy przez kilka dni. Innymi słowy, celem aktywnej polityki miasta powinno być wykorzystanie potencjału turystycznego w sposób, który sprawi, że goście odwiedzający Iławę będą potrzebowali przynajmniej kilku dni na skorzystanie ze wszystkich atrakcji. Wymaga to opracowania odpowiedniego planu zagospodarowania przestrzennego, który następnie byłby konsekwentnie wdrażany z przedstawicielami świata biznesu i trzeciego sektora.

Podsumowując, Iława jest miastem średniej wielkości, które pod wieloma względami radzi sobie lepiej niż wiele innych miejscowości o podobnych rozmiarach. Dotychczasowa dynamika wzrostu populacji nie przedstawiała się negatywnie. W mieście obecnych jest wiele zakładów pracy a bezrobocie pozostaje na bardzo niskim poziomie. Iława jest też miejscem świetnie skomunikowanym kolejowo i atrakcyjnym dzięki jezioru położonemu w samym centrum miasta. Także lokalne postrzeganie polskości wydaje się wskazywać na istnienie w Iławie **unarodowionej wspólnoty lokalnej**. Choć miasto zmaga się w tym samym czasie z pewnymi problemami, związanymi szczególnie z oparciem rynku pracy o tanią siłę roboczą, niską jakością oferowanego kształcenia, niedostatecznym wykorzystaniem potencjału turystycznego czy kulturą niezadowolenia u części mieszkańców, dzięki kluczowym inwestycjom i reformom jest w stanie znaleźć się na drodze do bardziej dynamicznego rozwoju jako lokalny lider gospodarczy.

5. Badanie w Łowiczu. Stolica ludowego folkloru

5.1. Charakterystyka próby i miasta

Kolejnym miastem, w którym przeprowadzono badanie, był Łowicz położony w województwie łódzkim. Grupa respondentów uczestniczących w badaniu składała się z następujących osób:

- Polityk, członek rady miasta, przedstawiciel organizacji pozarządowej zajmującej się działalnością edukacyjną nt. dziedzictwa kulturowego regionu (P, E, K)
- Lokalny przedsiębiorca, reprezentant organizacji pozarządowej mającej na celu poszerzanie lokalnego kapitału społecznego (G, S)
- Reprezentant miejskiej instytucji działającej w obrębie kultury i dziedzictwa, zaangażowany politycznie (K, P)
- Członkini organizacji pozarządowej zaangażowana w działalność edukacyjną oraz charytatywną (E, S)

– 2S, 2P, 2K, 2E, 1G,

Starannie dobrana próba badawcza składała się z różnorodnych reprezentantów społeczności, zapewniając pełne spojrzenie na życie miejskie. Uczestnicy, będący politykami, przedsiębiorcami, reprezentantami instytucji miejskich i członkami organizacji pozarządowych, zapewnili dostęp do źródeł informacji o różnych aspektach funkcjonowania miasta. Przedstawiciele lokalnego życia politycznego reprezentujący organizacje pozarządowe dostarczyli informacji na temat działań edukacyjnych i kulturalnych ukierunkowanych na zachowanie dziedzictwa regionu. Ich perspektywa połączenia roli politycznej z zaangażowaniem społecznym rzucała światło na inicjatywy podejmowane na rzecz dobra wspólnego w mieście. Przedstawiciel świata biznesu podzielił się spostrzeżeniami dotyczącymi projektów społecznych, które mają na celu wzmocnienie więzi społeczności lokalnej. W ich relacjach ujawniały się informacje na temat wpływu podejścia biznesowego na rozwój społeczny

miasta. Przedstawiciele miejskich instytucji kultury i dziedzictwa ujawnili decyzje polityczne wpływające na rozwój kulturalny miasta. Ich perspektywa ukazywała, jak kierunki wyznaczane w obszarze dziedzictwa wpływają na życie społeczności lokalnej. Lokalni liderzy zaangażowani w edukację i działalność charytatywną przynieśli spojrzenie na inicjatywy mające na celu poprawę warunków życia mieszkańców. Ich relacje dostarczały informacji na temat wyzwań społecznych i roli organizacji pozarządowych w ich adresowaniu. Zróznicowanie uczestników badania pozwoliło na kompleksową analizę różnych obszarów życia miejskiego, a ich różne perspektywy wzbogaciły zrozumienie funkcjonowania społeczności Łowicza.

Łowicz jest średnim miastem z liczbą mieszkańców wynoszącą ok. 26 tys. mieszkańców. W latach 2002-2022 miasto doświadczyło zmniejszenia liczby ludności o 14,5%²¹⁰. Położony na Równinie Łowicko-Błońskiej i w północno-wschodniej części województwa łódzkiego, jest siedzibą powiatu łowickiego. Posiada bardzo bogatą historię sięgającą średniowiecza. Zaliczany jest do **najstarszych miast Polski**²¹¹. Pierwsza wzmianka o Łowiczu pochodzi z 1136 roku, gdy papież Innocenty II zatwierdził prawo arcybiskupów gnieźnieńskich do dóbr łowickich. Nieznana jest dokładna data nadania praw miejskich, ale w 1298 roku Łowicz został określony jako *oppidum* (miasto). W XV wieku w Łowiczu powstały ważne do teraz **kolegium pijarskie**²¹² oraz **Prymasowska Kapituła Łowicka**²¹³. Od roku 1572 Łowicz odgrywał rolę drugiej stolicy Rzeczypospolitej podczas bezkrólewia. W XVII wieku miasto ucierpiało podczas potopu szwedzkiego, a w XVIII zaczęło podupadać. W czasach rozbiorów (od 1793) Łowicz znalazł się pod panowaniem pruskim. W XIX wieku miasto włączono do Księstwa Warszawskiego, a później Królestwa Polskiego. Chłopi mieszkający w tamtym czasie na terenie Księstwa Łowickiego

---

²¹⁰<https://www.polskawliczbach.pl/Lowicz%23dane-demograficzne>, dostęp 01.12.2023 r.

²¹¹A. Michrowska. 2015. Raport z analizy atrakcyjności turystycznej Łowicza, „Turystyka Kulturowa” 9, 84-109.

²¹²<https://lowicz24.eu/artykul/lowicz-szkola-pijarska/1484845>, dostęp 01.12.2023 r.

²¹³<https://lowicz24.eu/artykul/lowicz-30-lecie-diecezji/1290639>, dostęp 01.12.2023 r.

odrabiali powinności pańszczyźniane, ale zawsze podlegali uregulowanym przepisom prawnym. **Zostali też wcześniej, bo już w 1838 r., uwłaszczeni**²¹⁴, otrzymując kilkunastohektarowe gospodarstwa, dzięki czemu ich położenie ekonomiczne znacznie się poprawiło. Miało to wpływ na wykształcenie się **niezwykle bogatego i efektownego folkloru**, wyjątkowego nie tylko na tle Mazowsza, ale i całej Polski.²¹⁵

W drugiej połowie XIX wieku rozwój Łowicza stał się dynamiczny przede wszystkim dzięki połączeniom kolejowym, stając ważnym ośrodkiem kultury i edukacji. W 1862 roku miasto uzyskało połączenie kolejowe z Warszawą, a w 1866 r. – z Łodzią. Pod koniec XIX wieku gospodarka Łowicza oparta była na drobnym przemyśle, rozwijając się gospodarczo, edukacyjnie i kulturalnie. Miasto bardzo ucierpiało w czasie II wojny światowej; podczas kampanii wrześniowej było w bezpośrednim sąsiedztwie bitwy nad Bzurą.

Po wojnie miasto postawiło na rozwój rolno-przemysłowy. W 1963 r. w Łowiczu powstało duże przetwórstwo owocowo-warzywne a w 1969 r. uruchomiono zakłady dziewiarskie „Syntex”. Powstały liczne nowe osiedla mieszkaniowe. Zwiększył się też napływ mieszkańców wsi. Obecnie Łowicz jest przede wszystkim miastem turystycznym. Znajduje się tutaj aż 101 zarejestrowanych zabytków i wiele ciekawych atrakcji²¹⁶.

W wyniku skoncentrowania się na rozwoju sektora rolniczo-przemysłowego w drugiej połowie XX wieku, obie te gałęzie działalności stanowią istotną część obecnego rynku pracy. Sektor rolniczy odgrywający kluczową rolę w gospodarce, zatrudnia 34,3% aktywnych zawodowo mieszkańców. Angażuje pracowników w różnorodne zadania związane z produkcją rolniczą oraz leśnictwem. 24,3% osób pracuje w przemyśle, znajdując zatrudnienie między innymi w **Grupie Maspex, producenta popularnych przetworów** owocowo-warzywnych **Łowicz**. 16,9% rynku pracy należy do sektora usług (handlu,

---

²¹⁴M. Jessa, I. Wyszowska. 2011. Specyfika i znaczenie folkloru łowickiego w turystyce regionalnej, „Turystyka Kulturowa”, 10, s. 19.

²¹⁵<https://strojeludowe.net/stroje/lowicki/>, dostęp 01.12.2023 r.

²¹⁶<https://podroze.onet.pl/polska/lodzkie/co-warto-zobaczyc-w-lowiczu-najwieksze-atrakcje-zabytki-i-historia-miasta/vpqwqeld>, dostęp 01.12.2023 r.

naprawie pojazdów, transporcie, zakwaterowaniu oraz gastronomii), natomiast, 1,7% – do sektora finansowego²¹⁷. Średnie miesięczne przychody brutto w Łowiczu (ok. 5 400 zł) odpowiadają 80,5% średniego miesięcznego wynagrodzenia brutto w Polsce. Wzrost wynagrodzeń pozostaje w stałej relacji do średniego krajowego wynagrodzenia od ostatnich 20 lat, pomimo wzrostu procentowego średniego wynagrodzenia w województwie łódzkim²¹⁸. Uwzględniając inflację **poziom realnych wynagrodzeń w Łowiczu pozostaje stały**, co sprawia że miasto traci na gospodarczej atrakcyjności na rzecz okolicznych ośrodków. Bezrobocie rejestrowane utrzymuje się na poziomie 5,2% (równe dla kobiet i mężczyzn), będąc na nieznacznie mniejszym poziomie od stopy bezrobocia dla województwa łódzkiego (5,4%) oraz porównywalnym do stopy bezrobocia rejestrowanego dla całej Polski²¹⁹. Wśród aktywnych zawodowo mieszkańców miejscowości ok. 1500 osób wyjeżdża do pracy do innych miast, a ok. 1400 pracujących przyjeżdża do pracy spoza gminy, co zapewnia równowagę w stosunku do przyjazdów i wyjazdów do pracy²²⁰.

Sytuacja edukacyjna w Łowiczu ukazuje pewne istotne zmiany w strukturze szkolnictwa i dynamice populacji uczniów. W porównaniu z danymi z 2008 roku, Łowicz doświadczył wzrostu liczby szkół podstawowych z 7 do 8. Liczba uczniów w szkołach podstawowych znacząco wzrosła z ok. 1 800 do ok. 2 500²²¹. Przyrost naturalny miasta jest jednak ujemny; wynosi – 186, co odpowiada przyrostowi naturalnemu – 7,05 na 1000 mieszkańców Łowicza²²². Przedstawione dane liczbowe sugerują, że wzrost liczby uczniów w szkołach podstawowych nie jest wynikiem naturalnego przyrostu mieszkańców, ale jest efektem **migracji edukacyjnych uczniów z okolicznych miejscowości**. Może być związany także ze zmniejszaniem się możliwości

---

²¹⁷<https://www.polskawliczbach.pl/Lowicz#rynek-pracy-w-pigulce>, dostęp 01.12.2023 r.

²¹⁸Ibidem, dostęp 01.12.2023 r.

²¹⁹Ibidem, dostęp 01.12.2023 r.

²²⁰Ibidem, dostęp 01.12.2023 r.

²²¹<https://www.polskawliczbach.pl/Lowicz#edukacja-i-szkolnictwo>, dostęp 01.12.2023 r.

²²²<https://www.polskawliczbach.pl/Lowicz#dane-demograficzne>, dostęp 01.12.2023 r.

edukacyjnych w ośrodkach ościennych. Równoległe ze zmianami w szkołach podstawowych, liczba liceów ogólnokształcących zmalała z 6 do 5. Liczba uczniów zmniejszyła się z ok. 1 500 do ok. 1 200²²³. Spadek liczby uczniów i absolwentów liceów, przy równoległym wzroście liczby uczniów na poziomie wczesnoszkolnym, sugeruje **poszukiwania lepszych możliwości edukacyjnych** w większych ośrodkach miejskich poza Łowiczem wśród młodzieży już **na poziomie edukacji średniej**. Wybór liceum w innym miejscu może być strategiczną decyzją mającą na celu lepsze przygotowanie do przyszłych studiów. Początek formularza Wcześniejszy odpływ młodzieży może być również spowodowany brakiem ośrodków akademickich w Łowiczu.

W Łowiczu znajdują się dwie biblioteki: Powiatowa Biblioteka Publiczna im. ks. prał. Stefana Wysockiego w Łowiczu i Miejska Biblioteka im. A.K. Cebrowskiego w Łowiczu. Wraz z dynamicznym rozwojem społeczeństwa cyfrowego **tradycyjne biblioteki przekształcają się w interaktywne centra kulturalne, oferujące znacznie więcej niż jedynie możliwość wypożyczenia książek**²²⁴. Tak jest również w przypadku bibliotek w Łowiczu. Nowa era instytucji ukierunkowuje je na pełnienie roli kompleksowych ośrodków edukacyjnych i kulturalnych, dostarczając społecznościom różnorodne inicjatywy i usługi. Biblioteki wprowadziły **innowacyjne programy**, wychodząc naprzeciw zmieniającym się oczekiwaniom czytelników. W ramach kampanii promującej czytelnictwo dzieci w wieku przedszkolnym otrzymują Wyprawki Czytelnicze zachęcające do eksploracji literatury. **Dzieci nagradzane są za aktywność czytelniczą**, co buduje zdrowe nawyki czytelnicze już od najmłodszych lat²²⁵. Oferta dla szkół obejmuje lekcje biblioteczne, warsztaty dla różnych grup wiekowych, a także konkursy plastyczne, fotograficzne i poetyckie²²⁶. W ramach programu „**Pogotowie komputerowe dla seniora**”, biblioteki udzie-

---

²²³<https://www.polskawliczbach.pl/Lowicz#edukacja-i-szkolnictwo>

²²⁴J. Skowrońska. 2014. *Nowe formy i funkcje bibliotek związane z realizacją potrzeb użytkowników*. „Debiuty Bibliologiczno-Informatologiczne” 2, 91-107.

²²⁵[https://www.pbplowicz.pl/101,mala-ksiazka-wielki-czlowiek,dostep 01.12.2023 r](https://www.pbplowicz.pl/101,mala-ksiazka-wielki-czlowiek,dostep%2001.12.2023%20r)

²²⁶[https://www.pbplowicz.pl/102,oferta-dla-szkol,dostep 01.12.2023 r](https://www.pbplowicz.pl/102,oferta-dla-szkol,dostep%2001.12.2023%20r)

lają wsparcia osobom starszym w nauce obsługi komputera, tabletu czy smartfona²²⁷. Biblioteki aktywnie uczestniczą w inicjatywie „Noc bibliotek”²²⁸, organizują **spotkania dyskusyjnych klubów książki**²²⁹, które sprzyjają rozwijaniu umiejętności czytelniczych i promują kulturę czytania. Instytucje te nie tylko **przekształcają się w miejsca kultury, ale również adaptują się do cyfrowej** rzeczywistości, wprowadzając najnowocześniejsze systemy biblioteczne²³⁰, które ułatwiają dostęp do ich zasobów. Oferują także możliwość darmowego abonamentu Legimi – platformy umożliwiającej **wypożyczanie ebooków i audiobooków**²³¹. Aktywnie uczestniczą w systemie grantowym²³², co umożliwia im realizację nowych inicjatyw i zdobycie środków na nowoczesne wyposażenie. Organizują spotkania autorskie²³³, czytanie wierszy i książek²³⁴ a także wystawy artystyczne²³⁵. Poprzez działania popularyzujące literaturę wpływają na rozwój społeczności czytelniczej²³⁶. Dodatkowo, **współpracują z innymi ośrodkami kulturalnymi, wymieniając idee i informacje**, co przyczynia się do tworzenia silnej sieci kulturalnej²³⁷.

Równie prężnie działa Łowicki Ośrodek Kultury (ŁOK), stanowiąc integralną część bogatego krajobrazu kulturalnego Łowicza.

---

²²⁷<https://www.pbplowicz.pl/100,pogotowie-komputerowe-dla-seniora>, dostęp 01.12.2023 r.

²²⁸<https://www.pbplowicz.pl/redir.index?trec=290>, dostęp 01.12.2023 r.

²²⁹<https://www.pbplowicz.pl/redir.index?trec=305>, dostęp 01.12.2023 r.

²³⁰<https://cebrowski.pl/index.php/8-aktualnosci/722-biblioteka-z-najnowocześniejszym-systemem-bibliotecnym>

²³¹<https://www.pbplowicz.pl/99,legimi>, dostęp 01.12.2023 r.

²³²<https://cebrowski.pl/index.php/8-aktualnosci/724-dofinansowanie-na-zakup-nowosci>, dostęp 01.12.2023 r.

²³³<https://cebrowski.pl/index.php/8-aktualnosci/752-spotkanie-autorskie-z-krzysztofem-m-wisniewskim>, dostęp 01.12.2023 r.

²³⁴<https://cebrowski.pl/index.php/8-aktualnosci/744-czytamy-dzieciom>, dostęp 01.12.2023 r.

²³⁵<https://www.pbplowicz.pl/redir.index?trec=220>, dostęp 01.12.2023 r.

²³⁶<https://cebrowski.pl/index.php/8-aktualnosci/740-zakonczenie-realizacji-projektu-dofinansowanego-ze-srodkow-mkidn>, dostęp 01.12.2023 r.

²³⁷<https://cebrowski.pl/index.php/8-aktualnosci/734-wizyta-pracownikow-miejskiej-biblioteki-publicznej-im-z-nalkowskiej-w-sierpcu-w-bibliotece-miejskiej>, dostęp 01.12.2023 r.

Ośrodek pełni kluczową rolę w animowaniu życia kulturalnego mieszkańców. Jego działalność obejmuje **organizację i współorganizację różnorodnych wydarzeń kulturalnych**. Koncerty muzyczne, występy estradowe, spotkania autorskie, wystawy, konkursy, edukacja teatralna, filmowa i warsztatowa – to niektóre z obszarów, na których instytucja skupia swoje wysiłki²³⁸. ŁOK jest również beneficjentem wielu programów, w tym „Domu Kultury+” pilotowanego przez Narodowe Centrum Kultury²³⁹. W ramach swojej działalności ŁOK jest odpowiedzialny za **organizację i współorganizację szeregu stałych imprez** wpisanych do kalendarza kulturalnego miasta. Łowickie Kolędowanie, Mały OCH! OCH! Film Festiwal, Prezentacje Ludowe – Boże Ciało, Dni Łowicza, Turbowakacje, Międzynarodowy Festiwal Organowy „Johann Sebastian Bach”, Festiwal „Kolory Polski”, Festiwal Dobrej Żywności „Książackie Jadło” czy Festiwal „Tipos Topes”²⁴⁰. Jednym z charakterystycznych elementów funkcjonowania Łowickiego Ośrodka Kultury są **liczne sekcje artystyczne**, które przyciągają zarówno dzieci, młodzież, jak i dorosłych. Wśród nich warto wymienić Dziecięco-młodzieżowy Zespół Ludowy „Koderki”²⁴¹, Kapelę Ludową²⁴², Łowicką Orkiestrę Kameralną²⁴³, Klub Plastyczny „Akwarelki”²⁴⁴, Grupę Plastyczną „Impress”²⁴⁵, Studio Piosenki ŁOK²⁴⁶, a także siedem zespołów rockowych²⁴⁷. Szerokie spektrum propozycji artystycznych sprawia, że ŁOK staje się miejscem otwartym na różnorodne zainteresowania i umiejętności mieszkańców. W skład instytucji wchodzi również kino studyjne Feniks, które ofe-

---

²³⁸<https://lok.art.pl/lowicki-osrodek-kultury/>, dostęp 01.12.2023 r.

²³⁹<https://lok.art.pl/dom-kultury/>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁴⁰<https://lok.art.pl/projekty-2/>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁴¹<https://lok.art.pl/dziecieco-mlodziezowy-zespol-ludowy-koderki/>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁴²<https://lok.art.pl/kapela-ludowa/>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁴³<https://lok.art.pl/lowicka-orkiestra-kameralna/>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁴⁴<https://lok.art.pl/klub-plastyczny-akwarelki/>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁴⁵<https://lok.art.pl/grupa-plastyczna-impres/>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁴⁶<https://lok.art.pl/studio-piosenki-lok/>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁴⁷<https://lok.art.pl/zespoły-rockowe/>, dostęp 01.12.2023 r.

ruje zróżnicowany repertuar dla miłośników sztuki filmowej. Sala główna tego kina posiada 138 miejsc numerowanych, a na przełomie 2017 i 2018 roku powstała druga sala studyjna posiadająca 47 miejsc. Kino Feniks jest nie tylko miejscem rozrywki, ale również platformą dla dyskusji i spotkań²⁴⁸.

Na terenie miejscowości znajduje się również Muzeum w Łowiczu, stanowiące nieodłączną część kulturowego dziedzictwa miasta, pełniąc rolę strażnika historii, sztuki i tradycji regionu. Jako miejsce gromadzące różnorodne ekspozycje, oferuje mieszkańcom i odwiedzającym możliwość głębszego zrozumienia bogactwa kulturowego Łowicza. Muzeum w Łowiczu prezentuje stałe ekspozycje, które ukazują wielowątkową historię miasta i jego regionu. „Sztuka Baroku w Polsce”²⁴⁹, „Historia miasta i regionu”²⁵⁰, „Etnografia Księstwa Łowickiego”²⁵¹ oraz „Izba Pamięci Żydów Łowickich”²⁵² pozwalają na zrozumienie kulturowego kontekstu miasta. Kolekcję stanowi **kilkanaście tysięcy obiektów**. Ponad połowa to **ekspozyty etnograficzne z terenu Księstwa łowickiego**²⁵³. Wśród nich znajdują się m.in. modele architektury regionu, narzędzia rolnicze, wyroby rzemiosła, kolekcję pasiastych strojów łowickich oraz elementy dekoracyjne izb księżackich²⁵⁴. Muzeum aktywnie uczestniczy w życiu kulturalnym miasta również poprzez **organizację wystaw czasowych**. Współpraca z różnymi instytucjami kultury umożliwia wymianę ekspozatów, co przyczynia się do większego zróżnicowania oferty i stymulacji zaangażowania zwiedzających²⁵⁵. Muzeum w Łowiczu pełni również rolę edukacyjną, skierowaną zarówno do dzieci i młodzieży, jak i dorosłych. Posiada ofertę lekcji muzealnych obejmującą tematy zwią-

---

²⁴⁸<https://lokart.pl/o-kinie/>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁴⁹<http://muzeumlowicz.pl/sztuka-baroku-w-polsce/>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁵⁰<http://muzeumlowicz.pl/historia-miasta-i-regionu/>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁵¹<http://muzeumlowicz.pl/etnografia-ksiestwa-lowickiego/>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁵²<http://muzeumlowicz.pl/izba-pamieci-zydow-lowickich/>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁵³<http://muzeumlowicz.pl/historia/>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁵⁴<http://muzeumlowicz.pl/wystawy/>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁵⁵<http://muzeumlowicz.pl/czasowe/>, dostęp 01.12.2023 r.

zane z etnografią, historią i sztuką²⁵⁶. Wykłady dla dorosłych, takie jak „Od owalnicy do ulicówki – opowieść o architekturze regionu” czy „Łowicz wielokulturowy”, poszerzają wiedzę o bogactwie kulturowym i historycznym miasta²⁵⁷. Muzeum dostosowuje się ponadto do dynamicznych przemian społeczno-technologicznych, oferując **wirtualne zwiedzanie poprzez narzędzia online**. Projekt umożliwia dostęp do ekspozycji stałych i Skansenu w Maurzycach, wykorzystując skany 3D i filmy²⁵⁸. Inicjatywa stanowi interesujące połączenie tradycji z nowoczesnością, umożliwiając zwiedzanie bez konieczności fizycznej obecności. Muzeum aktywnie uczestniczy w przestrzeni internetowej, **wykorzystując również social media** do promocji, organizacji konkursów oraz zapraszania do udziału w wydarzeniach. Działa wirtualnie, udostępniając koncerty i wykłady online oraz zwiększając dostępność kultury dla różnych grup społecznych²⁵⁹.

Poglądy polityczne mieszkańców skłaniają się w stronę konserwatywnego centrum. Obecnie w mieście funkcję burmistrza sprawuje od 2006 roku Krzysztof Kaliński, wcześniejszy samorządowiec, radny miasta i historyk. W ostatnich wyborach startował na burmistrza z komitetu Łączy nas Łowicz i Powiat Łowicki.

Rada miasta składa się przeważnie z przedstawicieli organizacji sektora pozarządowego. Poza wymienionym Łączy nas Łowicz, posiadającym 7 mandatów, w radzie miejskiej zasiada pięciu przedstawicieli Stowarzyszenia Miłośników Ziemi Łowickiej Łowickie.pl, trzech przedstawicieli Porozumienia Łowickiego (posiadającego poparcie .Nowoczesnej i Polskiego Stronnictwa Ludowego) oraz sześciu reprezentantów Prawa i Sprawiedliwości. W ostatnich wyborach do rady miasta Komitet Wyborczy PiS otrzymał niecałe 25% głosów²⁶⁰.

Zdaniem respondentów większość mieszkańców Łowicza nie wykazuje dużego zainteresowania działaniami obywatelskimi ani

---

²⁵⁶<http://muzeumlowicz.pl/dzieci-i-mlodziez/>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁵⁷<http://muzeumlowicz.pl/dorosli/>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁵⁸<http://muzeumlowicz.pl/wirtualne/>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁵⁹<https://www.facebook.com/MuzeumwLowiczu>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁶⁰https://wybory2018.pkw.gov.pl/geografia/100501#results_vote_council, dostęp 01.12.2023 r.

aktywnością polityczną. Za powód tej sytuacji nasi badani obwiniają brak zaufania do instytucji publicznych oraz polityków, odczuwanie przez ludność nieefektywności działań władz oraz braku reprezentacji potrzeb, która prowadzi do odcinania się od zaangażowania w życie polityczne miasta. Mieszkańcy tracą w ten sposób wpływ na decyzje podejmowane na poziomie lokalnym oraz regionalnym.

24 kwietnia 2019 roku powiat łowicki jako pierwszy samorząd w Polsce przyjął tzw. Samorządową Kartę Praw Rodzin²⁶¹. Głosowało za nią 11 radnych, jeden radny był przeciwny, dwóch wstrzymało się od głosu. Dokument ten zdaniem radnych był odpowiedzią na podpisaną przez prezydenta Warszawy deklarację LGBT Plus, która zawiera nie tylko szereg ideologicznych postulatów naruszających standardy bezstronności światopoglądowej władz publicznych, ale też zapowiedź wprowadzenia do szkół zajęć edukacji seksualnej według standardów WHO, budzącą zasadnicze wątpliwości z perspektywy konstytucyjnej zasady obrony dzieci przed demoralizacją²⁶².

Z analizy wypowiedzi respondentów wyłania się obraz niezwykle aktywnego, dynamicznego i zaangażowanego w różne obszary działalności społecznej sektora pozarządowego w Łowiczu. W ramach działań społecznych i pomocy społecznej istniejące organizacje, takie jak CARITAS czy Klub Seniora Radość, angażują się w pomoc potrzebującym oraz prowadzą projekty mające na celu poprawę warunków życia społeczności lokalnej²⁶³. W obszarze kultury i sztuki działania Towarzystwa Muzycznego im. Zieleńskiego przyczyniają się do rozwijania pasji artystycznych mieszkańców. Szczególnie aktywne Łowickie Towarzystwo Przyjaciół Nauk (ŁTPN) oraz Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze (PTTK) odgrywają kluczową rolę w zachowaniu dziedzictwa kulturowego i tradycji, wydając publikacje oraz organizując różnorodne wydarzenia promujące lokalne warto-

---

²⁶¹ <https://lowicz24.eu/artykul/rada-powiatu-lowickiego/646498>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁶² Ibidem, dostęp 01.12.2023 r.

²⁶³ https://lowicznanin.info/pl/14_kultura/302854_wielki-dzien-dla-klubu-seniora-radosc-zdjecia-filmy.html, dostęp – 01.12.2023 r.

ści²⁶⁴. W obszarze edukacji i rozwoju osobistego, organizacje takie jak Klub Rozwoju Kompetencji oraz Uniwersytet Trzeciego Wieku oferują unikatowe możliwości rozwoju intelektualnego oraz zdobywania nowych umiejętności²⁶⁵. W dziedzinie inicjatyw społecznych i lokalnych organizacje takie jak „Łączy Nas Łowicz i Ziemia Łowicka”, Centrum Inicjatyw Obywatelskich Ziemi Łowickiej czy Stowarzyszenie Miłośników Ziemi Łowickiej Łowickie.pl angażują się w różnorodne projekty kreując silne więzi społecznościowe i wspierając rozwój lokalnej społeczności²⁶⁶ ²⁶⁷. W Łowiczu nie brakuje również działań sportowych. Kluby Judo, Miejskie Uczniowskie Kluby Sportowe oraz inicjatywy takie jak Park Run aktywnie angażują mieszkańców w zdrowy tryb życia i rozwijanie pasji sportowych.

Organizacje pozarządowe w Łowiczu aktywnie współpracują, tworząc spójną sieć inicjatyw, które składają się na **zróżnicowane i rozwinięte życie społeczne miasta**. W rezultacie, łowicki trzeci sektor staje się ważnym partnerem w kreowaniu lokalnej polityki społecznej, kulturalnej i edukacyjnej. Sektor pozarządowy w Łowiczu stanowi nie tylko źródło wsparcia dla różnych grup społecznych, ale także dynamiczny motor aktywności społecznej, przyczyniający się do zróżnicowanego rozwoju miasta. Działania te są nieodłączną częścią tkanki społecznej, wpływając pozytywnie na jakość życia mieszkańców i budując społeczność obywatelską.

W kontekście pandemii, odnotowano negatywne konsekwencje dla budżetu miasta, które szczególnie dotknęły instytucje kultury w Łowiczu. Znaczący wzrost wydatków stanowił istotne wyzwanie dla stabilności finansowej sektora publicznego. W związku z ograniczeniami związanymi z sytuacją pandemiczną, instytucje kultury musiały sprostać nowym warunkom funkcjonowania, adaptując się do dynamicznie zmieniającej się sytuacji. Zwiększone koszty operacyjne,

---

²⁶⁴https://lowiczanin.info/pl/14_kultura/296940_trzy-dekady-lowickiego-towarzystwa-przyjaciolnauk.html, dostęp 01.12.2023 r.

²⁶⁵<https://utwlowicz.pl/>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁶⁶<https://lowicz24.eu/artykul/dzien-dziecka-ze-stowarzyszeniem/1443941>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁶⁷https://lowiczanin.info/pl/14_kultura/302310_lowickiepl-zaprasza-na-folk-night-party-niech-nas-porwie-oberek-i-nie-tylko.html, dostęp 01.12.2023 r.

związane m.in. z koniecznością dostosowania infrastruktury kulturalnej do obowiązujących restrykcji sanitarnych, stanowiły istotne wyzwanie finansowe. Pomimo trudności, skrupulatne zarządzanie budżetem publicznym oraz elastyczne podejście do planowania umożliwiły skuteczne przystosowanie się do nowej rzeczywistości. Warto podkreślić, że okres pandemii wymagał od instytucji kultury nie tylko elastyczności finansowej, lecz także innowacyjnych strategii działania. Działania te obejmowały m.in. przeniesienie części wydarzeń do przestrzeni wirtualnej oraz podejmowanie działań wspierających lokalną społeczność artystyczną. Mimo wyzwań, które niosła ze sobą pandemia, łowickie instytucje kultury zdołały utrzymać swoją misję kulturotwórczą, udowadniając, że w trudnych czasach są zdolne do adaptacji i świadczenia wartościowych usług kulturalnych, co przyczyniło się do zachowania integralności sektora kultury w kontekście ograniczeń budżetowych.

W odpowiedzi na nową rzeczywistość wywołaną pandemią mieszkańcy Łowicza wykazali szybką adaptację do zmieniających się warunków życia społecznego. Ich zaangażowanie i solidarność przyczyniły się do dynamicznego kształtowania społeczności lokalnej w obliczu wyzwań. Szczególnie godne uwagi jest aktywne uczestnictwo społeczności w działaniach pomocowych skoncentrowanych przede wszystkim na wsparciu osób starszych i potrzebujących²⁶⁸. Społeczność Łowicza szybko zorganizowała sieci wsparcia, dostosowując się do nowych warunków sanitarnych. Inicjatywy wolontariackie, obejmujące dostarczanie artykułów pierwszej potrzeby, pomocy w zakupach, czy zapewnienie wsparcia emocjonalnego, stały się integralną częścią życia społecznego²⁶⁹. Zaangażowanie odzwierciedlało siłę społeczności lokalnej, zdolną do solidarnego reagowania na trudności i wspierania najbardziej potrzebujących.

Wojna na Ukrainie skłoniła społeczność Łowicza do działań solidarnościowych. Akcje pomocy humanitarnej, zbiórki darów

---

²⁶⁸https://lowiczananin.info/pl/377_polecamy/295194_korpus-wsparcia-seniorow-dziala-tez-w-lowiczu-i-oferuje-realna-pomoc-potrzebujacym.html, dostęp 01.12.2023 r.

²⁶⁹<https://lowicz.gosc.pl/doc/6748431.Mlodziejowe-kola-Caritas>, dostęp 01.12.2023 r.

oraz organizacja transportów dla obszarów dotkniętych konfliktem stanowiły wyraz zaangażowania mieszkańców w niesienie wsparcia Ukrainie²⁷⁰. Miasto udostępniło swoje miejsca noclegowe dla uchodźców²⁷¹, inicjując równocześnie zbiórki²⁷² oraz udzielając praktycznego wsparcia integracyjnego²⁷³. Kluczowym elementem procesu integracji było organizowanie różnorodnych wydarzeń kulturalnych, koncertów i pokazów filmowych, co umożliwiło mieszkańcom Łowicza lepsze zrozumienie i współuczestnictwo w losie uchodźców²⁷⁴. W kontekście migracji zauważalne są również pozytywne aspekty. Przyjęcie ukraińskich uchodźców do społeczności Łowicza nie spowodowało obaw większości mieszkańców o naruszenie tożsamości łowiczan. Ponadto Ukraińcy, którzy znaleźli zatrudnienie w miejscowych zakładach przemysłowych, odegrali kluczową rolę we wzroście dynamiki gospodarczej miasta.

Analiza wskazywanych przez respondentów skójarzeń związanych z Łowiczem wyłania **dwie główne grupy znaczeniowe**. Pierwszą charakteryzuje pojawiające się wielokrotnie odniesienie do pawia. Mieszkańcy, porównując Łowicz do tego ptaka, odnoszą się do **piękną, bogatego folkloru, kolorowych wycinanek oraz strojów ludowych** wyróżniających miasto na tle całego kraju. Paw kojarzy się badanym z dostojnością i dumą, a także zdecydowaniem w dążeniu do wspólnego celu. Druga grupa znaczeniowa dotyczy **silnych więzi mieszkańców ze swoim miejscem zamieszkania** oraz mocno osadzonej w grupowej świadomości **historii Łowicza**. Symbolizowana przez skójarzenia takie jak: dąb, dumny kogut, pelikany występujące w herbie miasta. Spadkobiercy Książaków Łowickich określają się jako wyniośli, walczący o godność, związani z bogatą kulturowo przeszłością. Religijność, silnie związana z tradycją kościelną regio-

---

²⁷⁰https://www.facebook.com/lnlowicz/posts/5282803728437754/?paipv=0&eav=AfZ6qRBmsWT7n4BJ1JGP6Gpf_Ayp1_9LjJLFZeva9V6l3k5_3dKq0tUCZZouKw9SGGk&_rd_, dostęp 01.12.2023 r.

²⁷¹<https://lowicz24.eu/artykul/lowicz-gotowe-sa-miejsca/1280044>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁷²<https://lowicz24.eu/artykul/lowicz-ruszyla-zbiorka/1282247>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁷³<https://lowicz24.eu/artykul/polsko-ukrainska-integracja/1285297>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁷⁴<https://lowicz24.eu/artykul/muzeum-w-lowiczu-zagraja/1284122>, dostęp 01.12.2023 r.

nu, stanowi istotny element tożsamości społeczności, a duma z dziedzictwa historycznego jest powszechna. Skojarzenia symbolizują przywiązanie do lokalnych tradycji oraz aktywność społeczną, której siła przejawia się w gotowości do współpracy.

5.2. Wyzwania i problemy miasta

Według naszych rozmówców problem zadłużenia Łowicza ma istotny wpływ na stabilność finansową, politykę inwestycyjną oraz jakość życia mieszkańców. **Zadłużenie miasta**, wynoszące **72 mln złotych** wraz z planowanymi 5 mln złotych na samą spłatę odsetek²⁷⁵, stanowi istotne wyzwanie, z którym musi zmierzyć się administracja lokalna. Konieczność zaciągania kolejnych kredytów w celu spłaty poprzednich generuje potencjalne zagrożenia dla stabilności finansowej. Wpływ tego zadłużenia na politykę inwestycyjną jest zauważalny w kontekście wielu rozpoczętych, lecz nieukończonych projektów, co budzi obawy respondentów o zaniedbywanie istniejących inwestycji na niekorzyść mieszkańców.

Zdaniem naszych rozmówców za dwie kluczowe niedawne inwestycje w mieście, tj. modernizację oczyszczalni ścieków oraz budowę wiaduktu kolejowego, niepotrzebnie przepłacono. W przypadku oczyszczalni, choć projekt korzystał z zewnętrznej dotacji, wzrost kosztów robocizny i materiałów sprawił, że miasto musiało zaciągnąć dodatkowy kredyt²⁷⁶. Podobnie sytuacja wygląda w przypadku wiaduktu kolejowego, gdzie brakujące środki na infrastrukturę towarzyszącą wymusiły jeszcze większe zadłużenie miasta²⁷⁷. W rezultacie, pomimo zakończenia inwestycji, pozostałe obciążenia finansowe wpływają w sposób znaczący na możliwości inwestycyjne Łowicza.

---

²⁷⁵https://lowiczainfo.info/pl/377.polecamy/298026_lowicz-radni-przyjeli-budzet-na-2023-budzet-na-miare-mozliwosci.html, dostęp 01.12.2023 r.

²⁷⁶<https://dzienniklodzki.pl/wladze-lowicza-biora-rekordowy-kredyt-na-9-lat-chca-pozyczyc-ponad-25-mln-zl-a-to-nie-koniec-zadluzania-miasta/ar/c1-14360469>, dostęp 08.12.2023 r.

²⁷⁷<https://dzienniklodzki.pl/wladze-lowicza-biora-rekordowy-kredyt-na-9-lat-chca-pozyczyc-ponad-25-mln-zl-a-to-nie-koniec-zadluzania-miasta/ar/c1-14360469>, dostęp 01.12.2023 r.

Co istotne, wpływ zadłużenia na miasto jest zauważalny nie tylko w kontekście finansowym, ale także społecznym. Respondenci odczuwają to poprzez **obawę dotyczącą potencjalnego wprowadzenia nowych podatków**²⁷⁸ czy obciążeń finansowych, które mogą negatywnie wpłynąć na codzienne życie mieszkańców i dostęp do świadczeń publicznych. Dodatkowo, zaniedbywanie istniejących projektów inwestycyjnych na rzecz nowych może rodzić niepewność wśród mieszkańców co do przyszłości ich otoczenia.

W perspektywie czasowej, zdaniem respondentów, kolejne administracje Łowicza będą miały trudności w spłacie tych zobowiązań. Obciążenie wpływa na budżet miasta i jakość życia mieszkańców. Konieczność brania kredytów, emitowania obligacji i finansowego utrzymywania wysokiego poziomu zadłużenia stawia przed miastem wyzwania, które wymagają efektywnego zarządzania pieniędzmi, racjonalnego planowania inwestycji oraz transparentnej komunikacji z mieszkańcami.

Na przestrzeni ostatnich 10 lat **wszystkie instytucje oferujące możliwość studiów w Łowiczu zawiesiły swoją działalność**. Z miasta wycofały się lub zostały zlikwidowane kolejno: Zamiejscowy Ośrodek Dydaktyczny SGGW²⁷⁹, Zespół Kolegiów Nauczycielskich²⁸⁰, Wyższa Mazowiecka Szkoła-Humanistyczno-Pedagogiczna²⁸¹ oraz Wyższe Seminarium Duchowne²⁸². Warto podkreślić, że Łowicz odróżnia się tu negatywnie nie tylko w porównaniu z Łodzią, Warszawą czy Poznaniem, ale także Żyrardowem, Kutnem, Sochaczewem czy Skierniewicami. W każdym z tych miast (zblizonych do Łowicza pod względem wielkości) możliwe jest zdobywanie wyższego wy-

---

²⁷⁸https://lowicznanin.info/pl/12_gospodarka/303873_lowicz-radni-jeszcze-raz-pochyla-sie-nad-podatkami.html, dostęp 01.12.2023 r.

²⁷⁹<https://lowicz.naszemiasto.pl/ssggw-opuszcza-lowicz/ar/c8-1678751>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁸⁰<https://lowicz.naszemiasto.pl/zkn-w-lowiczu-do-likwidacji/ar/c1-3312723>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁸¹<https://dzienniklodzki.pl/27-lat-temu-w-lowiczu-powstala-popularna-mazowiecka-zdjecia/ar/c1-15196844>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁸²<https://natemat.pl/485504.seminarium-w-lowiczu-zostalo-zamkniete-dlaczego-spada-liczba-powolan>, dostęp 01.12.2023 r.

kształcenia^{283 284 285 286}. Szczególnie dotkliwe zdaniem respondentów było zamknięcie Mazowieckiej Wyższej Szkoły Humanistyczno-Pedagogicznej (MWSH-P), kształcącej na kierunkach filologii polskiej, historii, pedagogiki i zarządzania, która przyciągała tysiące studentów z całej Polski. W czasach swojej świetności jednocześnie uczęszczało do niej blisko 7 tysięcy osób²⁸⁷. Studenci pozytywnie wpływali na lokalną aktywność gospodarczą, przynosząc korzyści mieszkańcom poprzez dochody z wynajmu mieszkań oraz zapotrzebowanie na usługi lokali gastronomicznych²⁸⁸. SGGW zdecydowało się na likwidację swojego ośrodka dydaktycznego z powodu malejącego zainteresowania przyszłych studentów, przez co ośrodek zamiejscowy (jak wiele innych) stracił ekonomiczną opłacalność²⁸⁹. Przez lata zaoczne studia cieszyły się dużym powodzeniem wśród absolwentów łowickich i okolicznych szkół średnich, dając im szansę zdobycia tytułu inżyniera rolnictwa i ochrony środowiska bez konieczności kosztownych dojazdów do stolicy.

Zdaniem respondentów likwidacja dwóch filii uczelni wyższych w Łowiczu miała znaczący wpływ na sytuację miasta, zarówno pod względem społecznym, gospodarczym, jak i kulturalnym. Zanik ośrodków edukacyjnych na poziomie wyższym przyczynił się do ograniczenia dostępności do ścieżek kształcenia dla mieszkańców Łowicza; opuszczenie miasta staje się koniecznością dla każdej osoby chcącej kontynuować naukę po ukończeniu szkoły średniej, co definitywnie przyczynia się do wyludniania się miasta.

Łowicz, jak wiele innych miast w Polsce, stoi w obliczu kompleksowych społeczno-ekonomicznych wyzwań związanych zarówno

---

²⁸³<http://www.cm.edu.pl/>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁸⁴<https://wsgk.com.pl/>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁸⁵<https://sochaczew.edu.pl/>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁸⁶<https://www.pusb.pl/>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁸⁷<https://lowicz.naszemiasto.pl/jaka-ocene-zyska-lowicka-mwshp/ar/c10-721882>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁸⁸<https://dzienniklodzki.pl/27-lai-temu-w-lowiczu-powstala-popularna-mazowiecka-zdjecia/ar/c1-15196844>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁸⁹<https://lowicz.naszemiasto.pl/ssgw-opuszcza-lowicz/ar/c8-1678751>, dostęp 01.12.2023 r.

z rynkiem pracy, jak i aspektami demograficznymi. Sektor zatrudnienia nie jest atrakcyjny dla młodych mieszkańców w wieku produkcyjnym, co stanowi istotny problem wpływający na życie codzienne i długofalowy rozwój miasta.

Jednym z potencjalnych czynników utrudniających rozwój lokalnego rynku pracy może być **brak różnorodności gospodarczej w Łowiczu**. Rynek pracy zdominowany jest przez sektor rolniczy i przemysłowo-budowlany. Występuje dominacja miejsc pracy o niskich wynagrodzeniach, wymagających podstawowych kwalifikacji. W przypadku gdy miasto opiera swoją gospodarkę na jednej lub kilku gałęziach przemysłu, utrzymywanie dobrze płatnych miejsc pracy może być trudniejsze, zwłaszcza wobec zmieniających się trendów gospodarczych²⁹⁰.

Skutkiem ograniczeń edukacyjnych i gospodarczych miasta jest **ujemny przyrost mieszkańców**²⁹¹, zgodny z ogólnopolskim trendem wyludniania mniejszych miast na rzecz większych aglomeracji. Młodzi ludzie, szukając atrakcyjnych ofert zatrudnienia, skłonni są przenosić się do większych ośrodków, gdzie istnieje większe zróżnicowanie zawodowe i większa liczba perspektyw kariery. Głównymi kierunkami migracji mieszkańców Łowicza są Łódź oraz Warszawa.

Utrata komponentu demograficznego w wieku produkcyjnym i reprodukcyjnym stanowi jedno z kluczowych wyzwań miasta. Dodatkowo ubywanie mieszkańców może skutkować zaniedbaniem infrastruktury społecznej i publicznej, w związku ze zmniejszeniem się puli dostępnych środków pozyskiwanych z podatków lokalnych.

W Łowiczu mieszkańcy mierzą się z licznymi **problemami komunikacyjnymi**, które znacznie wpływają na ich życie codzienne.

---

²⁹⁰M. Bania. 2017. *Rola samorządu terytorialnego w kształtowaniu rynku pracy na przykładzie Wielkopolski ze szczególnym uwzględnieniem programów ZPORR i WRPO*. Piła: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Stanisława Staszica w Pile.

²⁹¹<https://www.polskawliczbach.pl/Lowicz#dane-demograficzne>, dostęp 01.12.2023 r.

Korki²⁹², częste wypadki drogowe²⁹³ oraz niedostateczna infrastruktura komunikacji miejskiej²⁹⁴ utrudniają poruszanie się po mieście. Braki w sieci dróg nie tylko frustrują lokalną społeczność, ale także negatywnie wpływają na rozwój turystyki. Wizja zatłoczonych ulic i braku efektywnej komunikacji może odstraszać potencjalnych turystów, czyniąc Łowicz mniej atrakcyjnym miejscem do odwiedzenia.

Kolejnym istotnym wyzwaniem dla społeczności Łowicza jest brak odpowiedniej bazy lokalowej i infrastruktury kulturalnej. Szczególnie dotkliwy jest **brak sali koncertowej**, który ogranicza możliwości organizacji wydarzeń kulturalnych, zwłaszcza dla młodzieży. Inwestycje w rozwój tej sfery spotykają się z trudnościami, a niewykorzystane szanse związane z dofinansowaniem prowadzą do niezadowolenia mieszkańców. Plany budowy przestrzeni eventowej mającej pomieścić 350 osób²⁹⁵ nie zostały zrealizowane w związku z brakiem wkładu własnego władz miasta w projekt. Brak tego rodzaju przestrzeni kulturalnej nie tylko deprymuje lokalną społeczność, ale także stanowi barierę dla rozwoju artystycznego i kulturalnego Łowicza.

Kolejnym problemem identyfikowanym przez respondentów jest **niezadowolenie z wizerunku miasta**. Zaniedbana infrastruktura miejska²⁹⁶, brak zieleni²⁹⁷, wypełnione przez betonową zabudowę centrum miasta²⁹⁸ oraz niedostateczny zakres inwestycji mających na celu poprawę wizerunku sprawiają, że mieszkańcy odbierają Ło-

---

²⁹²<https://radiolodz.pl/duza-inwestycja-w-lowiczu-kierowcow-czekaja-utrudnienia-i-zmiana-organizacji-ruchu,218084/>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁹³https://lowicznanin.info/pl/473_na-sygnale/297840_lowicka-policja-podsumowuje-rok-2022-przypominamy-najtragiczniejsze-wypadki-.html, dostęp 01.12.2023 r.

²⁹⁴https://lowicznanin.info/pl/19_wiadomosci-z-regionu/633_zychlin/292078_kiedy-przyjedzie-autobus-czeste-pytanie-ludzi-na-przystankach-w-ychlinie.html, dostęp 01.12.2023 r.

²⁹⁵<https://lowicz24.eu/artykul/przy-kaliskiej-ma-powstac/301347>, dostęp 01.12.2023 r.

²⁹⁶<https://lowicz.naszemiasto.pl/miejsca-wstydu-w-lowiczu-te-miejsca-i-budynki-nie-przynosza/ar/c1-7955549>

²⁹⁷https://lowicznanin.info/pl/11_wiadomosci/301041_zdunska-zamiera-brakuje-zieleni-lowicz-potrzebujecie-strategii-o-tym-debatowano-.html, dostęp 01.12.2023 r.

²⁹⁸https://lowicznanin.info/pl/377_polecamy/289608_betonoza-w-lowiczu-znamy-opinie-mieszkanow-video.html, dostęp 01.12.2023 r.

wicz jako nieatrakcyjne i zaniedbane miejsce. Ten negatywny obraz wpływa nie tylko na postrzeganie miasta przez mieszkańców, ale także na jego atrakcyjność dla potencjalnych inwestorów, turystów oraz osób planujących przeprowadzkę.

Zdaniem respondentów władze miasta w sposób niewystarczający inwestują w **rozwój miejskiego sektora turystycznego**. Pomimo pięknego położenia i bogatej tradycji, brak skutecznych działań w tej dziedzinie sprawia, że **Łowicz nie staje się atrakcyjnym miejscem dla turystów**. Brak rozwoju infrastruktury turystycznej, atrakcji oraz skutecznej promocji sprawiają, że Łowicz pozostaje niedocenionym skarbem, który czeka na właściwe działania, by zacząć przyciągać uwagę zarówno lokalnej społeczności, jak i osób spoza miasta²⁹⁹.

Konflikty w radzie miejskiej są jednym z głównych problemów, z którymi boryka się lokalna scena polityczna³⁰⁰. Zdaniem respondentów podziały partyjne prowadzą do blokowania istotnych inwestycji, co znacznie utrudnia rozwój miasta.

Wielu radnych w Łowiczu wywodzi się z organizacji trzeciego sektora. Według spostrzeżeń naszych badanych, spory wynikają z pozapolitycznej aktywności członków rady w różnych organizacjach pozarządowych. Stowarzyszenia prowadzą działalność na rzecz dobra wspólnego, posiadającą jednak zabarwienie o charakterze politycznym. Rywalizacja pomiędzy organizacjami, takimi jak Stowarzyszenie Łączy nas Łowicz czy Stowarzyszenie Miłośników Ziemi Łowickiej Łowickie.pl, skupia się na ich aspiracjach samorządowych. Stowarzyszenia te bowiem działają równolegle jako komitety wyborcze. Tarcia zaznaczają się w mediach społecznościowych, gdzie reprezentanci różnych organizacji angażują się we wzajemne ataki. Osiąganie celów politycznych w postaci zdobycia mandatu radnego czy aspirowanie do roli burmistrza, stają się przyczyną napięć między organizacjami, które przenoszą się następnie na forum rady miasta.

---

²⁹⁹https://lowiczanin.info/pl/11_wiadomosci/266019_koniec-centrum-kultury-turystyki-i-promocji-ziemi-lowickiej-jest-bliski.html, dostęp 01.12.2023 r.

³⁰⁰<https://lowicz.naszemiasto.pl/klub-radnych-lowickie-pl-chce-pozbawic-funkcji-krzysztofa/ar/c1-7353197>, dostęp 01.12.2023 r.

Działalność pozarządowa organizacji staje się obiektem krytyki politycznej. Konflikty te, choć merytoryczne, często przybierają formę niekonstruktywnych sporów, prowadząc do **stagnacji w podejmowaniu istotnych decyzji** dla miasta. Ambicje polityczne organizacji wpływają na atmosferę niechęci, tworząc bariery współpracy na rzecz dobra społeczności lokalnej.

Dodatkowym aspektem tych konfliktów jest **niezadowolenie społeczne**, generowane przez zastój w podejmowaniu istotnych decyzji. Mieszkańcy obserwują, jak ważne projekty są blokowane z powodu podziałów politycznych. Brak postępu w kluczowych kwestiach, takich jak rozwój infrastruktury czy inwestycje w dziedzinie kultury, może prowadzić do frustracji i rozczarowania lokalnej społeczności.

W analizie materiałów z wywiadów jakościowych wyłania się wyraźna krytyka wobec sposobu, w jaki władze miejskie zarządzają różnymi aspektami rozwoju miasta. Jednym z kluczowych zarzutów jest **nieskuteczność w pozyskiwaniu środków zewnętrznych**. Respondenci wyrażają niezadowolenie z niewystarczających działań podejmowanych przez władze w celu pozyskania funduszy na rozwój lokalnej infrastruktury czy programów społecznych. Ten brak skuteczności w zdobywaniu zewnętrznych źródeł finansowania prowadzi do ograniczeń w możliwościach inwestycji i rozwoju miasta.

Mieszkańcy wskazują na **brak strategicznego podejścia** do kwestii infrastruktury czy promocji miasta. Nieefektywne działania w tych obszarach prowadzą do utraty potencjału rozwojowego Łowicza oraz wpływają na atrakcyjność miasta dla mieszkańców i potencjalnych inwestorów. Dodatkowo, krytyka skierowana jest również w stronę ogólnego braku skuteczności w podejmowaniu decyzji, które przyczyniają się do rozwoju społeczności lokalnej. Badani zauważają niedostateczną reakcję władz na zgłaszane problemy oraz brak efektywnych działań naprawczych.

5.3. Polskość i religia w mieście

W opinii badanych, Łowicz jest miejscem silnie związanym z tradycją i tożsamością narodową. Uroczystości patriotyczne związane z ka-

lendarzem świąt narodowych czy wydarzenia lokalne honorujące miejscowych bohaterów stanowią **ważny element życia społecznego**. Poczty sztandarowe, organizacje, stowarzyszenia i szkoły angażują się aktywnie w wydarzenia, a wysoka frekwencja potwierdza zaangażowanie mieszkańców.

Lokalne **organizacje pozarządowe pełnią niezwykle istotną rolę w kształtowaniu tożsamości narodowej**, stanowiąc nie tylko nośnik dziedzictwa kulturowego, ale także aktywnie angażując się w organizację różnorodnych wydarzeń, które wpływają na kształtowanie wspólnoty i więzi społecznych.

W tym kontekście szczególnie warto wspomnieć o działalności czterech organizacji. Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze (PTTK) wzbogaca życie społeczne, organizując spacer historyczne, które integrują społeczność i przyczyniają się do przekazywania dziedzictwa kulturowego miasta³⁰¹. Stowarzyszenie Tradycja i Pamięć poprzez biegi „Tropem wilczym”³⁰² oraz koncerty patriotyczne³⁰³ edukuje mieszkańców w duchu patriotyzmu, zacieśniając jednocześnie więzi społeczne. Z kolei Stowarzyszenie im. 10 Pułku Piechoty poprzez rekonstrukcje bitew³⁰⁴ wnosi do obchodów wydarzeń patriotycznych dynamiczny element, przyciągając uwagę mieszkańców i wzbogacając kulturalny krajobraz miasta. Aktywnie działa również Klub Gazety Polskiej organizując wydarzenia patriotyczne³⁰⁵, spotkania autorskie³⁰⁶ i manifestacje³⁰⁷.

Działania te przyczyniają się do wzmacniania więzi międzypokoleniowych i przekazywania wartości patriotycznych na różnych płaszczyznach łowickiej społeczności. Warto zauważyć, że te inicjatywy

---

³⁰¹<https://lowicz24.eu/artykul/lowicz-spacer-z-przewodnikiem/1461613>, dostęp 01.12.2023 r.

³⁰²<https://lowicz24.eu/artykul/bieg-tropem-wilczym-w/1397678>, dostęp 01.12.2023 r.

³⁰³<https://lowicz24.eu/artykul/patriotyczny-koncert/506874>, dostęp 01.12.2023 r.

³⁰⁴<https://lowicz24.eu/artykul/rekonstrukcja-historyczna/1217816>, dostęp 01.12.2023 r.

³⁰⁵<https://lowicz24.eu/wiadomosci/301347-klub-gazety-polskiej-w-lowiczu-zaprasza-do-upamietnienia-powstania-warszawskiego.html>, dostęp 01.12.2023 r.

³⁰⁶<https://lowicz.naszemiasto.pl/jerzy-robert-nowak-w-lowiczu/ar/c13-3627576>, dostęp 01.12.2023 r.

³⁰⁷<https://www.klubygp.pl/lowicz-aby-dac-swiadectwo/>, dostęp 01.12.2023 r.

nie tylko podkreślają znaczenie lokalnej historii, ale także integrują mieszkańców wokół wspólnych wartości, wzmacniając więzi społeczne.

Różnorodne działania władz miasta wskazują na wyjątkowe zaangażowanie radnych i burmistrza w promowanie polskości wśród mieszkańców. Jednym z widocznych przejawów szerzenia wartości patriotycznych była **inicjatywa nadania nazw nowych ulic imionami polskich bohaterów**. Dwie nowopowstałe ulice noszą teraz nazwy Józefa Piłsudskiego i Romana Dmowskiego. Pomiędzy nimi znajduje się Rondo Niepodległości symbolizujące zjednoczenie dwóch antagonistycznych, historycznych postaci³⁰⁸. Ten symboliczny gest nie tylko upamiętnia ważne postacie dla historii Polski, lecz także kształtuje przestrzeń miejską, przypominając o wspólnym, ponad-ideologicznym charakterze dziedzictwa narodowego.

Dodatkowym środkiem przekazu historii są powstające **pomniki** oraz **tablice pamiątkowe**, które lokalne władze umieszczają w różnych częściach miasta³⁰⁹. Elementy te stanowią trwale symbole przypominające o ważnych wydarzeniach i postaciach związanych z historią Polski. Ich obecność wpływa nie tylko na krajobraz urbanistyczny, ale także na świadomość mieszkańców, wzmacniając ich więź z krajowym dziedzictwem.

W ramach działań mających na celu kształtowanie lokalnej tożsamości patriotycznej wśród mieszkańców Łowicza corocznie organizowane jest wydarzenie pod nazwą „Dzień Sybiraka”. Inicjatywę tę zapoczątkował w latach 90-tych obecny burmistrz miasta, Krzysztof Kaliński. Podczas pierwszych spotkań Łowiccy Sybiracy zajmowali cztery pierwsze rzędy widowni. Niestety, większość z nich już nie żyje, a ostatni żyjący Sybiracy mają ponad 90 lat i z powodów zdrowotnych nie uczestniczą już aktywnie w spotkaniach. Mimo to, tradycja organizowania Dnia Sybiraka jest kontynuowana, stanowiąc istotny element budowania lokalnej tożsamości opartej na patriotyzmie³¹⁰.

---

³⁰⁸<https://tygodnikits.pl/ulica-romana-dmowskiego-w-lowiczu-nazwa-wyprzedzi-budowe-drogi/ar/12008519>, dostęp 01.12.2023 r.

³⁰⁹<https://lowicz.naszemiasto.pl/pomnik-wincentego-witosa-powstaje-w-lowiczu-zdjecia/ar/c1-7920449>, dostęp 01.12.2023 r.

³¹⁰<https://lowicz24.eu/artykul/dzien-sybiraka-w-i-liceum/1481184>, dostęp 01.12.2023 r.

Miasto kultuwyuje również pamięć związaną z **wyjatkowymi, lokalnymi, historycznymi wydarzeniami**. Co roku 8 marca obchodzona jest między innymi rocznica, mającej miejsce w 1945 roku akcji nazwanej „Małym Arsenalem”, kiedy członkowie Szarych Sierogów odbili z łowickiego więzienia swojego kolegę Zbigniewa „Cyfrę” Ferta oraz innych więźniów politycznych³¹¹.

Tożsamość mieszkańców Łowicza ugruntowana jest w niezwykle złożonym i bogatym folklorze, którego kluczowymi elementami są wyjątkowe **stroje ludowe i tradycyjne wycinanki**. Te unikatowe elementy kulturowe stanowią istotną część dziedzictwa Łowicza, kształtując zarówno lokalną tożsamość, jak i wartości społeczności.

Ludowe stroje łowickie są nie tylko nośnikiem historii, ale także wyrazem charakterystycznej estetyki i tradycji regionu. Początki tych strojów sięgają pierwszej połowy XIX wieku, a ich ewolucja, zwłaszcza poprzez zmiany w kolorystyce i wzorach pasiaków, odzwierciedla dynamiczne przemiany społeczne i kulturowe w Łowiczu. Szeroko stosowane wełniane pasiaki, noszone zarówno przez mężczyzn jak i kobiety, stanowią wyjątkowy symbol lokalnej tożsamości, świadcząc o tradycji rzemieślniczej i dziedzictwie ludowym regionu³¹².

„Wycinanka łowicka” z kolei to nie tylko zdobienie wnętrza, ale także istotny element identyfikacyjny mieszkańców. Jej powstanie w połowie XIX wieku było odpowiedzią na wytworne dekoracje posiadaczy ziemskich, stanowiąc wyraz lokalnego rękodziela i kreatywności. Dziś wycinanki łowickie są nie tylko obecne w tradycyjnej sztuce zdobniczej, ale także wykorzystywane w designie, grach komputerowych czy na pamiątkach związanych z Polską³¹³.

Te elementy kulturowe są ważne dla tradycji i wartości mieszkańców Łowicza, ponieważ **łączą przeszłość z terażniejszością, budując jednocześnie spójną, lokalną tożsamość społeczności**. Lu-

---

³¹¹ <https://lowicz.gosc.pl/doc/6211292.Lowicz-Uwolnic-Cyfre>, dostęp 01.12.2023 r.

³¹² M. Jessa, I. Wysowska. 2011. *Specyfika i znaczenie folkloru łowickiego w turystyce regionalnej*. „Turystyka kulturowa” 10, 13-45.

³¹³ Ibidem

dowe stroje i wycinanki nie tylko przypominają o historii regionu, ale także tworzą atmosferę wspólnoty, wzmacniając więzi międzyludzkie i poczucie przynależności do unikatowego dziedzictwa kulturowego. W ten sposób, mieszkańcy Łowicza widzą w tych tradycyjnych elementach nie tylko ozdobę, ale także nośnik wartości, który definiuje ich regionalną tożsamość.

Występowanie złożonej i bogatej historii ludowej w naturalny sposób **sprzyja występowaniu zespołów folklorystycznych** takich jak Koderki i Blichowiacy. Oba zespoły dzielą wspólną pasję do barwnych, księżackich strojów oraz tradycyjnych tańców i pieśni, które są odzwierciedleniem kultury regionu łowickiego. Aktywnie uczestniczą w licznych imprezach kulturalnych, festiwalach i przeglądach, propagując łowicki folklor zarówno na arenie krajowej, jak i międzynarodowej^{314 315}. Ich istnienie stanowi integralną część dziedzictwa kulturowego Łowicza, kontynuując tradycję i przyczyniając się do zachowania oraz podtrzymywania bogatej historii ludowej regionu.

Jednym z najważniejszych wydarzeń w roku kalendarzowym Łowicza jest **procesja Bożego Ciała**, w pełni manifestująca zakorzenienie w folklorze ludowym społeczności miasta. Święto Bożego Ciała w Łowiczu to nie tylko religijne wydarzenie, ale także barwny spektakl kultury ludowej, który przyciąga uwagę zarówno mieszkańców, jak i turystów. Każdego roku tysiące turystów zjeżdżają do Łowicza, aby być świadkami wyjątkowej procesji, której głównym elementem jest orszak Najświętszego Sakramentu³¹⁶.

Centralnym punktem tego święta jest nie tylko aspekt religijny, ale także **unikatowy strój ludowy**, który odgrywa istotną rolę w lokalnej kulturze. Mieszkańcy Łowicza prezentują się w tradycyjnych strojach regionalnych, które są kolorowe, bogato zdobione

---

³¹⁴https://lowiczananin.info/pl/14_kultura/296197_z-łowicza-na-litwie-blichowiacy-poznawali-litewska-kulture-i-folklor-html, dostęp 01.12.2023 r.

³¹⁵<https://radiovictoria.pl/gosc/katarzyna-polak-kierownik-artystyczny-zespołu-koderki/>, dostęp 01.12.2023 r.

³¹⁶<https://lodz.wyborcza.pl/lodz/744788,21932706,boze-cialo-w-łowiczu-kolorowe-swieto-z-listy-unesco.html>, dostęp 01.12.2023 r.

i odzwierciedlają dziedzictwo kulturowe regionu³¹⁷. Turystom przybywającym do Łowicza oferuje się nie tylko możliwość obserwacji procesji, ale także uczestnictwa w niej. W mieście istnieją wypożyczalnie tradycyjnych strojów ludowych, co umożliwia turystom pełne zanurzenie się w atmosferę tego święta. Warto również wspomnieć o turystach zagranicznych, których można spotkać przed bazyliką, rozmawiających w różnych językach i zachwycających się lokalną tradycją³¹⁸.

W miarę upływu lat tradycja noszenia strojów ludowych w Łowiczu nie tylko przetrwała, ale także rozwijała się. Stroje są stale odtwarzane, ale również ozdabiane tradycyjnymi technikami, co świadczy o ciągłym kultywowaniu folklorystycznych tradycji. Niektóre stroje przekazywane są z pokolenia na pokolenie, co dodaje im dodatkowej wartości historycznej³¹⁹. Fenomen Bożego Ciała w Łowiczu nie ogranicza się jedynie do wyjątkowych strojów; to także wydarzenie, które odniosło sukces na szczeblu krajowym i zostało wpisane na **listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego UNESCO** w 2014 roku³²⁰.

Według naszych rozmówców Kościół i religia odgrywają istotną rolę w animowaniu i kształtowaniu życia społecznego w Łowiczu. Przykładem są **liczne akcje społeczne organizowane przez duchowieństwo**, a zwłaszcza przez środowisko pijarskie związane z kościołem Ojców Pijarów. Wydarzenia mają zarówno charakter religijny jak i świecki. Jako przykłady służyć mogą chociażby Październikowy Bieg Papieski³²¹. Ogólnopolski Przegląd Teatralny³²² czy pikniki or-

---

³¹⁷<https://keepcalmandtravel.pl/boze-cialo-w-lowiczu-kolorowa-tradycja/>, dostęp 01.12.2023 r.

³¹⁸https://lowiczainfo.pl/377_polecamy/300235_boze-cialo-w-lowiczu---wszystko-o-atrakcjach-i-inne-przydatne-informacje.html, dostęp 01.12.2023 r.

³¹⁹<https://lodz.wyborcza.pl/lodz/7,44788,21932706,boze-cialo-w-lowiczu-kolorowe-swieto-z-listy-unesco.html>, dostęp 01.12.2023 r.

³²⁰Ibidem, dostęp 01.12.2023 r.

³²¹<https://lowicz24.eu/artykul/lowicz-bieg-papieski/1485949>, dostęp 01.12.2023 r.

³²²<https://lodz.tvp.pl/40003006/ogolnopolski-przeglad-teatrow-pijarskich-w-lowiczu>, dostęp 01.12.2023 r.

ganizowane przy okazji Marszu Dla Życia i Rodziny³²³, świadczące o wychodzeniu naprzeciw potrzebom lokalnej społeczności miejskiej.

Młodzi wikariusze są aktywni w próbach dotarcia do młodzieży. **Organizują spotkania oraz wynajmują sale na różnego rodzaju wydarzenia, happeningi czy szkolenia.** Zdaniem respondentów Katolickie Radio Viktoria³²⁴, popularne wśród różnych grup wiekowych, działa również na korzyść animowania społeczności, a jego dziennikarze efektywnie trafiają w gusta młodzieży.

Kościół aktywnie angażuje się również w **wydarzenia patriotyczne**, organizując msze, które stanowią uroczysty początek obchodów świąt narodowych. W ceremoniach uczestniczą przedstawiciele władz miasta, władz samorządowych powiatu łowickiego, służb mundurowych, łowickich stowarzyszeń oraz szkół³²⁵. To wspólne uczestnictwo różnych środowisk podkreśla zjednoczenie w duchu patriotyzmu i wartości narodowej. Pokazuje, że Kościół pełni nie tylko rolę duchową, lecz także społeczną i integruje mieszkańców wokół wspólnych symboli.

Aktywność Kościoła w przestrzeni publicznej nabiera dodatkowego wyrazu poprzez **zaangażowanie biskupów**, Andrzeja Dziuba oraz Wojciecha Osiala, w życie miasta podczas różnorodnych wydarzeń. Ich obecność w takich inicjatywach jak koncerty, odczyty czy spotkania kulturalne stanowi wyjątkowy przykład integracji duchowego przywództwa z życiem społecznym. Biskupi tworzą most między sferą religijną a kulturową.

Zgodnie z relacjami badanych Kościoł w Łowiczu nie jest postrzegany jednoznacznie pozytywnie. Doniesienia o lokalnych skandalach rzucają cień na pozytywny obraz, jaki Kościół buduje w życiu miasta³²⁶. Medialne wieści skutkować mogą utratą wiarygodności Kościoła jako moralnego autorytetu i strażnika wartości. W rezultacie

---

³²³https://lowiczani.info/pl/377_polecamy/294287_ile-osob-przeszlo-w-marszu-dla-zycia-i-rodziny-w-lowiczu-foto-wideo.html, dostęp 01.12.2023 r.

³²⁴<https://radiovictoria.pl/>, dostęp 01.12.2023 r.

³²⁵<https://lowicz24.eu/artykul/lowicz-78-rocznica/1411548>, dostęp 01.12.2023 r.

³²⁶<https://oko.press/biskup-dziuba-nagrana-ks-pedofil>, dostęp 01.12.2023 r.

mieszkańcy mogą być bardziej skłonni do krytyki, dystansowania się od uczestnictwa w praktykach religijnych czy wręcz rezygnacji z zaufania do hierarchii kościelnej. Tego rodzaju informacje mogą także prowadzić do postawienia pod znakiem zapytania uczciwości i przejrzystości samej instytucji Kościoła, co wpływa na jej reputację i miejsce w społeczności lokalnej.

Respondenci zwrócili również uwagę na różnicowanie w podejściu mieszkańców do praktyk religijnych. Zwrócono szczególną uwagę na stopniowe zmniejszanie się liczby wiernych w kościołach, co może być odzwierciedleniem ewolucji postaw społecznych i zmian w strukturze wartości. Zjawisko może wynikać z wielu czynników, takich jak procesy sekularyzacji społeczeństwa, przemian stylu życia czy długofalowych efektów pandemicznych obostrzeń. W obliczu różnych wyzwań, istniejące różnorodne wspólnoty parafialne, takie jak grupy oazowe³²⁷, młodzieżowe³²⁸, chóry³²⁹ czy grupy różańcowe³³⁰, stają się ważnym aspektem życia religijnego w Łowiczu. Respondenci zaznaczyli, że te wspólnoty pełnią rolę miejsca spotkań, modlitwy i wzajemnego wsparcia, co umacnia więzi społeczności w obrębie parafii.

Istotnym wyzwaniem dla lokalnego Kościoła jest również zakończenie działalności Seminarium Duchownego w Łowiczu oraz przeniesienie go na teren archidiecezji warszawskiej. Deficyt powołań w diecezji łowickiej stanowił poważny problem, co skłoniło biskupa Andrzeja Dziubę do podjęcia trudnej decyzji o przeniesieniu placówki edukacyjnej do Warszawy³³¹. Brak zainteresowania ze strony kandydatów do kapłaństwa jest problemem, który dotyka nie tylko lokalne seminarium, lecz wpisuje się w szerszy kontekst zmian społecznych i kulturowych.

---

³²⁷https://lowiczanin.info/pl/377_polecamy/301068_oaza-dzieci-bozych---piekne-przezycie-wiary.html, dostęp 01.12.2023 r.

³²⁸<https://lowicz24.eu/artykul/mlodzi-z-diecezji-lowickiej/1461948>, dostęp 01.12.2023 r.

³²⁹<https://lowicz24.eu/artykul/wieczor-koledowy-w/1398642>, dostęp 01.12.2023 r.

³³⁰<https://lowicz24.eu/artykul/lowicz-rozaniec-z/1493057>, dostęp 01.12.2023 r.

³³¹<https://wiadomosci.wp.pl/trudna-decyzja-biskupa-to-koniec-seminarium-w-lowiczu-6894004173429536a>, dostęp 01.12.2023 r.

5.4. Wizja rozwoju miasta

W jaki sposób Łowicz mógłby przeciwdziałać problemom obecnym w życiu miasta? Jak mógłby rozwijać swoje najlepsze atuty, dbając o regionalną kulturę i folklor? Czy istnieją działania jakie można podjąć w celu poprawienia sytuacji na rynku pracy, w sektorze szkolnictwa wyższego lub turystyki? Odpowiedź respondentów jest twierdząca. Możliwe jest więc zrekonstruowanie obrazu pożądanых zmian i reform w Łowiczu nakreślonego przez badanych oraz wzbogaconego o krytyczne refleksje.

Jak wskazali badani, Łowicz posiada potencjał inwestycyjny związane z istnieniem **Łódzkiej Strefy Ekonomicznej podstrefy Łowicz**. Przede wszystkim dzięki oferowanej uldze w podatku dochodowym PIT/CIT, inwestorzy są zachęceni do lokowania swoich przedsięwzięć w tym regionie, co przekłada się na zwiększenie aktywności ekonomicznej miasta. Umożliwienie **zwolnienia z podatku dochodowego** do 70% wartości inwestycji stanowi istotne ułatwienie finansowe, przyciągając potencjalnych inwestorów³³². Ponadto dostępność szerokiej oferty terenów inwestycyjnych, parków przemysłowych i specjalnie dostosowanych nieruchomości sprzyja efektywnemu zagospodarowaniu przestrzeni, tworząc korzystne warunki dla rozwoju nowych przedsiębiorstw. Łódzka Strefa Ekonomiczna nie tylko zachęca do inwestycji, ale również **wspiera rozwój innowacji i nowoczesnych technologii**. Kreowanie przestrzeni do komunikacji i współpracy między inwestorami, partnerami biznesowymi oraz startupami stwarza sprzyjające środowisko dla powstawania innowacyjnych rozwiązań³³³. Działania na rzecz przyciągnięcia do miasta firm opartych o nowoczesne technologie mogłyby poskutkować pojawieniem się dobrze płatnych, wymagających wysokich kwalifikacji miejsc pracy.

Respondenci wskazują na nadzieje płynące z możliwości, które oferują nowoczesne technologie oraz związana z nimi praca zdal-

---

³³²<https://sse.lodz.pl/zwolnienie-z-podatku/>, dostęp 02.12.2023 r.

³³³<https://sse.lodz.pl/>, dostęp 02.12.2023 r.

na. W świetle narastających wyzwań związanych ze stresem, wypaleniem zawodowym i chorobami cywilizacyjnymi wśród mieszkańców dużych miast, Łowicz jako miejsce posiadające bogatą historię oraz naturalne piękno, może być odpowiedzią na potrzeby osób pragnących spokojniejszego, bardziej stabilnego życia.

Działania na rzecz poszerzenia rynku pracy o nowe sektory nie powinny stać jednak na przeszkodzie wspieraniu łowickiego przemysłu spożywczego, bez którego funkcjonowanie łowickiej gospodarki jest niemożliwe. Istniejący potencjał gospodarczy poszerza rozwój sektora spożywczego, w szczególności związanego z wadowickim koncernem **Maspex będącym właścicielem marki Łowicz znanej z przetworów spożywczych**³³⁴. Inwestycje w rozbudowę zakładów produkcyjnych firmy wpływają pozytywnie na lokalną gospodarkę, tworząc nowe miejsca pracy i wzmacniając lokalny rynek produkcyjno-handlowy.³³⁵ Działania firmy Maspex wpisują się w strategię rozwoju miasta, generując szereg korzyści społeczno-gospodarczych, redukując bezrobocie oraz zwiększając ogólną aktywność zawodową społeczności. Marka dodatkowo pełni rolę **ważnego ogniwa w lokalnym systemie dostaw**, współpracując z lokalnymi dostawcami surowców i producentami, sprzyjając także rozwojowi całego systemu gospodarczego w regionie. Ponadto planując kolejne inwestycje, które przyczynią się do wzrostu produkcji, bezpośrednio wpływa na wzrost obrotów gospodarczych miasta. Także tutaj konieczna jest zatem współpraca władz miasta z przedstawicielami drugiego sektora.

W kontekście istotnych zmian ważne jest nie tylko wspieranie dużych korporacji, ale również małych i średnich przedsiębiorstw (MŚP). Różnorodność rynkowa, wynikająca z obecności różnych przedsiębiorstw o różnej skali, **stanowi kluczowy czynnik dla trwałego i zrównoważonego wzrostu gospodarczego**³³⁶. Wspieranie MŚP

---

³³⁴<https://www.portalspozywczy.pl/napoje/wiadomosci/maspex-zamknal-przejecie-agros-nova-grupa-ma-2-nowe-zaklady-i-7-silnych-marek,117090.html>, dostęp 08.12.2023 r.

³³⁵<https://lowicz24.eu/artykul/nowa-linia-produkcyjna/1472254>

³³⁶W. Danielak; D. Mierzwa; K. Bartczak. 2017. *Małe i średnie przedsiębiorstwa w Polsce: szanse i zagrożenia rynkowe. Monografia*. Wrocław: Wydawnictwo Exante.

zwiększa zdolność adaptacyjną miasta na zmienne warunki rynkowe. Mniejsze firmy często są źródłem innowacji, tworząc korzystne warunki dla powstawania nowych rozwiązań oraz stymulując konkurencję na rynku³³⁷. Równie istotne jest zwrócenie uwagi na **wzrost płac**, zauważalnie niższych niż na Mazowszu lub w skali ogólnopolskiej.

Inwestycje miasta w infrastrukturę rekreacyjną mogłyby się przyczynić równoległe do kreowania przestrzeni sprzyjającej rozwojowi tzw. „**Srebrnej Gospodarki**” – systemu wytwarzania, dystrybucji i konsumpcji dóbr i usług ukierunkowanego na wykorzystanie potencjału nabywczego osób starszych i starzejących się³³⁸. Wyzwania demograficzne, związane ze zmianami w strukturze wiekowej Łowicza, niosą ze sobą zarówno zagrożenia, jak i istotne szanse dla rozwoju społeczno-gospodarczego. Są polem do potencjalnego wzrostu oraz innowacji. W obliczu starzejącego się społeczeństwa aktywne zaangażowanie miasta w tworzenie rozwiązań i ofert dla seniorów może przyczynić się do budowy trwałej i zrównoważonej bazy społecznej oraz stanowić impuls dla lokalnej gospodarki. W tym kontekście miasto powinno zachęcać do rozwoju przedsiębiorstw związanych z obszarem srebrnej gospodarki, posiadających technologie wspierające seniorów, usługi opiekuńcze czy produkty dostosowane do ich potrzeb. Dodatkowo istotne jest dbanie o wysokiej jakości usługi medyczne i opieki społecznej, wpieranie aktywności intelektualnej poprzez dostęp do kultury, wprowadzanie programów mających na celu integrację osób starszych oraz włączenie seniorów w procesy podejmowania decyzji dotyczących miasta, pytanie o potrzeby oraz opinie.

Nie ulega wątpliwości, że brak uczelni wyższych w Łowiczu stanowi duże wyzwanie dla demograficznego i gospodarczego rozwoju miasta. Z drugiej strony, likwidacja i wycofanie się wszystkich obecnych w Łowiczu uczelni każe sądzić, że nieprzemysłane próby przywrócenia szkolnictwa wyższego w mieście mogą zakończyć się niepowodzeniem. Być może należałoby pomyśleć o stworzeniu

---

³³⁷ Ibidem

³³⁸ S. Golinowska. 2011. „Srebrna gospodarka” i miejsce w niej sektora zdrowotnego. *Koncepcja i regionalne przykłady zastosowania*. „Zdrowie Publiczne i Zarządzanie” 9, 76–85

szkoły umożliwiającej kształcenie zawodowe w kierunkach związanych z lokalnym rynkiem pracy a więc z technikami przemysłowo-spożywczymi i rolniczymi czy z konserwacją zabytków. Kierunki rolnicze, oferowane wcześniej przez SGGW, nie dostarczyły szkole wystarczającej liczby chętnych, ale Łowicz mógłby stać się unikatowym w skali całego kraju miastem średniej wielkości oferującym kształcenie w dziedzinie konserwacji zabytków. Absolwenci takich studiów mogliby pracować potem zarówno w innych miastach jak i w samym Łowiczu. Realizacja tego pomysłu wymagałaby jednak zaangażowania ze strony władz centralnych, w szczególności Ministerstwa Edukacji i Nauki.

Atutem Łowicza jest jego świetna lokalizacja związana z bliskością autostrady A2 i dobrymi połączeniami kolejowymi. W nadchodzących latach Łowicz stoi przed zmianami związanymi z planowanym **Centralnym Portem Komunikacyjnym (CPK)**. Projekt zakłada stworzenie strategicznego węzła przesiadkowego między Warszawą a Łodzią, zlokalizowanego zaledwie 40 km od Łowicza³³⁹. Planowana linia kolejowa, zintegrowana z uruchomieniem lotniska, ma potencjał zrewolucjonizować infrastrukturę komunikacyjną regionu. Wprowadzenie CPK daje możliwości podróżowania z Łowicza szybkimi połączeniami do kluczowych aglomeracji takich jak Warszawa, Łódź, Wrocław, Poznań, Kraków, Katowice czy Trójmiasto. Projekt postrzegany jest zatem przez badanych jako szansa na zbliżenie Łowicza do innych regionów Polski i Europy Zachodniej. Oczekuje się, że CPK przyniesie korzyści w postaci nowych miejsc pracy, poprawy komunikacji z innymi miejscowościami oraz stworzenia możliwości rozwojowych dla mieszkańców Łowicza. Z perspektywy interesu miasta **kontynuowanie projektu budowy CPK** odgrywa więc bardzo duże znaczenie.

Jak wynika z wcześniej przedstawionych analiz, Łowicz jest miastem o bardzo bogatej kulturze zaangażowania społecznego, wynikającej z niezwykle aktywnego i różnorodnego sektora pozarządowego. Obecność silnego trzeciego sektora już teraz przynosi wymier-

---

³³⁹ <https://lowicz24.eu/artykul/tak-zaledwie-40-km-od/1454005>, dostęp 02.12.2023 r.

ne korzyści dla mieszkańców; lokalne stowarzyszenia są w stanie wychodzić naprzeciw konkretnym społecznym potrzebom i wspierać rozwój lokalnych społeczności. W świetle tego warto jeszcze bardziej rozwijać i wykorzystywać potencjał organizacji pozarządowych, umożliwiając im pełniejsze zaangażowanie w kreowaniu pozytywnych zmian oraz wspieraniu innowacyjnych projektów społecznych na rzecz długotrwałego dobrostanu mieszkańców Łowicza.

Kluczowym aspektem w tym procesie jest udzielanie dostępu do zasobów logistycznych, zwiększanie nakładów finansowych oraz ułatwianie dostępu do różnorodnych form wsparcia, dostosowanych do specyficznych potrzeb i etapów rozwoju organizacji. Programy grantowe czy dotacyjne, stanowią istotne narzędzia stymulujące rozwój projektów społecznych, dlatego istotne jest, by miasto kontynuowało rozwijanie i udoskonalanie instrumentów finansowych poprzez zwiększanie dostępności informacji oraz upraszczanie procedur aplikacyjnych. Dodatkowo istotne jest **stworzenie centralnej platformy dla trzeciego sektora**, umożliwiającej organizacjom pozarządowym wymianę wiedzy, doświadczeń i najlepszych praktyk. Zwiększanie kapitału społecznego organizacji oraz dostępu do narzędzi wspierających zarządzanie projektami w oparciu o wzajemną ekspertyzę wzmacnia potencjał skutecznego funkcjonowania sektora NGO.

Zdecydowanie największym atutem Łowicza jest jego **unikatowy folklor** i wynikający z niego potencjał turystyczny. Jest on niepowtarzalnym zasobem, który powinien być **kluczowym elementem promocji miasta**. Organizacja festiwali, wydarzeń kulturalnych i targów tematycznych, z głębokim zakorzeniem w lokalnych tradycjach i zwyczajach, przyciąga uwagę mieszkańców oraz jest magnesem dla turystów. Współpraca z lokalnymi rzemieślnikami, artystami i grupami folklorystycznymi pozwala na kreowanie autentycznego obrazu miasta, dodając mu charakteru i niepowtarzalności. Istotna z tej perspektywy staje się skuteczna promocja, będąca kluczowym narzędziem w przyciąganiu turystów z różnych regionów. Przemysłana kampania marketingowa, oparta na unikalnych elementach folkloru i lokalnej tradycji, zwróci uwagę szerokiego odbior-

ców. Miasto powinno inwestować w wykorzystanie nowoczesnych mediów społecznościowych, takich jak Instagram, Facebook czy Twitter, umożliwiając dotarcie do różnorodnych grup docelowych, prezentując w atrakcyjny sposób bogactwo kulturowe Łowicza. Nowe możliwości dotarcia do szerokiej publiczności dostępne są również poprzez udział w krajowych i międzynarodowych targach turystycznych. Stworzenie interaktywnych stoisk, prezentujących lokalne tradycje w nowoczesny sposób, z pewnością przyciągnęłoby uwagę potencjalnych turystów. Kombinacja organizacji wydarzeń kulturalnych i skutecznej promocji online oraz offline umocniłaby pozycję Łowicza na turystycznej mapie Polski, kreując wizerunek miejsca pełnego życia, historii i unikatowej kultury.

Ważna w tym kontekście jest również odpowiedź miasta na zarzuty dotyczące niewystarczającej infrastruktury turystycznej oraz komunikacyjnej. Miasto powinno skoncentrować się na **modernizacji przestrzeni miejskiej, zwracając szczególną uwagę na jego centrum**. Inwestycje w zazielenienie miejsc publicznych, renowację historycznych budynków oraz wprowadzenie estetycznych rozwiązań urbanistycznych znacząco poprawiłyby wizerunek Łowicza. Rozbudowa komunikacji publicznej, wprowadzenie większej liczby ścieżek pieszo-rowerowych, placów zabaw i parków w centralnych lokalizacjach przyczyniłoby się do stworzenia przyjaznej przestrzeni dla mieszkańców i turystów. Niezwykle istotne jest, by w procesie transformacji miasta obecne było zaangażowanie społeczności lokalnej. Konsultacje z mieszkańcami, zbieranie ich opinii i pomysłów na rozwój miasta jest konieczne, by projekty inwestycyjne były dobrze dopasowane do rzeczywistych potrzeb społeczności.

Całościowe spojrzenie na atuty oraz wyzwania Łowicza prowadzi do złożonych wniosków. Z jednej strony, miasto jest wyjątkowym ośrodkiem bogatej regionalnej (ale i narodowej) kultury z bardzo prężnymi organizacjami pozarządowymi, zaangażowaną społecznością i pozytywnym ogólnopolskim wizerunkiem. Z drugiej jednak, miasto zmagają się z niekorzystną sytuacją demograficzną, gospodarczą, finansową i edukacyjną – w każdej z tych dziedzin potrzebne są opisywane przez respondentów zmiany, które umożliwią Łowiczowi

zrównoważony rozwój. Miasto utrzymujące swoje kulturalne znaczenie przy jednoczesnym wzmacnianiu roli gospodarczej i edukacyjnej to optymistycznie postrzegana przyszłość Łowicza wyłaniająca się z wypowiedzi osób badanych.

6. Badanie w Międzyrzeczu. Serce polskości w lubuskiem

6.1. Charakterystyka próby i miasta

Prowadząc projekt w województwie lubuskim, zespół badawczy przeprowadził wywiady w Międzyrzeczu. Osobami badanymi zostały:

- Proboszcz jednej z międzyrzeckich parafii (R)
- Radny miejski (P)
- Przedstawiciel międzyrzeckiego muzeum (K, E)
- Lokalny działacz na rzecz dziedzictwa historyczno-kulturowego (K)
- Przedstawicielka instytucji publicznej zajmującej się pomocą społeczną (S)

– 2K, 1P, 1E, 1S, 1R

Pomimo formowania mniejszej próby w drugiej połowie tego-rocznych badań, jej wewnętrzna różnorodność umożliwiła poznanie miasta z wielu perspektyw. Na podstawie rozmów z respondentami możliwe było zdobycie informacji na temat polityki władz miasta, kondycji polskości i lokalnej kultury, światopoglądu międzyrzeczan, a także potrzeb i wyzwań, którymi żyją. Szczególnie interesujące okazały się nakreślone przez badanych wyzwania regionalne egzemplifikowane w Międzyrzeczu oraz lokalne losy polskości – kręte i nieoczywiste.

Międzyrzecz jest małym miastem o populacji liczącej około 17 tys. osób. Liczba mieszkańców od 30 lat (gdy to w Międzyrzeczu

mieszkało 20 000 osób) stale i powoli maleje³⁴⁰, przez co miasto przesunęło się z siódmego na ósme miejsce w województwie pod względem liczby ludności. Miejscowość położona jest w północnej, mniej zaludnionej i uznawanej za uboższą części województwa lubuskiego. Miasto położone jest w tzw. niecce międzyrzeckiej ukształtowanej przez rzeki Paklicę i Obrę. W bezpośredniej bliskości miasta znajdują się obszary Natura 2000: „Nietoperek” i „Dolina Leniwej Obry”³⁴¹.

W przeciwieństwie do zdecydowanej większości miejscowości na terenie województwa, Międzyrzecz jest **historycznie polskim miastem**. Jego historia rozpoczyna się już ponad 1000 lat temu i przypada na czasy pierwszych władców Polski, gdy to gród został włączony do granic państwa Piastów³⁴². To tu na początku XI wieku wskutek decyzji Bolesława Chrobrego ulokowany został benedyktyński klasztor. Tutaj w 1003 roku śmierć poniosło też Pięciu Braci Męczenników – pierwsi polscy męczennicy³⁴³. Międzyrzecz jako gród graniczny często padał ofiarą wojen toczonych przez kolejnych władców Niemiec i Polski, ale także Węgier i Zakonu Krzyżackiego. Za panowania Kazimierza Wielkiego w Międzyrzeczu zbudowany został zamek, który – choć wielokrotnie przebudowywany, burzony i stawiany na nowo – istnieje aż do dziś, będąc najważniejszym obiektem historycznym miasta.

W trakcie II rozbioru Polski miasto dostało się pod panowanie Królestwa Prus i (nie licząc krótkiego okresu Księstwa Warszawskiego w latach 1807-1815) wróciło w obręb państwa polskiego dopiero w 1945 roku. W trakcie II wojny światowej władze III Rzeszy używały położonego w Międzyrzeczu szpitala do prowadzenia zbrodniczej akcji T4³⁴⁴, zaś w bezpośredniej okolicy miasta znajdował się obóz wojskowy dla żołnierzy pochodzących z Belgii i Indii walczących

---

³⁴⁰<https://www.polskawliczbach.pl/Międzyrzecz#liczba-i-plec-mieszkanow>, dostęp 02.12.2023 r.

³⁴¹<https://międzyrzecz.szczecin.lasy.gov.pl/obszary-natura-2000>, dostęp 02.12.2023 r.

³⁴²<https://międzyrzecz.biz/historia/>, dostęp 02.12.2023 r.

³⁴³<https://międzyrzecz.naszemiasto.pl/pierwsi-meczennicy-polski-zgineli-kolo-międzyrzecza-w-nocy/ar/c15-7989531>, dostęp 02.12.2023 r.

³⁴⁴<https://www.rp.pl/plus-minus/art3595531-niemiecka-akcja-t4-dom-mordu-na-polskich-ziemiach>, dostęp 02.12.2023 r.

po stronie III Rzeszy³⁴⁵. Po wysiedleniu ludności niemieckiej do miasta sprowadzili się repatrianci z Kresów Wschodnich. W rezultacie dopiero w latach 70 w dorosłość wchodziło pierwsze pokolenie osób urodzonych w Międzyrzeczu.

W okresie PRL-u, miasto pełniło funkcje wojskowe. W bliskim sąsiedztwie miasta w miejscowości Kęszycza Leśna stacjonowały jednostki Ludowego Wojska Polskiego oraz Armii Radzieckiej (te drugie opuściły region dopiero w 1993 roku)³⁴⁶. Także dziś na terenie powiatu międzyrzeczeckiego stacjonuje 35. Skwierzyński dywizjon raketowy Obrony Powietrznej Wojska Polskiego³⁴⁷.

W Międzyrzeczu znajduje się Kostrzyńsko-Słubicka Specjalna Strefa Ekonomiczna, która działa w ramach programu Polska Strefa Inwestycji. Firmy inwestujące na tym terenie mogą liczyć na różne ulgi podatkowe, preferencyjne kredyty, wsparcie dla strategii rozwoju oraz promocję³⁴⁸. W swoich założeniach występowanie strefy daje szansę na wzrost liczby inwestycji, dochodów mieszkańców i lokalnych budżetów samorządów, lepszej jakości miejsca pracy oraz zwiększenie konkurencyjności regionu³⁴⁹.

Lokalny rynek pracy w największym stopniu oparty jest o przemysł (szczególnie drzewny), a także fabryki tworzyw sztucznych. Istotnymi pracodawcami są także instytucje publiczne – szpitale, ośrodki pomocy społecznej czy szkoły. Jak podkreślali niektórzy badani, w okolicy Międzyrzecza nie ma zbyt wielu gruntów rolnych wysokiej jakości, ale okolica bogata jest w ule, śródłądowe obszary połowowe oraz sady śliwkowe.

W mieście znajduje się kilka szkół podstawowych i średnich: jedno liceum ogólnokształcące, dwa technika i zasadnicza szkoła zawodowa. Osoby chcące kontynuować kształcenie zawodowe, mogą

---

³⁴⁵<https://miedzyrzecz.biz/miejscowosci/keszycza-lesna/>, dostęp 02.12.2023 r.

³⁴⁶Ibidem, dostęp 02.12.2023 r.

³⁴⁷<https://35drop.wp.mil.pl/>, dostęp 02.12.2023 r.

³⁴⁸<https://gazetalubuska.pl/strefa-ekonomiczna-w-miedzyrzeczu-ma-byc-magnesem-dla-firm/ar/c3-12287814>, dostęp 04.12.2023 r.

³⁴⁹<https://www.biznes.gov.pl/pl/na-czym-polega-ulga>, dostęp 04.12.2023 r.

skorzystać z oferty Zakładu Doskonalenia Zawodowego, które we współpracy m. in. z Akademią Urzędu Dozoru Technicznego oferuje wiele kursów dostosowanych szczególnie do wymogów pracy w zakładach przemysłowych³⁵⁰. Osoby chcące zdobyć wyższe wykształcenie muszą udać się do większych miast, wybierając najczęściej Poznań, Zieloną Górę lub Gorzów Wielkopolski.

Jak w przypadku innych miast podobnej wielkości, kluczowymi ośrodkami życia kulturalnego w Międzyrzeczu są: Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej im. Alfa Kowalskiego³⁵¹, Międzyrzecki Ośrodek Kultury³⁵² i Biblioteka Publiczna Miasta i Gminy Międzyrzecz³⁵³.

Wszystkie te instytucje organizują wydarzenia i zajęcia skierowane do mieszkańców, lecz Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej zajmuje tu szczególną rolę. Instytucja zlokalizowana jest w całym kompleksie budynków położonych w obrębie 6-hektarowego parku. W posiadaniu Muzeum znajduje się dawna siedziba starostów międzyrzeckich, karczma i oficyna dworska oraz przede wszystkim zabytkowy, murowany zamek³⁵⁴. Jak podkreślali badani (także niezwiązani w żaden sposób z muzeum), muzealne zbiory są wyjątkowo bogate. Obok wystaw dot. historii miasta od IX wieku i lokalnej kultury ludowej, instytucja poszczycić się może także największym w Polsce zbiorem staropolskich portretów trumiennych polskiej szlachty z XVII-XVIII wieku³⁵⁵. Dzięki otrzymaniu milionowej dotacji celowej ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w 2023 roku³⁵⁶, Muzeum prężnie się rozwija, budując dużych rozmiarów parking, rekreacyjną infrastrukturę parku i remontując budynki muzealnego kompleksu³⁵⁷.

---

³⁵⁰<https://zdz.gorzow.pl/jednostki-szkoleniowe/miedzyrzecz/>, dostęp 02.12.2023 r.

³⁵¹<https://muzeum.miedzyrzecz.pl/>, dostęp 03.12.2023 r.

³⁵²<https://mokmiedzyrzecz.pl/>, dostęp 03.12.2023 r.

³⁵³<https://biblioteka.miedzyrzecz.pl/>, dostęp 03.12.2023 r.

³⁵⁴<https://muzeum.miedzyrzecz.pl/>, dostęp 03.12.2023 r.

³⁵⁵<https://muzeum.miedzyrzecz.pl/o-nas/#zbiory>, dostęp 03.12.2023 r.

³⁵⁶<https://muzeum.miedzyrzecz.pl/dotacje-mkidn/>, dostęp 03.12.2023 r.

³⁵⁷<https://miedzyrzecz.naszemiasto.pl/rekord-muzeum-w-miedzyrzeczu-jeszcze-nigdy-w-ciagu>

Poglądy polityczne mieszkańców nie pozwalają mówić o dominacji jednego stronnictwa politycznego. W wyborach parlamentarnych z 2019 roku, Prawo i Sprawiedliwość nieznacznie wyprzedziło Koalicję Obywatelską. Te partie zdobyły odpowiednio 31,3 i 27,9%³⁵⁸. Na uwagę zasługuje wysoki wynik Sojuszu Lewicy Demokratycznej, która w gminie Międzyrzecz zdobyła aż 19,3%. Według respondentów wysokie poparcie dla lewicy historycznie związane jest m. in. z obecnością wielu wojskowych rodzin w mieście i jego okolicach. Wyniki wyborów samorządowych doprowadziły do znalezienia się w radzie miasta przedstawicieli pięciu komitetów wyborczych, z których żaden nie posiada samodzielnej większości³⁵⁹. Zdaniem badanych, wymusza to na radnych szukanie porozumienia ponad podziałami³⁶⁰, przez co w radzie miasta funkcjonuje niecodzienna koalicja radnych z lokalnego Komitetu Wyborczego Wyborców Forum Międzyrzeckich Inicjatyw, Polskiego Stronnictwa Ludowego oraz Prawa i Sprawiedliwości. Miastem rządzi drugą kadencję burmistrz Remigiusz Lorenz, uznawany przez niektórych badanych za polityka liberalnego. Respondenci podkreślali, że ogólnokrajowe podziały nie odgrywają jednak dużej roli w codziennym życiu politycznym miasta, gdzie główny podział biegnie między „partią gminną” a „partią powiatową” prowadzoną przez Agnieszkę Oleander z Komitetu Wyborczego Wyborców Międzyrzecz Moje Miasto.3XM³⁶¹.

Rozmowa o kondycji trzeciego sektora pozwoliła zidentyfikować szereg stowarzyszeń i organizacji pozarządowych zaangażowanych w życie Międzyrzecza i jego mieszkańców. W mieście aktywny

---

[roku-nie/ar/c7-9140397](#), dostęp 03.12.2023 r.

³⁵⁸<https://sejmsenat2019.pkw.gov.pl/sejmsenat2019/pl/wyniki/sejm/gm/80302>, dostęp 03.12.2023 r.

³⁵⁹https://wybory2018.pkw.gov.pl/pl/geografia/080302#results_elect_council, dostęp 03.12.2023 r.

³⁶⁰<https://gazetalubuska.pl/kto-z-kim-i-za-co-w-radach-gmin-i-powiatu-trwaja-negocjacje/ar/13650821>, dostęp 03.12.2023 r.

³⁶¹<https://gorzow.wyborcza.pl/gorzow/7,36844,24216039,kto-rzadzi-w-powiatach-w-miedzyrzeczu-kobieta-agnieszka-olender.html>, dostęp 03.12.2023 r.

jest Uniwersytet Trzeciego Wieku³⁶², Stowarzyszenie Pomocna Dłoń, Fundacja Nasz Dom³⁶³ czy – w bezpośredniej bliskości miasta – Centrum Strzeleckie Nietoperek³⁶⁴. Zdaniem badanych jednak, aktywna obywatelsko mniejszość mieszkańców składa się przede wszystkim z osób dorosłych i starszych; wśród społeczników i działaczy brakuje przedstawicieli młodego pokolenia.

Przebieg pandemii Covid-19 w Międzyrzeczu był trudny dla mieszkańców. Zdaniem badanych, wielu ludzi ciężko przechodziło chorobę, liczne były także przypadki zgonów³⁶⁵. Pandemia przełożyła się także na całość międzyrzeckiej społeczności, doprowadzając do daleko idącej alienacji ludzi w okresie lockdownu. Dominującą emocją był strach. Zdaniem badanych zajmujących się pomocą społeczną, okres pandemii był czasem, w którym decyzje instytucji publicznych walczących z chorobą i jej skutkami musiały być podejmowane niejako po omacku w związku z niedostateczną wiedzą na temat zagrożenia. Presja na instytucje pomocy społecznej bardzo się zwiększyła w związku ze zwiększeniem liczby osób obsługiwanych – według respondentów, długofalowe społeczne skutki pandemii mogą być odczuwalne nawet przez najbliższe 10 lat.

Wybuch wojny ukraińsko-rosyjskiej spowodował w Międzyrzeczu, mimo odległości, podobne fenomeny społeczne, co w centralnej i wschodniej części Polski. W mieście pojawili się liczni uchodźcy, szczególnie kobiety i dzieci. Według szacunków władz miasta, krótko po rozpoczęciu wojny, liczba Ukraińców w Międzyrzeczu i najbliższych okolicach sięgnęła aż ok. tysiąca osób. Międzyrzecka hala sportowo-widowiskowa została wtedy zaadaptowana do potrzeb noclegowych³⁶⁶. Badani wspominają, że pracujący w Międzyrzeczu

---

³⁶²<https://mutw.miedzyrzecz.pl/>, dostęp 03.12.2023 r.

³⁶³<http://fundacjanaszdom.pl/index.php?id=o-fundacji>, dostęp 03.12.2023 r.

³⁶⁴https://www.facebook.com/p/Centrum-Strzeleckie-Nietoperek-100063935887738/?locale=pl_PL, dostęp 03.12.2023 r.

³⁶⁵<https://gorzowwielkopolski.naszemiasto.pl/pandemia-juz-za-nami-ile-bylo-zakazen-i-ile-zgonow-przez/ar/c14-8756477>, dostęp 04.12.2023 r.

³⁶⁶<https://gorzow.tvp.pl/59350509/w-hali-sportowej-w-miedzyrzeczu-powstal-punkt-noclegowy-dla-uchodzcow>, dostęp 04.12.2023 r.

przed wybuchem wojny ukraińscy mężczyźni licznie wyjeżdżali wtedy z powrotem do ojczyzny w celu bronięcia jej przed najeźdźcą. W mieście organizowane były także cieszące się dużą popularnością i moderowane przez władze miasta zbiórki³⁶⁷ i manifestacje wsparcia dla Ukrainy³⁶⁸. Obecnie szacuje się, że tylko część osób, które przyjechały do Międzyrzecza w pierwszych miesiącach 2022 roku nadal tu mieszka – osoby te jednak zdaniem badanych asymilują się, uczą się i pracują.

Respondenci pytani o skojarzenia przychodzące im na myśl w związku z Międzyrzeczem, najczęściej posługiwali się motywami **intencjonalnie ambiwalentnymi**. W wypowiedziach badanych pojawił się młody (a więc niedoświadczony, choć z potencjałem rozwoju) lew; duża, lecz krótko żyjąca topola czy aktywny, ale przeciętny bóbr. Wszystkie te symbole wskazują na świadomość obiektywnych ograniczeń dla znaczenia i rozwoju Międzyrzecza, będącego niewielkim miastem. Z drugiej strony, mówią one także o mocnych stronach miasta i możliwości odgrywania przez nie pozytywnej roli dla mieszkańców i regionu.

6.2. Wyzwania i problemy miasta

Choć powstanie strefy ekonomicznej w Międzyrzeczu przyczyniło się do rozwoju istniejących firm oraz powstania nowych, wzrost zatrudnienia, zdaniem badanych, nie pociągnął jednak za sobą wzrostu wynagrodzeń. W mieście przeważają miejsca pracy o **niskich płacach**, niewymagające wysokich kwalifikacji. Obserwacje respondentów zdają się znajdować potwierdzenie w danych zgromadzonych przez Główny Urząd Statystyczny. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie w Międzyrzeczu nie rośnie w relacji do średniej krajowej, pozostając na stałym poziomie od 2012 roku. W 2021 roku wynosiło niewiele ponad 5000 złotych brutto (co odpowiada 84,7% przeciętnego wy-

---

³⁶⁷https://www.miedzyrzecz.pl/PL/1000/3398/Komunikat_dotyczacy_uchodzcow_z_Ukrainy/k/, dostęp 04.12.2023 r.

³⁶⁸<https://miedzyrzecz.naszemiasto.pl/miedzyrzeczanie-solidarni-z-ukraina-w-miedzyrzeczu-odbyl/ar/c1-8706305>, dostęp 04.12.2023 r.

nagrodzenia w Polsce) i było niższe niż przeciętne wynagrodzenie w województwie (niecałe 5300 złotych brutto)³⁶⁹.

Kolejnym ważnym aspektem jest geograficzna specyfika Międzyrzecza. Miasto otoczone jest lasami i jeziorami, co stanowi zarówno atut, jak i wyzwanie. Z jednej strony, krajobraz nadaje Międzyrzeczu urok i atrakcyjność turystyczną. Z drugiej strony, ogranicza dostępność terenów inwestycyjnych, co może stanowić utrudnienie rozwoju nowych przedsięwzięć gospodarczych.

Wypowiedzi badanych wskazują na istnienie poważnych wyzwań związanych z demografią miasta. Na przestrzeni ostatnich 20 lat Międzyrzecz stracił 7,7% mieszkańców³⁷⁰. Respondenci podkreślają, że ludzie opuszczają region w poszukiwaniu lepszych możliwości zawodowych i wyższego standardu życia. **Wyludnianie** stanowi wyzwanie zarówno dla miasta, jak i całego województwa, w którym liczba mieszkańców na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat spadła poniżej miliona osób³⁷¹. Migracje młodych mieszkańców wpływają na starzenie się społeczeństwa Międzyrzecza i mają negatywny wpływ na rozwój miasta. Większa obecność osób starszych w regionie tworzy konieczność zmian w zakresie usług i rozrywki. Przesunięcie piramidy wieku ma swoje konsekwencje w postaci zwiększenia zapotrzebowania na usługi opieki zdrowotnej oraz społecznej. Może to prowadzić też do przeciążenia lokalnego systemu w sytuacji braków kadrowych i infrastrukturalnych.

Wypowiedzi respondentów wskazują na problemy komunikacyjne w obrębie miasta oraz jego najbliższym sąsiedztwie. Systematyczne zatory na drogach komplikują codzienne życie mieszkańców³⁷². Co więcej, badani mówią o problemie niedostatecznych

---

³⁶⁹<https://www.polskawliczbach.pl/Międzyrzecz#przecietne-miesieczne-wynagrodzenie-brutto>, dostęp 04.12.2023 r.

³⁷⁰<https://www.polskawliczbach.pl/Międzyrzecz#dane-demograficzne>, dostęp 04.12.2023 r.

³⁷¹Urząd Statystyczny w Zielonej Górze. 2022. *Sytuacja demograficzna województwa lubuskiego w 2021 r.*; <https://zielonagora.stat.gov.pl/publikacje-i-foldery/ludnosc/sytuacja-demograficzna-województwa-lubuskiego-w-2021-r-,3,6.html>, dostęp 04.12.2023 r.

³⁷²<https://międzyrzecz.naszemiasto.pl/gdzie-występują-utrudnienia-w-ruchu-w-woj-lubuskim-istan-na-4-11-2023/ar/c1p1-21631763>, dostęp 04.12.2023 r.

połączeń komunikacyjnych między Międzyrzeczem a okolicznymi miejscowościami. Wskazuje się na deficyt dogodnych środków transportu publicznego, który wpływa negatywnie na codzienne dojazdy mieszkańców, wywierając ograniczenia w zakresie mobilności społecznej. Konieczność dostosowywania się do ograniczonej oferty transportu uderza w najmniej uprzywilejowanych blokując dostęp do miejsc pracy, placówek edukacyjnych i usług³⁷³.

Kolejnym aspektem problemu komunikacyjnego według badanych jest brak odpowiednich ścieżek rowerowych w mieście. Utrudnia to rozwijanie alternatywnych form transportu, co jest istotne zarówno z perspektywy zdrowia publicznego, jak i ekologii.

Wypowiedzi respondentów świadczą o zaniepokojeniu ograniczoną aktywnością organizacji pozarządowych w mieście. Choć badani wspominali, że zauważają fragmentaryczną aktywność trzeciego sektora dotyczącą osób starszych lub pomocy osobom z autyzmem, co do zasady podkreślali, że społeczeństwo międzyrzeckie jest dalekie od osiągnięcia obywatelskiego potencjału. Powszechny jest brak świadomości roli i możliwości organizacji pozarządowych.

Wypowiedzi uczestników badania wskazują również na poważne trudności, z jakimi organizacje pozarządowe borykają się w uzyskiwaniu zewnętrznych środków finansowych, w tym środków unijnych. Zdaniem respondentów procedury aplikacyjne i kryteria wyboru są często zbyt skomplikowane i wymagające. Zniechęca to organizacje pozarządowe do ubiegania się o większe dofinansowanie oraz przekonuje do ubiegania się o łatwiej dostępne (choć mniejsze) środki z budżetów lokalnych.

Jak zostało już wspomniane, istotnym problemem międzyrzeckiego trzeciego sektora jest **brak zaangażowania młodzieży**. Niewielka liczba wolontariuszy jest czynnikiem ograniczającym możliwości operacyjne organizacji pozarządowych w Międzyrzeczu. Według respondentów na przestrzeni lat zauważalne jest jednak nie

---

³⁷³<https://miedzyrzecz.naszemiasto.pl/sa-takie-miejscowosci-ze-autobusem-czy-pociagiem-nie/ar/c1-5147267>, dostęp 04.12.2023 r.

tylko zmniejszenie się liczby młodych osób zapewniających wsparcie w realizacji cyklicznych wydarzeń, ale również tych zaangażowanych w stałą działalność organizacji. Brak nowych członków stowarzyszeń, zrzeszeń, fundacji przyczynia się do zjawiska **starzenia się** także **trzeciego sektora w Międzyrzeczu**. Może prowadzić to do przerwania ciągłości działań, utraty świeżego spojrzenia i energii, stagnacji w innowacjach społecznych i pomysłach na rozwój społeczności lokalnej, trudności w utrzymaniu struktury organizacyjnej, efektywnej realizacji projektów społecznych a w ostateczności rozpadu części organizacji pozarządowych w mieście³⁷⁴.

Istotnym problemem politycznym, na jaki uwagę zwracali badani, jest problem **braku ciągłości projektów** podejmowanych przez władze samorządowe. Zmiana władzy w ratuszu często prowadzi do porzucenia uruchomionych w poprzedniej kadencji projektów, co skutkuje z kolei dezorganizacją i jałowością polityki samorządowej. Inwestowane środki i zasoby często są w ten sposób marnowane, co utrzymuje miasto w pułapce zarządczego marazmu. W opinii respondentów nieciągłość projektów jest szczególnie problematyczna ze względu na czas potrzebny do pełnego rozwinięcia potencjału wdrażanych inicjatyw społecznych. Projekty, które zaczynają się i przerywają na skutek zmiany władzy, mogą nie zdążyć przynieść pełnych korzyści społeczności Międzyrzecza. Ponadto mieszkańcy nie widząc stabilności i konsekwencji w polityce miasta, tracą zaufanie do działań podejmowanych przez lokalne władze.

Wypowiedzi respondentów wyrażają również obawy związane z **konfliktami** politycznymi **między władzami miasta a powiatu**. Zdaniem naszych rozmówców napięcia te mogą negatywnie wpływać na efektywność działań administracji publicznej oraz utrudniać synchronizowanie działań na rzecz rozwoju Międzyrzecza oraz najbliższego regionu. Konflikty polityczne mogą prowadzić do kolejnej formy paraliżu działalności administracji publicznej, utrudniając podejmowanie decyzji i wdrażanie projektów.

---

³⁷⁴ M. Tkaczuk. 2012. *Trzeci sektor w warunkach starzenia się polskiego społeczeństwa*. „Demograficzne uwarunkowania rozwoju społecznego” 98, 363-377.

Jednym z czynników, które utrwalają istnienie pozostałych problemów w Międzyrzeczu i przyczyniają się do ich maskowania, jest **brak niezależnych i pluralistycznych źródeł informacji** dla mieszkańców. Badani wskazywali, że lokalne media są silnie zdominowane przez władze samorządowe. Zjawisko to może mieć poważne konsekwencje dla swobody wypowiedzi w praktyce oraz różnorodności poglądów w społeczności. Respondenci podkreślają, że dominacja urzędu gminy nad mediami może wpływać na obiektywność przekazu i jakość informacji dostarczanych mieszkańcom. W sytuacji, w której gmina kontroluje lub wpływa na treść przekazu medialnego, istnieje ryzyko, że pewne informacje mogą być ukrywane lub przekazywane w jednostronny sposób.

Respondenci wyrażają również zaniepokojenie **brakiem zaangażowania mieszkańców** w otwartą dyskusję nad sprawami miejskimi w Międzyrzeczu. Zdaniem badanych władze miasta wykazują tendencję do ograniczania konstruktywnej krytyki, co może prowadzić do stagnacji i braku rozwoju społeczności. Niedostatek otwartej dyskusji nad problemami miejskimi może także prowadzić do nierozwiązywania istniejących wyzwań.

Zdaniem niektórych badanych najważniejszym problemem miasta nie jest jednak niedostatek środków finansowych lub przedstawione powyżej problemy depopulacyjne, obywatelskie lub polityczne. Kluczową – i źródłową – przyczyną wyzwań, z którymi zmagają się Międzyrzecz, jest **brak pomysłu na rozwój i promocję miasta**. Jak powiedział jeden z respondentów – „za pomysłem pójdą pieniądze”. W przekonaniu uczestnika badania po określeniu przekonującej i trafnej wizji rozwoju miasta możliwe stanie się zdobycie środków na sfinansowanie związanych z nim działań.

6.3. Polskość i religia w mieście

Kondycja polskości w Międzyrzeczu jest inna zarówno w odniesieniu do regionów Polski centralnej i wschodniej, jak i (do pewnego stopnia) w porównaniu do innych miast i okolic województwa lubuskiego. Przeważająca większość mieszkańców Międzyrzecza wywodzi się ze

wschodnich terenów przedwojennej Polski³⁷⁵. Historycznym zwornikiem polskiej tożsamości na zachodnich terenach kraju była promowana w okresie Polski Rzeczypospolitej Ludowej narracja o „ziemiach odzyskanych” i „powrocie na granice piastowskie”, która z założenia miała na celu wykorzenianie popularnego przekonania o tymczasowym charakterze polskiej obecności na odebranych Niemcom ziemiach. Po upadku komunizmu w miejscu zajmowanym przez państwową narrację powstała próżnia, w którą wkroczyli mieszkający w regionie jeszcze kilkadziesiąt lat wcześniej Niemcy. Jak wspominali badani, okolice Międzyrzecza były regularnie i masowo odwiedzane przez dawnych mieszkańców i ich rodziny. W działania dawnej społeczności niemieckiej angażował się także rząd federalny Republiki Niemiec, łożąc środki na promocję niemieckiej tożsamości w lubuskim. Wzmoczona obecność Niemców w regionie przełożyła się na zmianę postrzegania lokalnej tożsamości, która ponownie zaczęła być rozumiana w kategoriach post-niemieckich³⁷⁶. Bliskie kontakty lokalnej ludności z Niemcami (wynikające także z geograficznej bliskości Berlina i silnych związków gospodarczych) prowadzą do innego, mniej antagonistycznego i bardziej europejskiego rozumienia polskości wśród międzyrzeczczan. Polskość jako taka, pojmowana w odróżnieniu od alternatywnych narodowych i ponadnarodowych tożsamości, stanowi istotną wartość dla ograniczonej grupy osób. Aktywność patriotyczna bywa czasami kojarzona z prawicową działalnością polityczną. Polskość nie stanowi zatem koniecznie wspólnego fundamentu tożsamości mieszkańców miasta.

Jednym z pojęć pomocnych w kultywowaniu polskości przez Międzyrzeczczan jest są „Kresy”. Z jednej strony rozumiane są jako historyczna, wschodnia macierz międzyrzeczkiej populacji, lecz z drugiej – jako miejsce zamieszkania na współczesnej mapie Polski. Międzyrzeczczanie nadal czują się „kresowiakami”, tym razem jednak „zachodnimi”, co znajduje wyraz w różnorodnych inicjatywach,

---

³⁷⁵T. Głowiński. 2015. *Kresy Zachodnie. Gospodarcze i społeczne znaczenie polskich kresów*. Wrocław: GAJT Wydawnictwo.

³⁷⁶M. Tureczek. 2021. *Pogranicze: przeszłość bez historii...*, Gorzów Wielkopolski: Wydawnictwo Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Zbigniewa Herberta w Gorzowie Wielkopolskim.

spotkaniach, prelekcjach³⁷⁷ czy wystawach³⁷⁸. Lokalne środowiska organizują również wydarzenia skierowane do mieszkańców, mające na celu budowanie więzi międzypokoleniowych i przekazywanie historii kresowej³⁷⁹. W ten sposób społeczność Międzyrzecza i okolic aktywnie uczestniczy w procesie kształtowania lokalnej tożsamości, nawiązując do korzeni związanych z Kresami Zachodnimi.

Warto także zauważyć, że społeczność Międzyrzecza, silnie związana z tradycjami wojskowymi, wykorzystuje te wartości do budowania wspólnoty. Organizowane są rekonstrukcje historyczne³⁸⁰, marsze patriotyczne³⁸¹ czy uroczystości związane z prezentacją polskiego oręża³⁸². Te wydarzenia nie tylko integrują lokalną społeczność, ale także pełnią rolę w kształtowaniu tożsamości narodowej, ukazując historię i dziedzictwo wojskowe.

W kontekście wsparcia dla organizacji pozarządowych przez władze lokalne, istotnym elementem są programy edukacyjne, działania kulturalne oraz projekty historyczne, które skupiają się na promowaniu polskości i lokalnej tożsamości. Wsparcie ze strony władz lokalnych dla takich inicjatyw dodatkowo umacnia więzi społeczności Międzyrzecza z historią, zarówno lokalną, jak i związaną z dawnymi miejscami pochodzenia mieszkańców.

Dużo bardziej jednoznacznie przedstawia się stosunek większości mieszkańców do religii. Jak w innych miastach zachodniej Polski, zdecydowana większość mieszkańców nie praktykuje regularnie a grono zaangażowanych wiernych ogranicza się do niewielkiej

---

³⁷⁷<https://miedzyrzecz.naszemiasto.pl/rozpoczal-sie-dzien-kultury-kresowej-w-skwierzynie-spotkali/ar/c13-8828171>, dostęp 04.12.2023 r.

³⁷⁸<https://miedzyrzecz.naszemiasto.pl/z-kresow-na-kresy-matka-boza-klewanska-slawnacudami-i/ar/c15-8287930>, dostęp 04.12.2023 r.

³⁷⁹<https://miedzyrzecz.naszemiasto.pl/w-skwierzynie-powstanie-sanktuarium-matki-bozej-klewanskiej/ar/c1-7553191>, dostęp 04.12.2023 r.

³⁸⁰<https://parkilodzkie.pl/aktualnosci/2467-inscenizacja-belen-2023>, dostęp 04.12.2023 r.

³⁸¹<https://miedzyrzecz.naszemiasto.pl/tak-lubuszanie-swietowali-narodowy-dzien-niepodleglosci/ar/c5-9084239>, dostęp 04.12.2023 r.

³⁸²<https://miedzyrzecz.naszemiasto.pl/miedzyrzecz-to-pierwsze-tak-duze-targi-wojskowe-u-nas/ar/c3-9252235>, dostęp 04.12.2023 r.

mniejszości mieszkańców miasta. Zanik zainteresowania Kościołem zdaje się być szczególnie widoczny wśród młodych ludzi. Według respondentów czynnikiem istotnie wpływającym na tę tendencję jest internet. Skandale i przypadki nadużyć, nieproporcjonalnie nagłaśniane w sieci, mają negatywny wpływ na wizerunek Kościoła, oddalając młodzież od wspólnoty wyznaniowej. Pomimo identyfikacji z katolickim dziedzictwem, większość badanych zauważa tendencję stopniowego odchodzenia mieszkańców od praktyk religijnych w kolejnych pokoleniach.

Bardzo trudny dla instytucji religijnych w Międzyrzeczu okazał się okres pandemii koronawirusa i związanych z nim obostrzeń sanitarnych. W przypadku osób mniej zaangażowanych w praktyki religijne pandemia i związane z nią obostrzenia niejednokrotnie odegrały rolę czynnika zrywającego (i tak wątplą) więź z Kościołem. Z drugiej strony, dla najbardziej zaangażowanych wiernych okres ten stał się impulsem do umocnienia więzi w obrębie wspólnoty. Poszukiwanie nowych form wspólnoty duchowej, takich jak transmisje mszy online czy modlitwne spotkania w mniejszych grupach, stały się odpowiedzią na ograniczenia związane z tradycyjnymi praktykami religijnymi. Jak wspomniał jeden z respondentów, w kościele na spotkaniach oazowych zaczęła nawet pojawiać się młodzież, zachęcona do przyścia przez brak dostępnych w mieście w okresie pandemii alternatyw. W rezultacie obie te tendencje kształtowały ogólną dynamikę społeczności kościelnej, wpływając na liczbę wiernych uczestniczących w regularnych praktykach religijnych w międzyrzeczkich kościołach.

Mimo niewielkiego grona wiernych, w mieście istnieją zaangażowane mniejszości takie jak wspólnoty charyzmatyczne, różańcowe oraz oazowe, które utrzymują swoją aktywność. Wspomniane grupy stanowią pewną kontrę dla ogólnego trendu, ale są jedynie niewielką częścią społeczeństwa. Wyzwaniem dla Kościoła w Międzyrzeczu jest zatem zrozumienie i skuteczne reagowanie na przyczyny obojętności ludzi, takie jak wpływ pandemii i zjawisko sekularyzacji, aby znów animować życie społeczne.

Zdiagnozowanym przez respondentów dodatkowym wyzwaniem, które pojawia się w kontekście roli Kościoła w społeczeństwie

Międzyrzecza, jest ograniczona współpraca lokalnych parafii oraz rzadkość inicjatyw oddolnych. Niedostatek tych ostatnich sugeruje brak elastyczności w dostosowywaniu się do zmieniających się potrzeb społeczności. W obliczu wyzwań takich jak zanik zainteresowania młodzieży, wpływ pandemii i sekularyzacja społeczeństwa, inicjatywy oddolne mogą stanowić skuteczne narzędzie wzbudzania większego zainteresowania oraz wzmacniania więzi społecznych.

Wsparcie organizacji wydarzeń kulturalnych, takich jak festiwal muzyki dawnej „Muzyka w Raju”³⁸³, stanowi kierunek, który wydaje się obiecujący dla przyszłości Kościoła. Udostępnienie przestrzeni na tego typu wydarzenia przyciąga uwagę różnorodnych grup społecznych i kulturowych i pełni rolę elementu jednoczącego społeczność. Jest to szczególnie ważne w kontekście dostępności wydarzeń dla wszystkich mieszkańców, niezależnie od przekonań czy tradycji. To może przyczynić się do bardziej kompleksowego zaangażowania społeczności i zbudowania pozytywnego wizerunku Kościoła jako instytucji zdolnej do funkcjonowania w mniej religijnym społeczeństwie. Gotowość do zaangażowania społecznego poza tradycyjnymi ramami instytucji kościelnej może przyczynić się do bardziej efektywnego dotarcia do różnych grup społecznych.

6.4. Wizja rozwoju miasta

Rozmowa o pomysłach na poprawienie sytuacji Międzyrzecza z badanymi z jednej strony zmierzała w kierunku wyszczególnienia dziedzin życia miasta, w których potrzebne są jasno określone zmiany. Z drugiej strony jednak, dotyczyła poszukiwań i namysłu nad pomysłami, które mogłyby **przeformułować** specyfikę i potencjał miejscowości. Razem wzięte uwagi dostarczone przez badanych pozwalają nakreślić wieloaspektową wizję poprawy znaczenia i kondycji Międzyrzecza.

Wydaje się, że niektóre wyzwania doświadczane przez międzyrzeczczan zasadzają się na problemach występujących w całym województwie lubuskim. W związku z tym, ich rozwiązanie także

---

³⁸³<https://muzykawraju.pl/o-festiwalu/151427/>, dostęp 05.12.2023 r.

może mieć miejsce na poziomie regionalnym. Przykładem może być tu kondycja szkolnictwa wyższego w województwie. Zdaniem niektórych badanych Uniwersytet Zielonogórski mógłby przyczynić się do budowania lepiej wykwalifikowanych kadr pracowniczych w całym regionie, o ile przeszedłby przeprofilowanie w stronę uczelni zawodowej. Wydaje się, że same władze uczelni zdają sobie sprawę z tej potrzeby, zacieśniając współpracę z najlepszymi szkołami o profilu technicznym, np. oferując absolwentom Centrum Kształcenia Zawodowego i Ustawicznego "Elektryk" w Nowej Soli możliwość studiowania mechaniki lotniczej po odbyciu praktyk w czasie trwania edukacji średniej³⁸⁴.

Międzrzecz potrzebuje systemowych zmian związanych z **przeformowaniem relacji między władzami samorządowymi a lokalnymi mediami**, a także wykształceniem się **etosu dbania o dobro wspólne** przez kolejne stronnictwa polityczne rządzące miastem. Zmiany te mogą być trudne do osiągnięcia, gdyż wymagają reform o charakterze ustrojowym lub związane są z kulturą polityczną. Można jednak zastanowić się nad wprowadzeniem dalej idącego systemu *checks and balances* w relacjach między społeczeństwem, władzą państwową i władzą samorządową. Dzięki temu przedstawiciele trzeciego sektora (a więc i niezależni dziennikarze) mieliby łatwiejszą drogę do zakwestionowania władzy samorządowców poprzez uproszczone procedury odwołania włodarzy miasta za pośrednictwem referendum, zaś władze centralne przeznaczałyby swoje środki na finansowanie nowych ośrodków opinii.

Jednym ze sposobów na częściowe rozwiązanie problemu wyludniania się miasta jest zdobycie **dużych rozmiarów inwestora** chętnego otworzyć zakład w okolicy Międzrzeczca. Warto podkreślić, że cel ten udało się osiągnąć innym niewielkim lubuskim miastom. W Świebodzinie swój zakład otworzył Amazon³⁸⁵, zaś w Zbąszynku –

---

³⁸⁴<https://gorzow.tvp.pl/74552703/nowosolski-elektryk-podpisał-umowe-o-kształceniu-mechaników-lotniczych-z-universytetem-zielonogorskim>, dostęp 05.12.2023 r.

³⁸⁵<https://swiebodzin.naszemiasto.pl/centrum-logistyczne-amazon-kolo-swiebodzina-ma-juz-prawie/ar/c15-9029775>, dostęp 05.12.2023 r.

Ikea³⁸⁶. Oferowane tam zatrudnienie także przeważnie nie jest związane z wysokimi kwalifikacjami, lecz wejście w rywalizację z innymi podmiotami już istniejącymi na rynku mogłoby choć w pewnym stopniu wpłynąć na podwyżkę wynagrodzeń. Przede wszystkim, zapewniłoby też możliwość pracy dla niektórych osób obecnie udających się na emigrację zarobkową do większych miast Polski lub Niemiec. Zarówno Świebodzin jak i Ikea położone są bliżej trasy A2, ale również Międzyrzecz znajduje się zaledwie kilkanaście kilometrów od wjazdu na A2 w Jordanowie. To skomunikowanie pozostaje jednym z największych atutów miasta, które warto wykorzystać, czyniąc Międzyrzecz uczestnikiem gospodarczego partnerstwa między Polską a gospodarką Europy Zachodniej. W tym celu jednak potrzebne będą aktywne działania miasta, dalej idąca rozbudowa i dozbrajanie strefy przemysłowej. Obecnie, kończą się prace nad oddaniem do użytku drugiego parku przemysłowego, który dołączy do istniejącej od 2006 r. przestrzeni gotowej do udostępnienia inwestorom³⁸⁷.

Dobre skomunikowanie miasta z najważniejszymi trasami w kraju nie oznacza, że w najbliższej okolicy Międzyrzecza niepotrzebne są działania na rzecz poprawy infrastruktury. Wypowiedzi respondentów wskazują na nagłą konieczność implementacji projektu budowy wschodniej obwodnicy miasta w okolicy Lubosinki oraz mostu nad Obrą. Obecnie gmina Międzyrzecz otrzymała dofinansowanie pozwalające zbudować część obwodnicy. Budowa ma potrwać do 2025 roku³⁸⁸. Poprawa częstotliwości i gęstości połączeń komunikacji publicznej łączącej Międzyrzecz z okolicznymi miejscowościami także pozostaje pilną potrzebą regionu. Tu jednak nieodzowna będzie współpraca władz miasta oraz powiatu. Umożliwienie mieszkańcom pobliskich wsi docieranie do Międzyrzecza dzięki komunikacji autobusowej mogłoby częściowo zmniejszyć ruch samochodowy w mieście i pomogłoby włączyć mniejsze miejscowości

---

³⁸⁶<https://www.industry.ikea.pl/index/nasze-zaklady/zb%C4%85szynek/>, dostęp 05.12.2023 r.

³⁸⁷<https://gazetalubuska.pl/konczy-sie-uzbrajanie-terenow-pod-drugi-park-przemyslowy-w-międzyrzeczu-pierwsze-działki-zostaly-juz-sprzedane/ar/c3-18101529>, dostęp 05.12.2023 r.

³⁸⁸<https://międzyrzecz.naszemiasto.pl/wschodnia-obwodnica-międzyrzecza-o-krok-bliżej-a-dokładnie/ar/c1-9489791>, dostęp 05.12.2023 r.

w orbitę międzyrzeckiego życia. Należy zachować jednak świadomość, że zapewnienie połączeń do najmniejszych miejscowości może nie generować dochodów i stanowić raczej inwestycję równościową aniżeli nastawioną na zysk. Tu ważnym partnerem mogłyby okazać się władze państwowe lub wojewódzkie, które byłyby skłonne dołożyć się do tego społecznie potrzebnego przedsięwzięcia.

Niewykorzystanym atutem Międzyrzecza i jego okolic jest **przyroda**. Liczne jeziora, choć ograniczają przestrzeń inwestycyjną dla przemysłu, mogą stać się miejscem odwiedzin turystów. Duża ilość lasów oraz obecnej w nich dzikiej zwierzyny (nawet wilków³⁸⁹) pozwala tworzyć narrację o „**dzikim zachodzie**” Polski, który może rzucić wyzwanie w dostępności atrakcyjnych terenów zielonych województwom położonym przy wschodniej granicy kraju. Do zwiększonego zainteresowania turystów potrzebna jest jednak także aktywna polityka władz miasta i powiatu (a nawet województwa) skłonnych do konsekwentnego budowania wizerunku Międzyrzecza i województwa jako miejsc wartych odwiedzenia przez miłośników natury i cieplejszego klimatu. Elementem polityki turystycznej może być postulowane przez badanych stworzenie ścieżek rowerowych łączących okoliczne jeziora, Świebodzin i Międzyrzecz.

Pomocna w tym mogłyby okazać się – jak zaproponował jeden z prelegentów – popularyzacja szeroko dostępnych produktów jako **produktów regionalnych**: śliwek węgierek, miodu czy ryb. Pownownie, realizacja tego pomysłu wymaga skonstruowania spójnego i atrakcyjnego obrazu Międzyrzecza oraz województwa lubuskiego jako terenu zielonego i mającego unikatowe dobra do zaoferowania turystom, a także polityki świadomie dofinansowującej i wykorzystującej określone produkty.

Istotną częścią potencjału Międzyrzecza są jego **historyczne zasoby polskości**. Międzyrzecz, w przeciwieństwie do wszystkich pozostałych miast w województwie lubuskim, jako historycznie polskie miasto, może stać się ośrodkiem kultuwowania tożsamości na-

---

³⁸⁹<https://gazetalubuska.pl/krwawe-tropy-w-lasach-wokol-naszyc-miejscowosci/ar/11836298>, dostęp 05.12.2023 r.

rodowej w całym regionie. Dzięki bogatej ofercie międzyrzeczkiego muzeum i należących do niego przestrzeni, instytucja ta mogłaby zostać ośrodkiem większych wydarzeń, konferencji lub szkoleń z polskością w roli głównej. Po raz kolejny, organizacja tego typu wydarzeń wymaga jednak partnerstwa ze strony innych publicznych instytucji lub prywatnych organizacji chętnych do współpracy w tworzeniu tego rodzaju wydarzeń oraz ich promowaniu.

Podsumowując, Międzyrzecz wydaje się miastem, które w swoich ograniczeniach i wyzwaniach pada ofiarą problemów, z jakimi mierzy się województwo lubuskie oraz miasta średnie i małe w ogóle. Zarówno oficjalne statystyki, jak i relacje respondentów wskazują, że cały region doświadcza depopulacji, braku perspektyw i niezdrowych dynamik politycznych. Z drugiej strony, niektóre atuty Międzyrzecza są niepowtarzalne i unikatowe w tej części kraju. Przemiany w zakresie różnych form aktywności kulturalnych i rekreacyjnych mogą skłonić do pobytu lub zamieszkania w mieście osoby zainteresowane spokojnym, wolnym tempem życia w przestrzeni dostosowanej do ich potrzeb. Wykorzystany wspólnie przez instytucje pierwszego, drugiego i trzeciego sektora potencjał, związany z geograficznym położeniem miasta i jego historycznymi tradycjami, może uczynić z Międzyrzecza **zielone centrum polskości** w województwie lubuskim.

7. Badanie w Prudniku. Postprzemysłowe „miasto dobrego życia”

7.1. Charakterystyka próby i miasta

Ostatnim miastem badanym w tegorocznej edycji projektu był Prudnik w województwie opolskim. Wywiady pogłębione zostały przeprowadzone z następującymi respondentami:

- przedstawicielka miejskiego ośrodka kultury (K)
- reprezentant lokalnego stowarzyszenia krajoznawczego (K)
- przedstawiciel władz miasta, zajmujący się m.in. sprawami socjalnymi (P, S)

- przedstawiciel jednego z prudnickich uniwersytetów trzeciego wieku (K, E)
- przedstawiciel jednej z prudnickich szkół średnich (E)

– 3K, 2E, 1S, 1P

Próba uzyskana w Prudniku w szczególny sposób uwypukla lokalne życie kulturalne (publiczne i obywatelskie), lecz nadal pozostaje wieloaspektowa. Dzięki uzyskanym za jej pośrednictwem informacjom, możliwe staje się także lepsze zrekonstruowanie kondycji trzeciego sektora i stanu szkolnictwa. W trakcie badań zespół badawczy mógł poznać także wyzwania miasta z perspektywy władz oraz zwykłych mieszkańców. Respondenci reprezentowali także różne pokolenia – od starszego przez młodsze, a także – za pośrednictwem kadry pedagogicznej – jeszcze nastoletnie. Próba uwzględniła cztery najważniejsze dla badania aspekty funkcjonowania miasta: kulturę, edukację, społeczeństwo i życie polityczne.

Populacja Prudnika liczy około 19 tys. osób³⁹⁰ a samo miasto jest siedzibą gminy wiejsko-miejskiej znajdującej się blisko Gór Opawskich oraz granicy z Czechami. Z powodu bliskości gór, klimat w mieście jest zauważalnie chłodniejszy. Sam Prudnik jest z kolei bardzo starym miastem – założony w XIII wieku przez czeskiego marszałka Woka z Rožemberka, stanowił najdalszy północny zamek Królestwa Czech. Prudnik został niemalże całkowicie unicestwione przez epidemię dżumy w 1373 r., którą przeżyło tylko kilku mieszkańców³⁹¹. Miasto było areną walk i zmagañ. W trakcie swojej historii było napadane przez husytów, armie walczące w czasie wojny trzydziestoletniej, Szwedów czy Austriaków. Prudnik rozwijał się prężnie, stając się w XVI wieku najważniejszym i najbogatszym miastem Górnego Śląska. Od 1742 roku region znajdował się pod panowaniem Królestwa Prus. Mimo zmian polska mniejszość nadal istniała w Prudniku, opierając się germanizacji a nawet otwartym prześladowaniom

³⁹⁰<https://www.polskawliczbach.pl/Prudnik#dane-demograficzne>, dostęp 11.12.2023 r.

³⁹¹https://web.archive.org/web/20190307174021/http://www.tygodnikprudnicki.pl/tygodnik-arty-6112-miasto_w_ogniu.html, dostęp 06.12.2023 r.

w okresie powstań śląskich³⁹² i rządów III Rzeszy. Prudnik znalazł się w granicach Rzeczypospolitej dopiero po 1945 roku. To tu w latach 1954-1955 więziony był przez władze komunistyczne kardynał Stefan Wyszyński³⁹³.

Populacja miasta wzrastała sukcesywnie przez wieki, przekraczając 10 tys. mieszkańców ok. 1870 roku³⁹⁴ i 15 tys. mieszkańców już kilkanaście lat później³⁹⁵. Kolejny okres powiększania się miasta przypadł na epokę Polski Ludowej, by osiągnąć swój szczyt w latach 90., gdy w Prudniku mieszkało blisko 25 tys. mieszkańców³⁹⁶. Niestety od tego czasu liczba prudniczan stale spada. W roku 2022 po raz pierwszy znalazła się pod 20-tysięcznym progiem.

Gospodarka miasta od długiego czasu oparta była o przemysł przędzalniczy i tkacki – Prudnik nazywany był nawet „miastem tkaczy i szewców”³⁹⁷. Jeszcze w 1845 roku w mieście powstał zakład tkacki założony przez Samuela Frankla, który z czasem stał się najważniejszą pracodawcą w Prudniku. Pełnił tę funkcję po wojnie jako **państwowy Zakład Przemysłu Bawełnianego „Fro-tex”** aż do upadłości spółki w roku 2010. Firma w okresie PRL-u była jednym z najważniejszych producentów produktów włókienniczych w całym kraju i fundamentem gospodarki miasta. Przy zakładach funkcjonował szereg instytucji, wiążących losy pracowników z losem zakładu i Prudnika³⁹⁸. Niestety otwarcie polskiej gospodarki na tanie produkty z Azji doprowadziło do spadku zysków spółki oraz jej sukcesywnym zwijaniem się w II połowie lat 90. i w pierwszej dekadzie XXI wieku. Ostateczne bankructwo i wniosek o upadłość firmy było ogromnym i odczuwalnym aż do dziś ciosem dla mieszkańców

---

³⁹²<https://pamietamy.institutslaski.pl/województwo/powiat-prudnicki/prudnik/>, dostęp 06.12.2023 r.

³⁹³<https://opoka.org.pl/biblioteka/T/TH/THW/opiekun201916-prudnik>, dostęp 06.12.2023 r.

³⁹⁴<https://hkknos.eu/pl/orte/neustadt/dd>, dostęp 07.12.2023 r.

³⁹⁵<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/p/87-prudnik/100-demografia/21600-demografia>, dostęp 07.12.2023 r.

³⁹⁶Ibidem, dostęp 07.12.2023 r.

³⁹⁷<http://muzeumprudnik.pl/muzeum-trec-7-centrum-tradycji-tkackich.html>, dostęp 07.12.2023 r.

³⁹⁸M. Szymaniak, 2021. *Zapaść. Reportaże z mniejszych miast*, Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, s. 39.

miasta, powodując ogromnych rozmiarów bezrobocie, które w 2013 roku sięgnęło aż 25%³⁹⁹. Kilka lat wcześniej, w 2004 r., upadł także drugi ważny prudnicki pracodawca, czyli Prudnickie Zakłady Obuwia „Primus”.

Obecnie bezrobocie w Prudniku wynosi 9% (jeszcze w 2019 r. wynosiło 12%), zaś średnie wynagrodzenie wynoszące ok. 5450 zł brutto miesięcznie, jest aż o ~700 zł mniejsze niż przeciętne wynagrodzenie w województwie opolskim czy aż o 1250 zł mniej w porównaniu z przeciętnymi zarobkami ogólnopolskimi⁴⁰⁰. W mieście znajduje się podstrefa Katowickiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej, gdzie znajdują się przedsiębiorstwa produkujące meble, lampy LED-owe, akwaria lub odzież roboczą.

Miasto przez wiele wieków pełniło także charakter garnizonowy. Od 1945 r. stacjonowały tu jednostki Ludowej Armii Wojska Polskiego, w tym 45 Batalion Wojsk Ochrony Pogranicza i 15 Pułk Wojsk Obrony Wewnętrznej⁴⁰¹. Garnizon został zlikwidowany w 1994 roku, lecz infrastruktura jednostki wojskowej wciąż istnieje. W mieście nadal mieszkają też emerytowani żołnierze i ich rodziny.

System oświaty w mieście umożliwia młodym prudniczanom zdobycie średniego wykształcenia w kilku liceach ogólnokształcących, szkołach branżowych oraz technikach, w tym w Zespole Szkół Medycznych im. Janusza Korczaka przygotowującym do zawodów technika ortopedy i technika masażysty⁴⁰². Wysokie pozycje w rankingach wojewódzkich zajmują prudnickie I LO im. Adama Mickiewicza⁴⁰³, a także Zespół Szkół Rolniczych w Prudniku⁴⁰⁴. Dorośli mieszkańcy mogą kontynuować edukację w szkołach policealnych. Osoby chcące kształcić się na studiach wyższych, udają się najczęściej do

---

³⁹⁹<https://www.polskawliczbach.pl/Prudnik#rynek-pracy>, dostęp 07.12.2023 r.

⁴⁰⁰Ibidem, dostęp 07.12.2023 r.

⁴⁰¹Z. Jackiewicz. 1998. *Wojska Ochrony Pogranicza (1945-1991): krótki informator historyczny*. Kętrzyn: Centrum Szkolenia Straży Granicznej.

⁴⁰²http://zskorzak-prudnik.pl/menu_a6926db4.html, dostęp 07.12.2023 r.

⁴⁰³<https://2023.licea.perspektywy.pl/2023/rankings/ranking-opolski>, dostęp 07.12.2023 r.

⁴⁰⁴<https://2023.technika.perspektywy.pl/2023/rankings/ranking-opolski>, dostęp 07.12.2023 r.

Nysy (gdzie znajduje się Państwowa Akademia Nauk Stosowanych), Opola, Katowice lub Wrocławia.

Życie kulturalne miasta animowane jest zarówno przez instytucje publiczne, jak i silne (choć tylko w niektórych dziedzinach) organizacje trzeciego sektora. Ogromną rolę w życiu miasta odgrywa **Prudnicki Ośrodek Kultury i Biblioteki Publicznej w Prudniku** z siedzibą w zabytkowej i widowiskowo odrestaurowanej willi rodziny Fränkel, który w swojej infrastrukturze posiada salę kinową, studio nagraniowe, studio telewizyjne, salę widowiskową, świetlicę środowiskową, sale plastyczne, taneczne, muzyczne, a także 9 wiejskich filii⁴⁰⁵. Ośrodek organizuje szereg wydarzeń kulturalnych, edukacyjnych i artystycznych dla wszystkich grup wiekowych, a także imprezy masowe⁴⁰⁶, w tym organizowany corocznie z coraz większym rozmachem Jazz Prudnik Festival⁴⁰⁷. Jak wskazują badania, zwłaszcza rozrywkowe wydarzenia organizowane przez Ośrodek cieszą się dużym zainteresowaniem. Ważną instytucją kulturalną w mieście jest także Muzeum Ziemi Prudnickiej⁴⁰⁸, prowadzące oddział poświęcony gospodarczej historii miasta – Centrum Tradycji Tkackich⁴⁰⁹.

W tym samym czasie, w Prudniku aktywne są także **stowarzyszenia senioralne**, w tym Prudnicki Uniwersytet III Wieku⁴¹⁰ czy Klub Senior „Ławeczka”⁴¹¹. Zdaniem respondentów prudniccy seniorzy są prężną i dobrze zorganizowaną społecznością. Jeden z badanych użył określenia: „Prudnik seniorami stoi”. Poza tym w mieście bardzo aktywny jest prudnicki oddział Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego istniejący od 1954 roku. Zrzeszający kilkuset członków oddział organizuje kilkadziesiąt imprez turystycznych

---

⁴⁰⁵http://pok-prudnik.pl/strona_8_historia_pok_prudnik.html, dostęp 07.12.2023 r.

⁴⁰⁶<https://prudnik.pl/wydarzenia/dni-prudnika-2023/>, dostęp 07.12.2023 r.

⁴⁰⁷http://pok-prudnik.pl/strona_102_jazz_prudnik_festival.html, dostęp 07.12.2023 r.

⁴⁰⁸<http://www.muzeumprudnik.pl/>, dostęp 07.12.2023 r.

⁴⁰⁹<http://muzeumprudnik.pl/muzeum-tresc-7-centrum-tradycji-tkackich.html>, dostęp 07.12.2023 r.

⁴¹⁰<https://www.facebook.com/p/I-Prudnicki-Uniwersytet-Trzeciego-Wieku-100031883426404/>, dostęp 07.12.2023 r.

⁴¹¹http://www.ops-prudnik.pl/strona_92.html, dostęp 07.12.2023 r.

rocznie⁴¹². Według badanych młodsze pokolenia mieszkańców nie są w tym samym stopniu zaangażowane obywatelsko i zrzeszone w organizacjach pozarządowych. Jedyną organizacją dla młodzieży, której działalność jest zauważalna w mieście są prudniccy harcerze zrzeszeni w Związku Harcerstwa Polskiego^{413 414}. Coroczną organizowaną oddolnie od 2006 r. przez Opolskie Towarzystwo Motocyklowe imprezą kulturalną jest Rock Festiwal Pogranicza poświęcony muzyce rockowej i heavymetalowej⁴¹⁵.

Władzę w mieście sprawuje burmistrz Grzegorz Zawisłak. Włodarz miasta wywodzi się ze środowiska Kukiz'15⁴¹⁶, które razem ze Stowarzyszeniem „Prudniczanie” wprowadziło w wyniku wyborów samorządowych w 2018 roku 4 radnych do rady miasta i razem z 9 radnymi z Prawa i Sprawiedliwości utworzyło koalicję rządzącą miastem.^{417 418} Z kolei starostą powiatu prudnickiego jest Radosław Roszkowski, przewodniczący Platformy Obywatelskiej w okręgu prudnickim. Koalicja Obywatelska posiada także większość w radzie powiatu, rządząc razem z radnymi Mniejszości Niemieckiej i Polskiego Stronnictwa Ludowego⁴¹⁹. Badani wskazali, że różnice polityczne prowadzą do konfliktów i rywalizacji między przedstawicielami obydwu szczebli władz samorządowych.

Sympatie polityczne mieszkańców miasta są zdecydowanie skłaniają się ku Prawu i Sprawiedliwości. Partia ta zdobyła aż 50% głosów na terenie gminy Prudnik w 2019 r. przy niecałych 21% po-

---

⁴¹²http://pttkprudnik.pl/news_4_kalendarz_impres_turystycznych.html, dostęp 07.12.2023 r.

⁴¹³<https://www.facebook.com/22pdhfuzja/about>, dostęp 07.12.2023 r.

⁴¹⁴https://www.facebook.com/PrudnikZHP/about_details?locale=pl_PL, dostęp 07.12.2023 r.

⁴¹⁵<https://radio.opole.pl/100,460249,to-wielka-frajda-dla-fanow-motocykli-trwa-rock-f>, dostęp 07.12.2023 r.

⁴¹⁶<https://nto.pl/grzegorz-zawislak-kandydatem-na-burmistrza-prudnika-prudniczanie-chca-rzadzic-prudnikiem-przekonuja-ze-mozna-to-robic-lepiej/ar/13444823>, dostęp 07.12.2023 r.

⁴¹⁷https://wybory2018.pkw.gov.pl/pl/geografia/161004#results_elect_council, dostęp 07.12.2023 r.

⁴¹⁸<https://nto.pl/pierwsza-sesja-nowej-rady-miasta-prudnika-przewodniczaca-zostala-alicja-isalska-z-pis/ar/13680506>, dostęp 07.12.2023 r.

⁴¹⁹https://wybory2018.pkw.gov.pl/pl/geografia/161000#results_elect_council, dostęp 07.12.2023 r.

parcia dla drugiej w kolejności Koalicji Obywatelskiej⁴²⁰. W powiecie prudnickim przewaga PiSu była także znacząca, choć tu uwagę zwraca także wysoki, przekraczający 10%, wynik Mniejszości Niemieckiej związany z zamieszkiwaniem powiatu (ale nie samego Prudnika) przez licznych członków tej mniejszości narodowej⁴²¹.

Zdaniem badanych pandemia Covid-19 odbiła się w dużym stopniu na kondycji prudnickiej społeczności. Przyczyniła się do rozpadu więzi społecznych, zawieszenia działalności wielu organizacji pozarządowych czy przejścia wielu instytucji edukacyjnych na zdalne nauczanie. Jeden z respondentów użył określenia „Cały Prudnik był zamknięty na cztery spusty”. Niestety, niektórzy mieszkańcy bardzo powoli (jeśli w ogóle) powracają do życia w mieście po ustaniu pandemii. Uczestnicy badania nie mają jednak wrażenia, by liczba zgonów w mieście była wyjątkowo wysoka. Niektórzy wskazują też, że nowe warunki doprowadziły do wzrostu kompetencji cyfrowych i wzmożonego korzystania z technologii cyfrowych w organizowaniu wydarzeń dla mieszkańców.

W trakcie trwania obostrzeń władze miasta dezynfekowały ulice⁴²² i rozdawały maseczki, by poprawić morale mieszkańców. Obecnie ratusz prowadzi przygotowania do otwarcia międzypokoleniowego centrum integracji społecznej, gdzie osoby, które ucierpiały psychicznie lub materialnie w czasie trwania pandemii, będą mogły otrzymać potrzebną pomoc⁴²³. Centrum służyć będzie też jako inkubator dla dotychczas istniejących i nowo powstałych organizacji pozarządowych.

Dla mieszkańców i władz Prudnika, okres wybuchu wojny wiązał się z daleko idącą mobilizacją mieszkańców. Władze miasta oraz organizacje trzeciego sektora organizowały zbiórki i zakwa-

---

⁴²⁰<https://sejmsenat2019.pkw.gov.pl/sejmsenat2019/pl/wyniki/sejm/gm/161004>, dostęp 07.12.2023 r.

⁴²¹<https://sejmsenat2019.pkw.gov.pl/sejmsenat2019/pl/wyniki/sejm/pow/161000>, dostęp 07.12.2023 r.

⁴²²https://m.facebook.com/ZawislakGrzegorz/videos/221255429135045/?locale=sw_KE, dostęp 07.12.2023 r.

⁴²³http://www.ops-prudnik.pl/news_86_centrum_integracji_spoecznej_.html, dostęp 07.12.2023 r.

terowanie dla uchodźców⁴²⁴ ⁴²⁵. Ponieważ wielu prudniczan wywozi się z ukraińskiego miasta Nadworna, skąd zostali przesiedleni po zakończeniu wojny a sama Nadworna jest miastem partnerskim Prudnika, pomoc udzielana przez władze i mieszkańców w szczególności kierowana była do tej ukraińskiej miejscowości⁴²⁶. Jak wspominali badani, wielu mieszkańców Prudnika przyjmowało do swoich domów swoich dalekich krewnych. Zgodnie z szacunkami respondentów w Prudniku krótko po wybuchu wojny znalazło się około 300-400 uchodźców. Do dziś w mieście pozostało około 100, którzy asymilują się, pracując i chodząc do szkół. Z drugiej strony, nieliczni uczestnicy badania wspominali o napięciach między prudniczanami a Ukraińcami – zachowaniach odbieranych jako niewdzięczne ze strony uchodźców lub przypadkach szkolnego dokuczania ukraińskim dzieciom.

Badani, pytani o skojarzenia z Prudnikiem, odwoływali się do motywów roślinnych jak głęboko zakorzeniony w ziemi dąb (symbolizujący historyczność i bogate tradycje miasta) lub oddzielające ulice od budynków modrzewie. Częściej przywoływane były jednak skojarzenia zwierzęce: poczwarka motyla zdolna przeobrazić się w dojrzałego i pięknego owada (potencjał na metamorfozę i przebudzenie miasta) oraz – co ciekawe, aż dwukrotnie – ślimak. Respondenci ciekawie uzasadniali to odwołanie, mówiąc z jednej strony o spokojnym trybie życia, powolnym zmierzaniu miasta we właściwym kierunku, elastyczności i jednoczesnej zdolności do przetrwania, ale także wywodzącym się z Włoszech **ruchu Cittàslow**.

Cittàslow to symbolizowana przez ślimaka ogólnosiwiatowa sieć „miast dobrej jakości życia”, w których dba się o zrównoważony rozwój i kulturę harmonijnego życia w oparciu o wykorzystanie niepowtarzalnego charakteru każdego miasta, dbanie o środowisko oraz wykorzystywanie nowoczesnych technologii i sposobów organi-

---

⁴²⁴<https://prudnik24.pl/index.php/2022/03/05/tvp3-opole-kolejny-punkt-pomocy-dla-uchodzcow-otwarto-w-prudniku/>, dostęp 07.12.2023 r.

⁴²⁵https://radio.opole.pl/100.552778.prudnik-daje-schronienie-uchodzcom-z-ukrainy-mat#google_vignette, dostęp 07.12.2023 r.

⁴²⁶<https://terazprudnik.pl/2023/12/do-drodze-do-nadwornej/>, dostęp 07.12.2023 r.

zacji⁴²⁷. Prudnik należy do 38 polskich miast zrzeszonych w Polskiej Krajowej Sieci Miast Cittaslow jako jedno z dwóch miast w województwie opolskim. Odwoływanie się do tego motywu przez mieszkańców wskazuje na wagę, jaką przywiązują oni do tej formy autoidentyfikacji miasta i podkreślaniu przez nich pozytywnych aspektów życia w Prudniku.

7.2. Wyzwania i problemy miasta

Rozmowa o trudnościach, z jakimi mierzy się Prudnik, ujawniła szeroki wachlarz problemów miasta. Większość z nich stanowi wypadkową ogólnego trendu zwijania się średnich i mniejszych miast, a także niefortunnych dla Prudnika wydarzeń w latach 90. i 2000.

W pierwszej kolejności uwagę zwraca niepokojące tempo **spadku liczby mieszkańców Prudnika**. Zgodnie z danymi statystycznymi oraz wypowiedziami respondentów, Prudnik który w latach 2010-2020 tracił ok. 200 osób rocznie. Z kolei w pierwszych latach kolejnej dekady kurczył się w dwa-trzy razy szybszym tempie. Istnieje kilka czynników, które wspólnie przyczyniają się do rozmiarów tego fenomenu. Należą do nich nadmiarowe zgony w trakcie pandemii czy wyjazdy kolejnych roczników młodych prudniczan na studia lub w poszukiwaniu pracy. Proces emigracyjny generuje kaskadowy efekt kolejnych problemów dla miasta. Wraz z malejącą liczbą mieszkańców w wieku produkcyjnym, spada atrakcyjność miasta dla potencjalnych inwestorów. Zmniejsza się także wysokość dochodów podatkowych dla miejskiego samorządu, co z kolei utrudnia inicjowanie nowych projektów infrastrukturalnych lub utrzymywanie dotychczasowej infrastruktury w postaci instytucji edukacyjnych, zdrowotnych, kulturalnych czy kanalizacji lub oświetlenia. Zdaniem respondentów kontynuacja tego spadkowego trendu może doprowadzić do **niewydolności finansowej** miast wielkości Prudnika w okresie 10-15 lat. Problem ten odczuwalny jest już teraz przez najmniejsze miejscowości. Co gorsza, sytuacja w której młodzi

---

⁴²⁷<https://cittaslowpolska.pl/index.php/pl/o-cittaslow>, dostęp 07.12.2023 r.

mieszkańcy miasta opuszczają je po wejściu w wiek produkcyjny oznacza, że miasto zainwestowało środki w ich edukację bezzwrotnie. W tym samym czasie w mieście nadal pozostaną osoby starsze w wieku poprodukcyjnym. Koszty obsługi opieki zdrowotnej i społecznej również spadną na budżet samorządu. Powstała w rezultacie **nierówność w podziale obciążeń i korzyści między większymi a mniejszymi samorządami oraz miejscowościami** prowadzi do pogłębiania się nierówności rozwojowych między największymi miastami a resztą kraju.

Pomimo upływu lat gospodarka Prudnika wciąż nie w pełni podniosła się po upadku Frotexu i Primusa. Bezrobocie rejestrowane w mieście nadal jest znacząco wyższe niż w województwie opolskim i prawie dwukrotnie wyższe niż w całej Polsce⁴²⁸. Z relacji badanych wynika, że niektórzy prudniczanie pracują na czarno, zawyżając oficjalne statystyki, zaś wielu innych mieszkańców to niewykwalifikowani pracownicy – czasem przyzwyczajeni do wieloletniego bezrobocia. Niestety także osoby mające pracę najczęściej nie mogą liczyć na wysokie zarobki, otrzymując średnio blisko 700 zł mniej niż przeciętna płaca w województwie opolskim i aż **-1250 zł** mniej niż przeciętna pensja w Polsce⁴²⁹. Według danych z 2015 roku, Prudnik był jedną z **czterech (na 71!)** gmin województwa opolskiego, gdzie stopień zagrożenia ubóstwem uznawany był za wysoki⁴³⁰.

Zdaniem badanych jedną z istotnych przyczyn stagnacji i recesji w mieście jest **brak wyższej edukacji zawodowej**. Co ciekawe, badani przytaczali tu przykład oddalonej o ok. 25 km Nysy, w której w 2001 roku założono Państwową Akademię Nauk Stosowanych. Zdaniem respondentów w ogromnym stopniu wzmocniła ona tamtejszą podaż pracy i kwalifikacje nyskich pracowników, co pomogło miastu się rozwinąć. Gdy na przełomie lat 90. i 2000. planowano założenie państwowej wyższej szkoły zawodowej w regionie, Prudnik był

---

⁴²⁸<https://www.polskawliczbach.pl/Prudnik#rynek-pracy>, dostęp 07.12.2023 r.

⁴²⁹Ibidem, dostęp 07.12.2023 r.

⁴³⁰Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Opolu. 2016. *Analiza sytuacji regionalnej dotyczącej potrzeb i problemów w zakresie włączenia społecznego*, https://rpo.opolskie.pl/wp-content/uploads/Zalacznik_nr-11_ANALIZA_wlaczenie_spoeczne_8_2.docx, dostęp: 07.12.2023 r.

miejszem pierwszego wyboru – ostatecznie wybrana została Nysa, co badani interpretują jako straconą szansę miasta.

Niestety obezwładniające **uczucie przeminięcia „dobrych czasów” w historii miasta** jest zdaniem uczestników badania udziałem wielu mieszkańców. Powszechne jest życie przeszłością, poczucie straconych szans i przemijania Prudnika. Zamknięcie Frotexu i Primusa dla wielu prudniczan wiązało się nie tylko z utratą pracy, ale także symbolicznym zniszczeniem robotniczej wspólnoty i tożsamości całego miasta⁴³¹. Nic dziwnego, że wielu prudniczan cierpi na brak inicjatywy i wyuczoną bezradność – postawy częste w przypadkach miast z doświadczeniem systemowego kryzysu gospodarczego, upadku kluczowych zakładów pracy i powstałej w rezultacie próżni. Stan utrwalonego kryzysu unaoczniony jest także przez opustoszałe, splądrowane i niszczące zabudowania fabryczne, które do pewnego stopnia wykorzystywane są jako siedziba mniejszych firm, lecz po części niszczej⁴³². Badani wspominają także o nękającym Prudnik alkoholizmie, problemie, który wskutek pandemii i lockdownu tylko się zwiększył.

Kondycję lokalnych drobnych biznesów pogarszają też nierówne obciążenia podatkowe. Według niektórych respondentów władze miasta nakładają niskie podatki na położone na obrzeżach miasta centrum handlowe, w którym siedzibę mają sklepy należące do dużych sieci handlowych, zaś obciążają wyższymi podatkami sklepikarzy mających swoje siedziby na miejskim rynku. Wzrastająca konkurencyjność ogólnopolskich lub międzynarodowych sieci handlowych doprowadza do wzrostu ich zysków, które z kolei nie są z powrotem inwestowane w regionie, lecz często trafiają do głównych miast lub za granicę.

Kolejnym aspektem społecznego marazmu jest kryzys obywatelskiego zaangażowania wśród dorosłych i młodych mieszkańców Prudnika. W przeciwieństwie do dobrze zorganizowanych senio-

---

⁴³¹ <https://oko.press/niemy-krzyk-mniejszych-miast-jedyny-bunt-jaki-jest-mozliwy-to-wyjazd-rozmowa>, dostęp 07.12.2023 r.

⁴³² <https://radio.opole.pl/468,657698,walace-sie-budynki-dawnego-froteksu-coraz-wieksz>, dostęp 07.12.2023 r.

rów, pozostali prudenianie najczęściej nie przejawiają zainteresowania aktywnością w stowarzyszeniach lub fundacjach. Niestety, w wielu przypadkach prowadzi to do **zwijania się trzeciego sektora**, np. w działaniach charytatywnych⁴³³.

Prudnik i powiat prudnicki już teraz cierpią na problemy związane z jakością niektórych usług publicznych. Choć badani chwalili bezpłatną komunikację publiczną na terenie Prudnika⁴³⁴, podkreślali też zły stan połączeń autobusowych między Prudnikiem a resztą powiatu, który jednocześnie pogłębia wykluczenie komunikacyjne mniejszych miejscowości i osłabia potencjał Prudnika jako serca regionu. Złą sławą cieszy się także prudnicki szpital powiatowy. Według relacji respondentów wielu prudenian unikają go, lecąc się w Nysie a nawet w mniejszych Głuchołazach czy Białej.

W rozwiązywaniu problemów na przecięciu miasta i powiatu pomocna byłaby współpraca władz obydwu jednostek samorządowych. Niestety polityczny konflikt między przedstawicielami różnych stronnictw politycznych rządzących w każdej z nich utrudnia podejmowanie zsynchronizowanych działań.

7.3. Polskość i religia w mieście

Narodowa tożsamość Prudnika to skomplikowane zagadnienie. Miasto znalazło się w obrębie granic Polski w 1945 r., lecz przez zdecydowaną większość swojej historii było czeskie lub pruskie. Polacy mieszkali w nim przez wieki, lecz zazwyczaj jako mniejszość narodowa. Także słynny prudnicki przemysł włókienniczy stworzyli żydowscy fabrykanci. Według badanych te niepolskie korzenie Prudnika nadal są tu widoczne w architekturze wielu prudnickich budynków oraz żywej pamięci mieszkańców, z których większość pochodzi ze wschodnich terenów II Rzeczypospolitej. Z drugiej strony miasto, w przeciwieństwie do powiatu (zamieszkanego przez tysiące przed-

---

⁴³³https://radio.opole.pl/100.255484.prudnik-brakuje-spolcznikow-dzialajacych-na-rze#google_vignette, dostęp 07.12.2023 r.

⁴³⁴<https://prudnik.pl/mieszkaniec/bezplatna-komunikacja-miejska/>, dostęp 07.12.2023 r.

stawiciele mniejszości niemieckiej), jest prawie całkowicie homogenicznie polskie. Wielu Niemców mieszkających w Prudniku jeszcze kilkadziesiąt lat po wojnie opuściło Polskę po upadku prudnickich zakładów i znaczącym pogorszeniu się sytuacji ekonomicznej regionu. W Prudniku mieszka jeszcze ok. 200-300 osób z mniejszości romskiej.

Według respondentów, **polskość nie stanowi istotnego wyznacznika tożsamości prudniczan**. Niewiele oznak wskazuje na silny patriotyzm większości mieszkańców. Jedna z badanych powołuje się tu na *casus* niewielkiej liczby polskich flag wywieszanych w najważniejsze święta państwowe. Istnieje też bardzo niewiele oddolnych, obywatelskich organizacji skupionych wokół kultywowania polskości. Wyjątkiem są tu harcerze oraz uczniowie klas mundurowych prowadzonych przez prudnickie szkoły średnie (np. przez Zespół Szkół Rolniczych, gdzie wszystkie prowadzone przez szkołę klasy licealne posiadają profil mundurowy), którzy chętnie uczestniczą w narodowych uroczystościach i celebracjach⁴³⁵.

Ciężar kultywowania patriotyzmu spada na władze miasta oraz instytucje publiczne. Jak podkreślali związani z nimi badani, podejmowane są starania w celu godnego celebrowania najważniejszych świąt państwowych i celebrowaniu polskości. Obchody rocznicowe często organizowane są w duchu nowoczesnego patriotyzmu. Towarzyszą im biegi (jak nietuzinkowo zaplanowany Wirtualny Bieg Niepodległości zorganizowany przez Agencję Sportu i Promocji w Prudniku⁴³⁶), festyny lub wystawy artystyczne⁴³⁷, takie jak Wystawa Twórców Ludowych w Prudniku, wystawa „Polska jutra w plakacie”⁴³⁸ lub współtworzenie razem z młodymi prudniczanami muralu poświęconego „Polsce jutra” na murze ogrodu Prudnickiego Ośrodka

---

⁴³⁵<https://terazprudnik.pl/2023/05/swieto-narodowe-trzeciego-maja-w-prudniku/>, dostęp 07.12.2023 r.

⁴³⁶<http://asipprudnik.pl/594/wirtualny-bieg-niepodleglosci-2023-dobieg-konca.html>, dostęp 07.12.2023 r.

⁴³⁷<https://terazprudnik.pl/2023/06/24-wystawa-tworcow-ludowych-w-prudniku/>, dostęp 07.12.2023 r.

⁴³⁸<https://doxa.fm/aktualnosci/region/prace-z-polskiej-szkoly-plakatu-w-prudniku/>, dostęp 07.12.2023 r.

Kultury⁴³⁹. Z działań opowiedzianych przez respondentów wyłania się obraz kreatywnych, zaangażowanych samorządowców i społeczników. Nie zmienia to jednak faktu ograniczonej roli tożsamości narodowej w życiu mieszkańców Prudnika.

Rola Kościoła w życiu Prudnika wydaje się wciąż istotna. Obchody świąt państwowych nadal rozpoczynają się od celebracji Mszy Świętej a na obrzeżach Prudnika położone jest ważne i znane w całym regionie (a nawet kraju) Sanktuarium św. Józefa prowadzone przez ojców franciszkanów⁴⁴⁰. Sanktuarium zasłynęło jako miejsce internowania prymasa Stefana Wyszyńskiego w latach 1954-1955. Wtedy władze komunistyczne siłą przejęły klasztorny kompleks, wypędzając z niego franciszkanów. Klasztor rok później został jednak zakonnikom zwrócony, zaś obecnie jest regionalnym centrum życia religijnego. Na terenie Prudnika aktywna jest także wspólnota neokatechumenalna oraz Chór Misericordias prowadzony przy parafii pw. Miłosierdzia Bożego⁴⁴¹. Poza tym szkoły we współpracy z duchowieństwem organizują czasami wycieczki o charakterze religijnym dla zainteresowanych uczniów.

Parafie katolickie we współpracy z innymi instytucjami podejmuje także działania promujące katolicką i polską tożsamość. Z okazji beatyfikacji Stefana Wyszyńskiego w mieście organizowany był (we współpracy Prudnickiego Ośrodka Kultury z indywidualnymi artystami i kustoszem Sanktuarium św. Józefa) cykl wydarzeń kulturalnych: konferencji, spektakli, warsztatów i wystaw poświęconych wartościom chrześcijańskim i patriotycznym⁴⁴². Badani wspominają jednak, że potencjał promocji miasta w regionie i całej Polsce w oparciu o historię Prymasa Tysiąclecia nie jest dostatecznie wykorzystywany. W ten sposób przepada też okazja do promowania tradycyjnych wartości wśród samych prudniczan.

---

⁴³⁹<https://prudnik.naszemiasto.pl/polska-jutra-na-muralu-w-prudniku-mlodziez-tworzy-sztuke/ar/c1-9004361>, dostęp 07.12.2023 r.

⁴⁴⁰<https://prudnik.franciszkanie.com/>, dostęp 07.12.2023 r.

⁴⁴¹<https://prudnik.org/grupy/chor-misericordias/>, dostęp 07.12.2023 r.

⁴⁴²<https://nto.pl/prudnik-patriotyzm-w-muzyce-i-literaturze-czyli-debata-o-polskiej-kulturze-jutra-pod-patronatem-nto/ar/c1-16932823>, dostęp 07.12.2023 r.

W zależności od wieku respondentów mówili oni o większej lub mniejszej religijności prudnickiego społeczeństwa, co wskazuje na pokoleniowe zróżnicowanie prudniczan w aspekcie praktyk religijnych. Wydaje się, że w Prudniku wciąż wiele osób regularnie uczestniczy w praktykach religijnych, choć wskaźnik ten zauważalnie spada, szczególnie wśród młodych mieszkańców. Jak podkreślali badani, wiarę wciąż wyznają osoby mocniej związane z wsią (np. uczniowie w klasach rolniczo-mechanicznych prudnickich szkół średnich). Spadająca liczba wiernych to także powoli słabnący wpływ Kościoła na tożsamość miasta, krzewienie patriotyzmu i tradycyjnych wartości.

7.4. Wizja rozwoju miasta

Przedstawione powyżej trudności, z jakimi mierzy się Prudnik, mogą nastrajać pesymistycznie. Miasto głęboko zdewastowane przez transformację gospodarczą lat 90., które wciąż nie odzyskało swojego gospodarczego potencjału, wydaje się trwale zasklepione w rozwojowym marazmie. Większość respondentów nie podzielała jednak tej perspektywy, dzieląc się optymistyczną wizją, w której terażniejsza kondycja Prudnika wcale nie wygląda tak źle a miasto może mieć przed sobą lepszą przyszłość. Badani wskazywali zatem kolejno na **już istniejący potencjał i mocne strony miasta, długofalową strategię** jego władz, pomysły na **punktowe zmiany** wzmacniające gospodarczą, kulturową lub infrastrukturalną kondycję miasta czy wreszcie dzielili się wizją **systemowych, ogólnokrajowych reform** zdolnych poprawić sytuację Prudnika.

Zdaniem uczestników badania życie w Prudniku może mieć wiele zalet. W mieście nie ma korków a komunikacja jest płynna. Mieszkańcy wciąż mają dostęp do szerokiej gamy usług: „lokalnie załatwi się lekarza, kosmetyczkę, mechanika i prawnika”. Rynek mieszkaniowy, choć szczupły, oferuje mieszkania w niskich cenach⁴⁴³. Władze miasta zarządzają także ogromną liczbą aż 1200 mieszkań komunalnych. W obrębie miasta znajduje się wiele po-

---

⁴⁴³<https://www.otodom.pl/pl/wyniki/sprzedaz/mieszkanie/opolskie/prudnicki/prudnik>, dostęp 08.12.2023 r.

fabrycznych ogródków działkowych i terenów zielonych, w tym dużych rozmiarów park miejski. Latem 2023 r. władze Prudnika udostępniły nawet mieszkańcom znane z największych polskich metropolii hulajnogi elektryczne⁴⁴⁴. Jak podkreślali respondenci, choć Prudnik znalazł się na liście miast kryzysowych tracących funkcje społeczno-gospodarcze⁴⁴⁵, zajmuje także miejsce w **czołwce 10% „najlepszych do życia” gmin w całej Polsce**⁴⁴⁶. Oznacza to, że po przezwycięzeniu wyzwań związanych z demografią i gospodarką, Prudnik mógłby stać się wszechstronnie atrakcyjną miejscowością.

Na osiągnięcie tego celu nastawiona jest polityka władz miasta. Jej **cztery filary** to: inwestycja w szkolnictwo, wspieranie przedsiębiorczości i nowych inwestycji, wykorzystanie potencjału lokalnej przyrody oraz promocja miasta. W przekonaniu respondentów rozwój szkolnictwa zawodowego daje nadzieję na poprawę kwalifikacji lokalnych pracowników, zaś nasycenie inwestycyjne sąsiedniej Nisy daje nadzieję na pojawienie się nowych inwestorów w Prudniku, który będzie w stanie zaoferować im więcej ulg i ułatwień do otwarcia swoich zakładów pracy. Obydwa czynniki, działając synchronicznie, mogłyby poprawić sytuację prudnickiej gospodarki. Miasto zwiększa także swoją atrakcyjność, **oferując** liczne **mieszkania komunalne** mieszkańcom **z bonifikatą w wysokości 70-80%** i perspektywą podniesienia ich wysokości aż do 90-95%⁴⁴⁷. W ten sposób prudniczanie lub osoby chętne zamieszkać w Prudniku mogą bardzo tanio otrzymać mieszkanie na własność – władze miasta zaś nie muszą ponosić już kosztów utrzymania odsprzedanego mieszkania. Tworzona jest w ten sposób namacalna zachęta dla osób poszukujących mieszkania w dobie stale wzrastających cen na rynku.

---

⁴⁴⁴<https://prudnik.pl/aktualnosci/prudnik-z-neutralnymi-klimatycznie-e-hulajnogami-tier/>, dostęp 08.12.2023 r.

⁴⁴⁵P. Śleszyński, 2017, *Wyznaczenie i typologia miast średnich...* op. cit., s. 585.

⁴⁴⁶P. Śleszyński, 2022. *Ranking Serwisu Samorządowego PAP „Gmina dobra do życia”*, https://samorzad.pap.pl/sites/default/files/2021-11/WYNIKI-RANKINGU-2021_0.xlsx, dostęp 08.12.2023 r.

⁴⁴⁷<https://jakiwniosek.pl/wnioski/nieruchomosci/wykup-mieszkania-komunalnego/prudnik>, dostęp 08.12.2023 r.

Jak zauważyli badani, dużą popularnością w prudnickich szkołach cieszą się **klasy mundurowe**⁴⁴⁸. Dla wielu młodych prudniczan lub mieszkańców okolicznych wsi perspektywa zarabiania 5000 zł netto zaraz po zakończeniu nauki (dzięki korzystaniu z zerowego podatku dla osób przed 26-tym rokiem życia) i rozpoczęciu służby wojskowej stanowi najprostszą drogę do zdobycia dobrze płatnego, stabilnego i prestiżowego zawodu. Niestety wskutek likwidacji prudnickiego garnizonu, większość absolwentów opuszcza miasto, rozpoczynając służbę w jednostkach wojskowych. Nieliczni zasilają kadry prudnickiej policji. Obecnie tylko absolwenci klas mechanicznych i rolniczych najczęściej decydują się na pozostanie w regionie, przejmując gospodarstwa rodziców. Potrzebną dla miasta zmianą byłoby więc **przywrócenie wojskowej obecności w Prudniku**, co sprawiłoby, że potrzebny i dobrze funkcjonujący element prudnickiej oświaty w postaci klas mundurowych służyłby dobru miejscowości i powiatu.

Władze Prudnika kładą nacisk na promocję miasta jako miejsca „dobrego do życia” w duchu ruchu Cittaslow. Podkreślany jest turystyczny potencjał regionu jako bazy wypadowej do wycieczek pieszych i rowerowych w Sudety Wschodnie, Góry Opawskie czy na Główny Szlak Sudecki⁴⁴⁹.

Uczestnicy badania wymienili także szereg punktowych zmian, które potrzebują wdrożenia w celu poprawienia jakości życia w Prudniku. Interesującym pomysłem jest lepsze wykorzystanie bliskości z czeską granicą i związanego z tym wzmożonego ruchu transportowego. Jeden z badanych zasugerował, że region mógłby lepiej na tym skorzystać tworząc **bazę logistyczną dla kierowców** i uczestników wymiany handlowej. W mieście dyskutowany jest także pomysł budowy **biogazowni** funkcjonującej w oparciu o odpady rolnicze. W tej sprawie wydana została niedawno pozytywna decy-

---

⁴⁴⁸<https://radio.opole.pl/100,705142.prudnik-przygotowanie-wojskowe-przyciaga-absolwe>, dostęp 08.12.2023 r.

⁴⁴⁹<https://turystyka.wp.pl/prudnik-urokliwe-miasto-na-pograniczu-polsko-czeskim-6551428498245249a>, dostęp 08.12.2023 r.

zja władz miasta⁴⁵⁰. Mieszkańcy mówili także o potrzebie poprawy zwiększenia liczby połączeń i sieci komunikacji publicznej łączącej Prudnik z resztą powiatu. Współpraca starostwa i władz gminy mogłaby tu zaprocentować poprawą jakości życia mieszkańców regionu oraz zwiększenia więzi pozostałych miast i wsi powiatu z Prudnikiem, zachęcając do poszukiwania pracy czy wykształcenia w mieście, które już teraz codziennie gości ponad 1000 osób przyjeżdżających tu do pracy spoza gminy⁴⁵¹. W dziedzinie poprawy potencjału rekreacyjnego Prudnika badani mówili o potrzebie rewitalizacji przestrzeni rekreacyjnej nad rzeką Prudnik – funkcjonują tam kąpieliska⁴⁵², lecz są one zarośnięte a ich uporządkowanie mogłoby przyciągnąć do tej formy wypoczynku więcej ludzi.

Jedną z najważniejszych zmian potrzebnych do poprawy sytuacji prudnickiego budżetu jest według badanych **systemowa zmiana sposobu finansowania samorządów** idąca w stronę rozdzielania środków od wyprodukowanego mieszkańca lub udziału w podatku PIT *per capita*. Jej celem musi być zapewnienie samorządom środków proporcjonalnych nie tylko do liczby osób (zwłaszcza w wieku produkcyjnym, bo to one przede wszystkim zmieniają miejsca zamieszkania) decydujących się pozostać w mieście, ale także osób, które w Prudniku zdobywały wykształcenie lub spędzają jesień życia. Tego typu zmiana wyrównałaby podział obciążeń między większymi i mniejszymi miejscowościami oraz stanowiłaby przeciwwagę dla procesu koncentracji ludności Polski w największych aglomeracjach zamiast być kolejnym czynnikiem przyczyniającym się do jego wzmacniania.

Odwrócenie negatywnych trendów nękających Prudnik jest więc zdaniem badanych możliwe. W dłuższej perspektywie przy poprawie sytuacji gospodarczej (szczególnie dzięki **stabilnym miejscom pracy**), odzyskaniu poczucia sprawczości wśród mieszkańców

---

⁴⁵⁰<https://nto.pl/w-wierzbcu-pod-prudnikiem-ma-powstac-biogazownia-za-100-milionow-zlotych-wykorzystane-zostana-krowie-odchody/ar/c8-17871519>, dostęp 08.12.2023 r.

⁴⁵¹<https://www.polskawliczbach.pl/Prudnik#rynek-pracy>, dostęp 08.12.2023 r.

⁴⁵²<https://prudnik.naszemiasto.pl/prudnik-i-okolice-kapieliska-otwarte-15-09-gdzie-dzis-wartoscie-wybrac/ar/c7p1-20352977>, dostęp 08.12.2023 r.

Prudnika i umiejętności pracy na rzecz dobra wspólnego ponad podziałami przez władze reprezentujące różne stronnictwa polityczne, Prudnik może za jakiś czas stać się miejscem, które dla pewnej grupy ludzi stanie się konkurencyjne względem Nysy, Opola a nawet Katowic czy Wrocławia. Prudnik może pozycjonować się jako miejscowość oferująca niższe pensje, lecz gwarantująca stabilne życie, niskie ceny mieszkań, szybki dojazd do usługodawców i różnych miejsc w regionie czy możliwość łatwego korzystania z dóbr przyrody. Wiara w możliwość przekształcenia się prudnickiej poczwarki z jednego ze skojarzeń przytoczonych przez osoby badane w pięknego motyla, który wreszcie odnalazł swoje miejsce w pokomunistycznej, XXI-wiecznej rzeczywistości, daje nadzieję na realizację tego optymistycznego scenariusza.

8. Podsumowanie

W trakcie tegorocznej edycji projektu badawczego „Archipelag polskości”, zespołowi badawczemu udało się zgromadzić okazałych rozmiarów zestaw danych; ilość przeprowadzonych wywiadów, równa tej z 2022 r., zapewniła wiele godzin wartościowego materiału źródłowego. Po jego uporządkowaniu, możliwe staje się przedstawienie ogólnych i najważniejszych wniosków płynących z informacji uzyskanych od osób badanych.

W pierwszej kolejności, wyszczególnione zostaną obserwacje, które wzmacniają i pogłębiają zarysowany w poprzednich latach Projekt Nowego Miasta. Zaproponowany wtedy system **czterech podstawowych dźwigni rozwojowych**, które wzmacniając się nawzajem zdolne byłyby przyczynić się do dynamizacji średnich miast, składał się z **reindustrializacji, rozwoju lokalnej edukacji wyższej, programów mieszkalnictwa społecznego oraz inwestycji w infrastrukturę komunikacyjną**^{453 454}. Omówienie wyników badań przedstawi zatem, w jaki sposób zaproponowana koncepcja znajduje zastosowanie

---

⁴⁵³F. Łapiński i in. 2021. *Archipelag polskości – analiza kondycji...* op. cit. s. 48-49.

⁴⁵⁴F. Łapiński i in. 2022. *Archipelag polskości – badania działaczy społecznych...* op. cit. s. 112. 116.

w mierzeniu się z przypadkami kolejnych średnich miast, a także jak informacje uzyskane od sandomierskich, grudziądzkich, iławskich, łowickich, międzyrzeckich i prudnickich respondentów pomagają ją dookreślić.

W następnej kolejności, przedstawione zostaną te najważniejsze zmiany i reformy proponowane przez badanych, które nie mieszczą się w dotychczasowej wersji modelu nowego miasta, lecz powinny zostać do niego włączone, rozwijając go i zwiększając potencjał jego zastosowania. W tym miejscu zaprezentowana zostanie idea oparcia promocji danego miasta o unikatowy produkt regionalny, przywrócenia niektórym miejscowościom ich wojskowego charakteru, rozwoju srebrnej gospodarki czy wykorzystania walorów okolicznej przyrody.

W osobnej części podsumowania, zaprezentowane zostaną najważniejsze pomysły respondentów na wzmocnienie znaczenia trzeciego sektora oraz reformę systemu wybierania i odwoływania władz samorządowych. Wreszcie, omówione zostanie spojrzenie na kondycję i potencjał polskości w średnich miastach. Dzięki temu, rezultaty projektu będą mogły przysłużyć się poprawie kondycji badanej przez siebie rzeczywistości, dostarczając przedstawicielom władz centralnych i samorządowych oraz samym lokalnym społecznościom usystematyzowanych propozycji zmian systemowych oraz pracy organicznej na rzecz archipelagu polskości rozrzuconego po obszarach Polski powiatowej.

8.1. „Projekt Nowego Miasta” w kolejnych miastach średniej wielkości

Miasta wybrane do uczestnictwa w tegorocznej edycji projektu badawczego były znacznie zróżnicowane względem siebie; niektóre z nich uznawane są za przykłady sprawnie funkcjonujących miejscowości, inne za przykłady miast kryzysowych. Uwagę zwraca jednak fakt, że w dyskusji o rozwoju i poprawie kondycji każdego z nich zastosowanie znalazły przynajmniej niektóre elementy Projektu Nowego Miasta.

Po pierwsze, duże znaczenie odgrywał w nich **przemysł**, który można uznać za **podstawowy** (i jak na razie wciąż pozbawiony al-

ternatywy) **filar rozwoju średnich miast**. To właśnie upadek dużych zakładów przemysłowych w okresie transformacji być może w największym stopniu przesądził o złej kondycji miast takich jak Grudziądz czy Prudnik, które aż do dnia dzisiejszego nie odzyskały stabilizacji swojej sytuacji gospodarczej. Także Sandomierz i Międzyrzecz uznawane za miejscowości znajdujące się w umiarkowanym kryzysie mierzą się z problemami związanymi z przemysłem; z pierwszego z dwóch miast na przestrzeni ostatnich dekad wycofały się niektóre firmy, zaś drugiemu (w przeciwieństwie do sąsiednich Świebodzina czy Zbąszynka) nie udało się przyciągnąć dużych inwestorów. Z drugiej strony, nie jest przypadkiem, że w miastach uznawanych za lepiej funkcjonujące, od dekad istnieją prężnie funkcjonujące zakłady przemysłowe; przykładem może być Łowicz i zakład dużego koncernu Maspex, a także Łława i jej zdywersyfikowany zbiór zakładów rolno-spożywczych, logistycznych i meblarskich. Zakłady przemysłowe umożliwiają zatrudnienie dużej liczby pracowników, zaś wymagane kwalifikacje najczęściej związane są ze średnim wykształceniem branżowym i technicznym lub wyższym wykształceniem zawodowym. Pojawienie się średniego lub dużego zakładu przemysłowego w mieście średniej wielkości zmienia dynamikę ewolucji miasta, oferując kolejnym rocznikom wchodzącym w dorosłość możliwość znalezienia pracy na miejscu i czyniąc z niego regionalne centrum gospodarki; cel codziennych dojazdów do pracy osób z okolicznych miejscowości. To właśnie średnie miasto jest najlepszym partnerem do rozwijania gospodarki przemysłowej, zapewniając odpowiednie kadry i życzliwe nastawienie władz miasta bez ryzyka mierzenia się z silną konkurencją obecną w największych metropoliach. Z drugiej strony, niestety, to właśnie „jedna z najgłębszych deindustrializacji w historii powojennej Europy”⁴⁵⁵ jaka miała miejsce w Polsce w okresie transformacji gospodarczej prawdopodobnie przyczyniła się w dużej mierze do mającej obecnie miejsce zapaści wielu polskich średnich miast. M.in. dlatego prof. Śleszyński także rekomenduje

---

⁴⁵⁵P. Śleszyński. 2022. *Współczesne problemy i wyzwania rozwoju przemysłu w Polsce*, „Nowy Obywatel” 37 (88), 22-27, s. 22.

kierowanie działań pobudzających rozwój przemysłu do „średnich i niektórych dużych ośrodków miejskich, [...] nie większych niż najmniejsze miasta wojewódzkie i nie mniejszych niż większość miast powiatowych grodzkich”⁴⁵⁶. Reindustrializacja średnich miast stanowi więc pierwszy postulat Projektu Nowego Miasta i widać, w jaki sposób jego waga potwierdzona jest na przykładzie kolejnych sześciu miejscowości analizowanych w niniejszym projekcie.

Drugim elementem Projektu Nowego Miasta był **rozwój regionalnych uczelni wyższych**, ze szczególnym uwzględnieniem szkół oferujących kierunki kształcenia zawodowego. Choć możliwość studiowania istnieje w trzech z sześciu badanych miast (Sandomierzu, Grudziądzu i Iławie), w żadnym z tych miast działalności nie prowadzi uczelnia zawodowa. W Łowiczu, Międzyrzeczu i Prudniku jakiegokolwiek możliwości podjęcia studiów wyższych nie są możliwe i w większości z tych miast badani podkreślali negatywne konsekwencje braku dostępu do wyższej edukacji. Zwłaszcza badani w Prudniku podkreślali, jak bolesnym okazał się ten brak w obliczu upadku tamtejszych zakładów pracy; brak możliwości budowy lepiej wykwalifikowanych kadr stanowił czynnik zniechęcający dla potencjalnych nowych inwestorów. Lokalna uczelnia zawodowa pełni też dwojaką rolę; zatrzymuje niektóre osoby chcące zdobyć wyższe wykształcenie w mieście swojego pochodzenia (poprawiając jego sytuację demograficzną) i skłania do studiów inne, które nie podjęłyby się ich przy konieczności wyprowadzki z miasta (poprawiając poziom wykwalifikowania lokalnej kadry)⁴⁵⁷. Choć nie w każdym mieście możliwe jest istnienie uczelni, badani zwracają uwagę, jak duże znaczenie dla całego regionu może mieć taka odpowiednio dostosowana do potrzeb rynku pracy instytucja. Rolę lokalnych uczelni wyższych rozumieć należy jednak koniecznie nie jako cel sam w sobie a w powiązaniu ze specyfiką danej miejscowości i możliwościami rozwoju rynku pracy.

Kolejnym zagadnieniem wyszczególnionym w Projekcie Nowego Miasta była potrzeba prowadzenia **aktywnej polityki**

---

⁴⁵⁶Ibidem, s. 27.

⁴⁵⁷F. Łapiński i in. 2022. *Archipelag polskości – badania działaczy społecznych...* op. cit. s. 92.

mieszaniowej przez władze średnich miast. To właśnie programy mieszkalnictwa społecznego stanowiąc miały szczególny atut średnich miast, mający umożliwić im rywalizację z większymi aglomeracjami na płaszczyźnie dostępności tanich i nowych mieszkań⁴⁵⁸. Pomysł ten pozostaje aktualny, lecz analiza kolejnych miejscowości prowadzi do wniosku, że często zmagają się one z niedoborem mieszkań nawet na ograniczone potrzeby lokalnego rynku. W aspekcie tym pozytywnie wyróżnia się Prudnik, dysponując ogromną liczbą mieszkań komunalnych odsprzedawanych prudniczanom z bardzo wysoką bonifikatą przy spełnieniu określonych warunków i braku możliwości obrotu mieszkaniem w ciągu 5 lat od jego nabycia⁴⁵⁹. O ile naśladowanie przykładu Prudnika może być dobrym rozwiązaniem dla wielu innych miast średniej wielkości, w inicjowanie programów mieszkaniowych powinno włączyć się państwo, wspierając powstawanie i rozwój budownictwa spółdzielczego lub Społecznych Inicjatyw Mieszkaniowych zakładanych przez samorządy i lokalne stowarzyszenia⁴⁶⁰. Pomoc władz centralnych jest tu nieodzowna, gdyż władze samorządowe często są chętne do wspierania inicjatyw mieszkaniowych, lecz nie posiadają wystarczających środków, by prowadzić je samodzielnie lub w oparciu o lokalne fundusze. Także analiza grupy docelowej, do której publiczne programy mieszkaniowe byłyby skierowane, zdaje się wskazywać na jej zgodność z profilem osób, których zarobki zbliżają się do przeciętnych zarobków w średnich miastach; zarabiają one zbyt mało, by móc zakupić mieszkanie bez popadnięcia w ogromnych rozmiarów kredyt, lecz jednocześnie za dużo, by móc starać się o mieszkanie komunalne⁴⁶¹.

Dzięki rozwojowi programów mieszkaniowych w średnich miastach osiągnięte zostaną jednocześnie dwa cele; poprawa kon-

---

⁴⁵⁸Ibidem, s. 114-115.

⁴⁵⁹<https://jakiwniosek.pl/wnioski/nieruchomosci/wykup-mieszkania-komunalnego/prudnik>, dostęp 09.12.2023 r.

⁴⁶⁰P. Łapiński, 2022. *Nie tylko własność. Potrzebujemy dostępnego cenowo mieszkalnictwa czynszowego*, Klub Jagielloński, <https://klubjagiellonski.pl/2022/04/02/nie-tylko-wlasnosc-potrzebujemy-dostepnego-cenowo-mieszkalnictwa-czynszowego/>, dostęp 09.12.2023 r.

⁴⁶¹M. Szymaniak. 2021. *Zapaść...*, dz. cyt., s. 116

dycji tych miast przy ogólnokrajowym zwiększeniu podaży rynku mieszkań. Odpowiednia lokalizacja programów mieszkaniowych może w niezrównany sposób przyczynić się do korekty centralizacyjnych procesów kształtujących strukturę osadniczą w Polsce, dostarczając silnej zachęty do wyboru średnich miast jako miejsca do życia.

Czwartym komponentem Projektu Nowego Miasta był **rozwój infrastruktury komunikacyjnej**. Dzięki budowie szybkich połączeń drogowych i kolejowych między średnimi i większymi miastami, możliwa staje się dyfuzja kapitału, wzrost turystyki, ale także nowych, przyszłościowych i opartych o innowacyjne technologie inwestycji; zdynamizowany może być wtedy rozwój lokalnej gospodarki a procesy demograficzne mniej jednostronne; sprawne drogi i koleje to także duże ułatwienie dla osób chcących łączyć życie w mniejszym mieście z jakąś formą kształcenia lub pracy w większym. Wątek ten powracał w tegorocznym badaniu w postaci lokalnie kluczowych infrastrukturalnych projektów: trasy S74 biegnącej obok Sandomierza, kujawsko-pomorskiej „szprychy” Centralnego Portu Komunikacyjnego przechodzącej przez Grudziądz, trasy S5 mającej biec w bezpośrednim sąsiedztwie Iławy i łączącej ją z trasą A2 czy budowy węzła przesiadkowego CPK tylko 40 km od Łowicza. W większości badanych miast, badani wspominali zatem o istotnych trasach drogowych lub kolejowych, których realizacja mogłaby znacząco poprawić skomunikowanie tych miast z resztą kraju, eliminując wykluczenie transportowe. Głos przedstawicieli średnich miast powinien zostać wzięty pod uwagę przez przedstawicieli nowego gabinetu rządzącego w toczącej się obecnie debacie na temat kontynuowania projektu **budowy Centralnego Portu Komunikacyjnego** z jego kolejowymi „szprychami”.

Nowym aspektem, który mocniej wybrzmiał w trakcie tegorocznej edycji badania był rozwój **gminnej/powiatowej komunikacji publicznej** łączącej badane miasta z sąsiednimi miasteczkami i wsiami, a także komunikacji wewnątrz miasta. Niska jakość pierwszego rodzaju połączeń była wspomniana przez respondentów z Iławy, Międzyrzecza i Prudnika, zaś drugiego przez sandomierzan, grudziądzan i iławian. Wykluczenie komunikacyjne mieszkańców

wsi w powiatach badanych miast stanowi syndrom tego samego problemu, jakim jest izolacja średnich miast w skali województwa i całego kraju; osłabia ono policentryczną strukturę osadniczą kraju, wzmacniając nierówności gospodarcze, demograficzne i kulturowe. Rozbudowa regionalnych połączeń komunikacyjnych stanowić może także szansę dla średnich miast do odgrywania większej roli w regionie; bez konkurowania możliwościami prostego dojazdu, rolę jedyne regionalnego lidera tym łatwiej obejmie stolica województwa; być może dalej położona, lecz oferująca nieporównanie lepsze perspektywy znalezienia pracy, dostępu do dóbr kultury, usług i instytucji publicznych. Zmiany w tym obszarze zawsze wymagają jednak skoordynowanej i solidarnej pracy burmistrza oraz starosty, zaś to potrafi być w przypadkach wielu regionów problematyczne z uwagi na różnice polityczne dzielące samorządowców.

Przedstawiony w zeszłorocznym raporcie Projekt Nowego Miasta kładł nacisk także na rozpoznanie i wykorzystanie elementów przyrody, gospodarki lub kultury składających się na **szczególny potencjał każdego miasta** z osobna. Niepowtarzalne położenie gwarantowało możliwość rozwoju turystyki, pracy nad innowacjami lub promocji miasta. Propozycja ta znalazła zastosowanie także w odniesieniu do badanych w tym roku miast; w rozwoju Sandomierza konieczne jest uwzględnienie jego szczególnego historycznego dziedzictwa, które może stać się podstawą do rozbudowy oferty turystycznej oraz bazy gastronomiczno-hotelarskiej. Potencjał Grudziądza zasadza się częściowo na unikatowych źródłach wód solankowych, dających się wykorzystać w charakterze wód leczniczych wzmacniających obszar grudziądzkiej turystyki uzdrowiskowej. Wyjątkowe położenie Iławy predysponuje to miasto do stania się centrum logistycznym, w którym węzeł intermodalny między już istniejącymi połączeniami kolejowymi a trasą S5 może stać się punktem wzmagającym ruch tranzytowy i przepływ kapitału przez miasto. Unikatowy potencjał Łowicza jako stolicy folkloru nie wymaga tłumaczenia; przyznać trzeba że jest on też bardzo dobrze wykorzystywany przez lokalną społeczność. W dużej mierze niewykorzystany pozostaje za to potencjał Międzyrzecza, który jako jedyne historycznie polskie mia-

sto w województwie lubuskim mogłoby pełnić rolę regionalnej stolicy polskości i miejsca organizacji festiwali, konferencji czy innych wydarzeń patriotycznych i religijnych. Także respondenci pochodzący z Prudnika byli w stanie określić wyjątkowe elementy potencjału miasta związane z bliskością czeskiej granicy i możliwością stworzenia logistycznego centrum dla biegnącego między północą a południem ruchu tranzytowego. Właśnie z tych powodów, jeszcze raz podkreślić należy, że Projekt Nowego Miasta analizowany w odniesieniu do konkretnej miejscowości zawsze zmodyfikowany być musi w oparciu o indywidualny kontekst położenia i funkcjonowania omawianego miasta.

8.2. Nowe elementy Projektu Nowego Miasta

Tegoroczne badanie nie mogłoby jednak zostać uznane za satysfakcjonujące, gdyby jego wyniki ograniczały się wyłącznie do powtórzenia (z niewielkimi zmianami) zeszłorocznych wniosków. Wywiady przeprowadzone z respondentami z kolejnych sześciu miejscowości ujawniły bowiem nowe wymiary rozwoju średnich miast, które uwzględnione w proponowanym modelu, mogłyby go wzbogacić i zapewnić bardziej całościową wizję dobrze funkcjonującej struktury osadniczej Polski w trzeciej dekadzie XXI wieku.

Na ślad pierwszego z nich zespół badawczy natrafił, analizując przypadek Sandomierza. Dzięki serialowej produkcji „Ojciec Mateusz”, której akcja umiejscowiona została właśnie w Sandomierzu, popularność miasta znacznie wzrosła a liczba odwiedzających je turystów potroiła się. Mieszkańcy Sandomierza wykorzystali tę okazję, oferując fanom szereg pamiątek i innych produktów oraz usług (w tym gastronomicznych i hotelarskich) związanych z ojcem Mateuszem, w mieście powstała także Wystawa „Świat Ojca Mateusza”⁴⁶². Bezprecedensowy wzrost atrakcyjności miasta, mogącego i tak poszczycić się przecież licznymi atrakcjami turystycznymi,

---

⁴⁶²<https://przewodnicy.sandomierz.pl/muzeum-sala-ojca-mateusza-muzeum-figur-woskowych-sandomierz>, dostęp 10.12.2023 r.

skłania do myślenia o **wadze produktu regionalnego**. Jeśli miastu średniego wzrostu udało się stworzyć lub wykorzystać kulturowy bądź materialny produkt, wiążąc jego istnienie ze sobą i przekonując do tego związek odpowiednią ilości osób, stałby się on dźwignią rozwoju ruchu turystycznego. Produkt regionalny stanowi więc rozwinięcie i uzupełnienie postulatów wykorzystania unikalnych cech miasta, odnosi się jednak także do zagadnienia jego promocji. Co ciekawe, sami badani w innych miastach nawiązywali do tego wątku, wymieniając potencjał leżący w międzyrzeckich śliwkach, miodzie i rybach, handlu zdrową żywnością i wyrobami rzemieślniczymi w Grudziądzu lub – w pełni wykorzystywany – łowicki strój ludowy oraz inne produkty zawierające wzór łowickiej wycinanki. Produkt regionalny gwarantuje, że posiadające je na wyłączność miasto będzie odróżniać się od pozostałych miejscowości podobnej wielkości lub znajdujących się w tym samym regionie. Zadanie znalezienia lub stworzenia oraz wypromowania takiego produktu stanowi trudne, lecz potencjalnie bardzo opłacalne wyzwanie dla średnich miast. Jeszcze bardziej obiecujące może być opracowanie takiego produktu we współpracy z rozpoznawalnymi w skali ogólnopolskiej podmiotami produkującymi dobra kultury, jak miało to miejsce w przypadku produkcji kolejnych odcinków seriali „Ojciec Mateusz”. W najlepszym możliwym scenariuszu, **każde miasto średniej wielkości posiadałoby swojego „Ojca Mateusza”**.

Kolejnym wymiarem związanym z rozwojem turystyki w miastach średniej wielkości jest **wykorzystanie walorów okolicznej przyrody**. Parki krajobrazowe, tereny „Natura 2000” lub inne obszary objęte ochroną przyrody są częstymi sąsiadami średnich i małych polskich miast a mogłyby stać się miejscem odwiedzin Polaków z całego kraju; spacerów, rowerowych wycieczek lub innych form rekreacji. Zagadnienie to zahacza o problem **promocji turystyki wewnątrz krajowej** i jest od niego zależne. Dużym krokiem w stronę utrzymania tej gałęzi gospodarki było wprowadzenie bonu turystycznego w okresie pandemii Covid-19⁴⁶³. Pomimo zakończenia

---

⁴⁶³<https://bonturystyczny.polska.travel/>, dostęp 10.12.2023 r.

pandemii, istnieje potrzeba prowadzenia analogicznych programów (być może regionalnych) zachęcających do aktywnego wypoczynku, które pomogłyby wykorzystać potencjał turystyczny polskiej przyrody – średnie miasta takie jak Ława, Międzyrzecz, Sandomierz czy Prudnik służyłyby tu jako łatwo dostępne i posiadające odpowiednią bazę gastronomiczno-hotelarską punkty wypadowe.

Rozmowy z respondentami ujawniły kolejny ważny historycznie aspekt funkcjonowania średnich miast, który w dobie rosnących międzynarodowych napięć wart jest przywrócenia. Chodzi o **garnizonowy charakter** niektórych **średnich miast**. Z racji swoich rozmiarów i położenia, małe i średnie miasta były naturalnym partnerem Ludowego Wojska Polskiego w okresie Polski Ludowej jako miejsca stacjonowania jednostek wojskowych. Spośród sześciu miast badanych w tegorocznej edycji projektu, funkcje takie pełniły aż trzy: Grudziądz, Międzyrzecz i Prudnik. W pierwszych dwóch z nich wciąż stacjonują jednostki wojskowe^{464 465}, lecz w Prudniku garnizon został zlikwidowany. W każdym z nich jednak rozbudowa infrastruktury wojskowej może posłużyć odbudowie potencjału militarnego Wojska Polskiego oraz jednocześnie poprawić sytuację demograficzną i gospodarczą tych miast. Władze centralne powinny uwzględnić ten aspekt w projektowaniu polityki obronnej i tworzeniu infrastruktury bezpieczeństwa. Choć badane w tym roku miasta znajdują się daleko od wschodniej granicy Polski zagrożonej konfliktem zbrojnym, mogą one służyć jako siedziby wojskowych placówek szkoleniowych i logistycznych.

Niedocenianą płaszczyzną gospodarki średnich i starzejących się miast jest rynek usług nakierowanych na zaspokojenie potrzeb osób starszych oraz wykorzystanie ich potencjału⁴⁶⁶ – tzw. **srebrna**

---

⁴⁶⁴<https://www.wojsko-polskie.pl/Sbot/articles/lokalne-aktualnosci-brygady-j/2021-04-291-powstaje-83-batalion-lekkiej-piechoty/>, dostęp 10.12.2023 r.

⁴⁶⁵<https://www.wojsko-polskie.pl/17bz/Międzyrzecz/>, dostęp 10.12.2023 r.

⁴⁶⁶R. Bakalarczyk, *Srebrna gospodarka. W poszukiwaniu odpowiedzi na starzenie się społeczeństwa*, Nowa Konfederacja, https://nowakonfederacja.pl/raport/srebrna-gospodarka-w-poszukiwaniu-odpowiedzi-na-starzenie-sie-spoleczenstwa/3-jak-rozumiec-srebrna-gospodarke/#_ftn1, dostęp 10.12.2023 r.

gospodarka. Wspominali o niej łowiccy badani, lecz jej grupa docelowa stanowi znaczną część populacji wszystkich badanych średnich miast. Rozwój instytucji świadczących usługi zdrowotne, ubezpieczeniowe lub opiekuńcze, a także wspieranie organizacji zrzeszających seniorów może zwiększyć atrakcyjność tych miast nawet dla osób pochodzących spoza nich; przede wszystkim jednak, tworzy miejsca pracy i wzmacnia potencjał konsumencki seniorów, napędzając lokalny rynek w oparciu o wypłacane osobom starszym emerytury⁴⁶⁷.

8.3. Samorządy i organizacje pozarządowe

Choć zagadnienie tworzenia Projektu Nowego Miasta zajmuje poczesne miejsce w analizie wyników niniejszego projektu badawczego, równie istotne są jednak także wymieniane przez badanych systemowe zmiany potrzebne w usprawnieniu funkcjonowania władz samorządowych, a także organizacji trzeciego sektora.

Propozycją ogromnej wagi, jaka została wymieniona przez badanych, **była zmiana sposobu rozdzielania państwowych subwencji dla władz samorządowych.** Obecnie, z dochodów najzamożniejszych regionów Polski płacone jest tzw. „Janosikowe”, które zasila budżet rozdzielanej przez państwo i skierowanej do samorządów subwencji ogólnej⁴⁶⁸. Choć aktualny system dystrybuowania subwencji ogólnej uwzględnia aspekt wyrównawczy skierowany do uboższych gmin, powiatów i województw⁴⁶⁹, niektórzy badani sądzą, że wyrównanie to nadal nie w pełni rekompensuje obciążenie, jakie średnie i mniejsze miasta ponoszą, finansując wykształcenie młodych pokoleń, które następnie migrują do największych miast i dynamizują tamtejszą gospodarkę. Ciężar związany z finansowaniem instytucji dostosowanych do osób w wieku przedprodukcyjnym i poprodukcyjnym nie jest zdaniem przedstawicieli średnich miast

---

⁴⁶⁷Ibidem, dostęp 10.12.2023 r.

⁴⁶⁸<https://www.prawo.pl/samorzad/janosikowe-to-3-7-mld-zl-w-2023-r,520215.html>, dostęp 10.12.2023 r.

⁴⁶⁹<https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/BASLeksykon.xsp?id=C0A9397868D248A7C1257A8000349490&litera=C>, dostęp 10.12.2023 r.

rekompensowany przez uwzględnienie samego efektu końcowego w postaci pomiaru zamożności danej gminy lub powiatu; bez odpowiedzi pozostają wtedy demograficzne procesy drenażu mniejszych miejscowości. W odpowiedzi, należałoby rozważyć zmianę sposobu dystrybuowania „janosikowego”; być może przez uwzględnienie liczby obywateli wychowanych w danym mieście zamiast w nim żyjących. Taka zmiana przyczyniłaby się do bardziej równomiernego rozłożenia obciążeń między większymi a mniejszymi miejscowościami, działając jako przeciwwaga dla trendu koncentrowania się ludności Polski w największych ośrodkach miejskich, zamiast dodatkowo wzmacniać ten proces.

Wątek poruszany już w dyskusji nad wynikami zeszłorocznego raportu, lecz wyłaniający się z tegorocznych wywiadów z większą wyrazistością, odnosi się do **uproszczenia sposobu odwoływania władz samorządowych i zmniejszenia ich wpływu na politykę kadrową miejskich instytucji publicznych**. W wyniku współczesnego kształtu prawa, władze samorządowe sprawują silną kontrolę nad lokalnymi społecznościami, formalnie lub nieformalnie wpływając na decyzje o zatrudnieniu pracowników instytucji kultury, urzędu miasta, mediów, szkół a nawet służb mundurowych. Rezultatem jest zamrożenie lokalnego systemu, który obsługuje interesy władzy, chroniąc jej wizerunek i przysparzając jej tysiące lojalnych głosów pracowników sektora publicznego. Przełamanie tego systemu przez zewnętrznych, nowych kandydatów jest bardzo trudne z uwagi na przewagę instytucjonalną. Likwidacja tego monopolu jest trudnym zadaniem; być może właściwym rozwiązaniem byłoby nadanie większej autonomii publicznym instytucjom, by nie były one stale zdane na przychylność władz miasta. Ograniczenie kompetencji władz gminy lub powiatu na rzecz samodzielności lokalnych instytucji publicznych jest jednym z możliwych rozwiązań; godne rozważać może być też wzmocnienie kompetencji kontrolnych wojewody lub władz centralnych (tu jednak pamiętać trzeba, by nie dopuścić do nadmiernej centralizacji). Z całą pewnością dobrym rozwiązaniem może być **uproszczenie procedury odwołania wójta lub burmistrza w drodze demokratycznego referendum**. Obecnie, by referendum

zostało zorganizowane, potrzebne są podpisy 10% mieszkańców uprawnionych do głosowania w danym obwodzie samorządowym. Nie wydaje się, by wymóg ten był zbyt surowy; większość rozpisywanych referendum nie staje się jednak wiążąca ze względu na nieprzekroczenie wymogu frekwencji w wysokości 3/5 liczby osób głosujących w wyborach, które wyłoniły skład odwoływanego organu⁴⁷⁰. W rezultacie, najlepszą strategią władz miasta lub gminy w obliczu organizacji tego typu referendum jest jego bojkot i przemilczenie go w lokalnych kanałach komunikacyjnych. Z tych powodów należy rozważyć obniżenie wymogu frekwencyjnego do 1/2 wcześniejszej frekwencji, by móc zwiększyć liczbę wiążących referendum i zapewnić obywatelom bardziej skuteczny sposób kontroli władz. Opracowanie innych metod zmniejszenia kontroli władz samorządowych nad życiem lokalnej społeczności i uproszczenie procedur ich odwołania wymaga dalszych prac koncepcyjnych i legislacyjnych.

W tym samym czasie, badani mówili też o problemie **nieciągłości polityki samorządowej** przy zmianie władzy; planowane lub już realizowane projekty inwestycyjne są porzucane z nastaniem rządów innego stronnictwa politycznego. Problem ten wydaje się odwrotnością opisanego poprzednio, lecz obydwie sprowadzają się tak naprawdę do braku **obywatelskiego etosu**, który w trosce o dobro wspólne jest w stanie zaangażować się w zmianę nie w pełni zadowalającej władzy przy jednoczesnej umiejętności refleksyjnego przejścia jej dziedzictwa i zidentyfikowania tych jego elementów, które są godne kontynuowania. Postulat zmiany etosu musi być tak naprawdę rozumiany jako apel o przemianę kulturowo-moralną; nowy rodzaj przywództwa w wykonaniu włodarzy. To zaś wymaga wytrwałej, wewnętrznej pracy nowego pokolenia samorządowców.

Respondenci odnosili się także do zagadnienia aktywizacji i rozwoju organizacji pozarządowych. W rozmowach z badanymi uwiadczyły się ograniczenia **systemu grantowego**, jaki stanowi jeden z podstawowych mechanizmów współpracy pierwszego i trzeciego

---

⁴⁷⁰<https://www.prawo.pl/samorzad/referendum-lokalne-w-sprawie-odwolania-wojta-i-rady-gminy.509362.html>, dostęp 10.12.2023 r.

sektora. Choć system grantowy stanowi nieocenioną pomoc dla organizacji pozarządowych w tworzeniu i prowadzeniu działań dedykowanych lokalnej społeczności, jego reguły czasami sztucznie utrudniają rozwój i swobodę w ich realizacji. Uczestnicy badania sugerowali, że dobrym rozwiązaniem byłoby wprowadzenie możliwości **przedłużenia grantu** na działania zakończone jednoznacznym sukcesem, by móc je kontynuować bez potrzeby składania kolejnego, podobnego grantu. Wprowadzenie tego typu uproszczonej procedury (pod warunkiem procesu rzetelnej ewaluacji efektów dotychczasowej pracy) dla projektów zakończonych największym sukcesem mogłoby ułatwić funkcjonowanie ważnych i skutecznych organizacji pozarządowych.

Niektórzy badani wspominali też o potrzebie uruchomienie większej ilości konkursów dla ośrodków średniej wielkości, które ich zdaniem są zaniedbywane kosztem największych i najmniejszych miejscowości. Wreszcie, respondenci wskazywali także na wagę **platform współpracy międzyorganizacyjnej** dla organizacji pozarządowych z tego samego miasta lub o podobnym profilu. Platformy tego typu mogą wzmacniać relacje między organizacjami trzeciego sektora oraz przyczyniać się do przekazywania cennego *know-how*. Ich powstawanie zależy jednak od stworzenia odpowiednich warunków przez władze centralne, aktywnego patronatu władz samorządowych i inicjatywy oraz zaangażowania ze strony samych organizacji pozarządowych.

8.4. Znaczenie polskości

Rozmowy z badanymi na temat kondycji polskości w ich miastach przywodzą na myśl wiele spostrzeżeń poczynionych już w trakcie badań zeszłych lat. Po pierwsze, nie w każdym mieście polskość odgrywała równie ważną rolę w kształtowaniu tożsamości mieszkańców; o ile wydawała się ona istotna w Sandomierzu, Iławie, Łowiczu czy do pewnego stopnia Grudziądzu, respondenci nie przypisywali jej dużego znaczenia w Międzyrzeczu oraz Prudniku. Tak jak w roku 2022, podział ten częściowo pokrywa się z kategoriami miast położonych na historycznie polskich terenach oraz tych leżących na tzw. „zie-

miach odzyskanych⁷¹. Niestety, długofalowymi konsekwencjami przesiedleń i odziedziczenia położonych w województwach lubuskim i opolskim miejscowości po Niemcach był brak wykształcenia się głębokiej więzi z miejscem i ziemią; więzi widocznej bardzo namacalnie w sandomierskich wielowiekowych zabytkach i instytucjach, bogatych łowickich tradycjach, iławskich celebracjach narodowych i lokalnych świąt, a także w aktywnej polityce promującej polskość w wykonaniu grudziądzkich instytucji publicznych.

Dlaczego z podziału między miastami położonymi na przedwojennych niemieckich ziemiach o słabym związku z polskością a patriotycznymi społecznościami historycznie polskich miast wyłamuje się Iława (położona przecież na terenie dawnych Prus Wschodnich)? Opierając się na informacjach zdobytych od respondentów, można zaryzykować hipotezę, że Iława miała szczęście do działaczy społecznych w okresie powojennym; postaci takie jak Antoni Gierszewski czy Aleksander Mądry⁷² nie tylko przyczynili się do przekształcenia osiedlonych w Iławie Polaków w zorganizowaną wspólnotę, ale stali się także elementami celebrowanej regionalnej historii polskości w tym mieście. Można zatem powiedzieć, że mimo niewielkiego czasu, jaki Iława miała, by wykształcić **rezerwuary polskości** zdolne sprzęgnąć narodową i lokalną tożsamość, udało się to dzięki **pracy organicznej** iławskich społeczników. Ich zasługą jest, że Iława dołączyła do unarodowionych wspólnot lokalnych obecnych w innych, historycznie polskich miastach.

Przyjrzenie się postrzeganiu polskości w miastach, w których była ona najsilniej wkomponowana w krajobraz kulturowy, prowadzi do wniosku sformułowanego już w raporcie zeszłorocznym; **patriotyzm jest silny wtedy, gdy jest przezroczysty**, tj. gdy jest postawą uznawaną za coś oczywistego w życiu społecznym⁷³; za czynnik naturalnie kształtujący życie lokalnej społeczności. Wówczas – jak w Sandomierzu – stanowi on także **siłę depolaryzującą**, zdolną kształtować

---

⁷¹F. Łapiński i in., *Archipelag polskości – badania działaczy społecznych...* op. cit. s. 120-121.

⁷²Zob. s. 56.

⁷³F. Łapiński i in., *Archipelag polskości – badania działaczy społecznych...* op. cit. s. 120-121.

metapolityczny konsensus zbliżający do siebie różne stronnictwa polityczne i ułatwiający ich współpracę. To w kategorii polskości leżeć może odpowiedź na zarysowany wcześniej problem nieciągłości rządów odmiennych obozów politycznych; dobro lokalnej społeczności postrzeganej jako wyspa na archipelagu polskości skłania do myślenia o dobru wspólnym przekraczającym ograniczenia doktryn politycznych rywalizujących ze sobą w ramach wspólnoty narodowej.

Potwierdzenie znajduje też wreszcie zaobserwowana wcześniej korelacja między poziomem obywatelskiego zaangażowania a patriotyzmem lokalnym i patriotyzmem narodowym⁴⁷⁴. Miasta z silną rolą polskości (zwłaszcza Łowicz oraz Ława w przeciwieństwie do Międzyrzecza i Prudnika) są także miastami z obywatelsko aktywnym społeczeństwem, biorącym odpowiedzialność za wspólne sprawy poprzez organizacje trzeciego sektora. Uwagę zwraca tu *casus* Grudziądzka, w którym badani wskazywali raczej na niski poziom zrzeszania się mieszkańców w organizacjach pozarządowych pomimo wielu przykładów kultywowania polskości. Wyjaśnienie tego wyjątku kryje się prawdopodobnie w zaobserwowanej w Grudziądzu dysproporcji między intensywnym promowaniem polskości przez instytucje publiczne a dużo słabszym kultywowaniem jej oddolnie przez organizacje pozarządowe. Innymi słowy, grudziądzki patriotyzm jest zbyt instytucjonalny i za mało obywatelski, by mógł wiązać się on z aktywnością obywatelską w innych dziedzinach życia miasta.

Wydaje się, że istnieje także pozytywny związek między rolą i zaangażowaniem Kościoła w życie lokalnej społeczności a znaczeniem polskości. Jak zauważali niektórzy badani, duchowni katolicycy często aktywnie włączają się w celebrację uroczystości państwowych, ale także podkreślają wagę życia narodowego, organizując modlitwy za ojczyznę i promując etykę wspólnotową.

Jakie formy organizacji ludzi młodych wydają się skutecznie zaszczebiać w nich narodową tożsamość? W badaniu zeszlórocznym respondenci wskazywali na poczesną rolę harcerstwa⁴⁷⁵; w analizie

---

⁴⁷⁴Ibidem, s. 121-122.

⁴⁷⁵Ibidem, s. 122

tegorocznych miast na pierwszy plan wysunęły się prowadzone przez niektóre szkoły średnie **klasy mundurowe**. Zdaniem respondentów pracujących z młodzieżą na co dzień, to uczniowie klas o tym profilu wiedli prym w patriotycznych uroczystościach, najmocniej deklarowali więź z polskim narodem i gotowość działania na rzecz jego dobra. Wydaje się, że związany zarówno z harcerstwem, jak i z klasami mundurowymi etos wspólnej, dobrze zorganizowanej pracy ujednoliconego zespołu naturalnie sprzyja rozwojowi postaw wspólnotowych, osłabiając silnie promowany we współczesnej zglobalizowanej kulturze popularnej atomistyczny indywidualizm. Obserwacja ta może posłużyć za przesłankę do upowszechnienia form wychowawczych opartych o tradycyjny, sprzyjający patriotyzmowi etos. Działania takie mogą mieć charakter promowania zaangażowania np. w harcerstwie lub wojsku obrony terytorialnej lub przybrać formę częściowego przywrócenia zasadniczej służby wojskowej (tym bardziej potrzebnego w dobie obecnego kryzysu europejskiej i ogólnoswiatowej architektury bezpieczeństwa).

8.5. Konkluzje

Tegoroczny raport, kończący trzeci rok ogólnopolskich badań Polski powiatowej, po raz kolejny usiłuje włączyć się w ogólnopolską dyskusję na temat współczesnej roli i przyszłości miast średniej wielkości. Podstawowym założeniem stojącym za zarysowanymi w raporcie propozycjami jest przekonanie o potrzebie utrzymania znaczenia średnich miast w osadniczej strukturze Polski. Mogą pełnić one bowiem rolę miejscowości pośredniczących pomiędzy największymi, bogatymi i kluczowymi dla Polski XXI wieku aglomeracjami a polską prowincją, łącząc w sobie cechy jednego i drugiego świata. Erozja miast średniej wielkości oznaczać bowiem będzie nieodwołalną zapasć całej Polski powiatowej i utrwalenie nierówności między jednym a drugim segmentem społeczeństwa. Trwała nierówność sprzyjać będzie jeszcze dalej idącej migracji wewnętrznej części osób w wieku produkcyjnym do największych miast, co pozostawi innych mieszkańców średnich i małych miast oraz wsi w pauperyzujących się

miejsowościach z erodującym rynkiem usług, niewydolnymi instytucjami publicznymi i błędnym kole gospodarczej i społecznej zapaści. **Walka o zachowanie roli średnich miast w strukturze osadniczej Polski jest walką o przyszłość grup społecznych najbardziej zagrożonych wykluczeniem.**

Średnie miasta jako prężnie funkcjonujące ośrodki mogą spełnić jeszcze jeden cel – stać się **miejscem realizacji innego niż konsumpcjonistyczny model dobrego życia**⁴⁷⁶, na który powołuje się chociażby ruch miast Cittaslow, opartego w większym stopniu na stabilności pracy i kultury, wspólnotowości, wolniejszym tempie życia czy bliskości przyrody. Jak podkreślali niektórzy respondenci, zapotrzebowanie na tego rodzaju sposób życia może rosnąć wraz z postępującymi przemianami atomizacji, ideologizacji i utowarowienia kultury oraz życia społecznego w największych, zglobalizowanych miastach.

Osiągnięcie tych pozytywnych celów wymaga wprowadzenia zmian i reform nazwanych tu Projektem Nowego Miasta. W przekonaniu autorów niniejszego raportu średnie miasta, by móc odzyskać swoją przyszłość, potrzebują reindustrializacji, programów taniego mieszkalnictwa, rozwoju wyższej edukacji zawodowej, rozbudowy infrastruktury komunikacyjnej, ale także turystyki opartej o promocję unikatowych regionalnych produktów i dostępność przyrody. Bardzo ważne są tu także zmiany związane z dystrybucją subwencji ogólnej i sposobu liczenia należnych w jej ramach środków dla średnich i małych miast. Istnieje tu potrzeba wyjścia poza powierzchowne działania wyrównawcze i wyeliminowanie mechanizmów, które w dłuższej perspektywie wzmocniają depopulację mniejszych ośrodków na rzecz największych metropolii. Polskie miasta potrzebują też zmian w samorządach, w których wymiana ekip rządzących musi stać się łatwiejsza a krępująca lokalną społeczność dominacja władz samorządowych nad kształtem debaty publicznej – mniejsza. Istotne są również modyfikacje w sposobie współpracy pierwszego i trzeciego sektora – zaufania do sprawdzonych pozarządowych part-

---

⁴⁷⁶F. Łapiński i in. 2021. *Archipelag polskości – analiza kondycji...* op. cit. s. 53-54.

nerów i umożliwienia im prostszego prowadzenia istotnych społecznie projektów.

Formułując ostateczne konkluzje tegorocznego badania, trudno nie wspomnieć o tytułowym „archipelagu polskości”. To właśnie w ten sposób postrzegać należy przedmiot badania w postaci miast średniej wielkości. Polskość jako kategoria i sposób bycia wspólnotą odgrywa dwojaką rolę. Z jednej strony, stanowi czynnik spajający tożsamość lokalnej wspólnoty, uwypuklając jej historyczny i godny kultywowania charakter. Jak wykazują przeprowadzone wywiady, patriotyzm lokalny sprzyja wykształceniu się przywiązaniu do koncepcji narodu (z którym lokalna historia jest najczęściej namacalnie związana). To zaś naturalnie przyczynia się do rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, zdolnego zidentyfikować dobro będące właściwym celem swojej społeczności i zaangażować się na rzecz jego wspólnego osiągnięcia. Z drugiej zaś – polskość jest pojęciem potrzebnym w krytycznej refleksji nad procesami zachodzącymi w socjologicznej strukturze polskiego społeczeństwa. Dzięki niemu możliwe staje się upomnienie o te jego segmenty, dla których współczesne trendy gospodarcze lub kulturowe stanowią zagrożenie. **Polskość jako „wspólny mianownik” uczestników życia społecznego w Rzeczypospolitej** jest więc narzędziem obrony słabych obywateli przed silnymi, wykluczonych przed dominującymi, zapomnianych przed osławionymi – jest sposobem nieustannego rekonstruowania tkanki społecznej w sposób bardziej solidarny i spójny.

Bibliografia

Artykuły

1. Bobrowski, L. (2010). Miasto w ogniu. „Tygodnik Prudnicki” 38. https://web.archive.org/web/20190307174021/http://www.tygodnikprudnicki.pl/tygodnik-arty-6112-miasto_w_ogniu.html, dostęp 06.12.2023 r.
2. Golinowska, S. (2011). „Srebrna gospodarka” i miejsce w niej sektora zdrowotnego. Koncepcja i regionalne przykłady zastosowania. „Zdrowie Publiczne i Zarządzanie” 9, 76–85.
3. Jessa, M.; Wyszowska, I. (2011). *Specyfika i znaczenie folkloru łowickiego w turystyce regionalnej*. „Turystyka kulturowa” 10, 13-45.
4. Kondo, M.; McKeon, T.; Fluehr, J.; Branas, C. (2018). *Urban Green Space and Its Impact on Human Health*. “Int J Environ Res Public Health” 15(3): 445, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5876990/>, dostęp 11.12.2023 r.
5. Kruczek, Z. (2018). *Turyści vs. mieszkańcy. Wpływ nadmiernej frekwencji turystów na proces gentryfikacji miast historycznych na przykładzie Krakowa*. „Turystyka Kulturowa” 3, 29-41.
6. Leszczyński, M. (2013). *Ojciec Mateusz, Sandomierz i... turystyka*. iNFOTEZY, 1(3).
7. Lizińska, W.; Marks-Bielska, R.; Kisiel, R. (2011). *Atrakcyjność inwestycyjna gmin i znaczenie w jej kształtowaniu preferencji specjalnej strefy ekonomicznej*. „Roczniki Nauk Rolniczych”, Seria G, 98, 191-204.
8. Mertins, V.; Ch. Walter (2021). *In absence of money: a field experiment on volunteer work motivation*. “Experimental Economics” 24, 952–984. <https://doi.org/10.1007/s10683-020-09686-4>, dostęp 29.11.2023 r.
9. Michrowska, A. (2015). *Raport z analizy atrakcyjności turystycznej Łowicza*, „Turystyka Kulturowa” 9, 84-109.

10. Rezmer, W. (2017). *Garnizon wojska polskiego w Grudziądzu 1920-1939. Stan badań i postulaty badawcze*. „Rocznik Grudziądzki” 25, 105-128.
11. Skowrońska, J. (2014). *Nowe formy i funkcje bibliotek związane z realizacją potrzeb użytkowników*. „Debiuty Bibliologiczno-Informatologiczne” 2, 91-107.
12. Skrok, D. (2010). *Globalizacja we współczesnej gospodarce światowej i jej skutki*. [w:] Kuczmarska, M. i Pietryka, I. (red). *Problemy gospodarki światowej*, Toruń: Polskie Towarzystwo Ekonomiczne.
13. Stebbins, R. (2009). *Would You Volunteer? Social Science and Public Policy*. “Social Science and Public Policy” 46, 155–159.
14. Strods, A. (2018). *Alienacja w społeczeństwie współczesnym*. „Humanistyka i Przyrodoznawstwo” 5, 169-174, <https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/hip/article/view/1906>
15. Śleszyński, P. (2017). Wyznaczenie i typologia miast średnich tracących funkcje społeczno-gospodarcze, „Przegląd Geograficzny” 4(89), 565-593.
16. Śleszyński, P. (2022). *Współczesne problemy i wyzwania rozwoju przemysłu w Polsce*, „Nowy Obywatel” 37(88), 22-27.
17. Tkaczuk, M. (2012). *Trzeci sektor w warunkach starzenia się polskiego społeczeństwa*. „Demograficzne uwarunkowania rozwoju społecznego” 98, 363-377.
18. Werenowska, A. (2015). *City placement jako forma promocji regionu*, „Turystyka i Rozwój Regionalny” 4, 145-152.

Książki

1. Bałdowski, J. (1977). *Warmia i Mazury, mały przewodnik*, Warszawa: Wydawnictwo Sportu i Turystyki.
2. Bania, M. (2017). *Rola samorządu terytorialnego w kształtowaniu rynku pracy na przykładzie Wielkopolski ze szczególnym uwzględnieniem programów ZPORR i WRPO*. Piła: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Stanisława Staszica w Pile.

3. Danielak, W.; Mierzwa, D.; Bartczak, K. (2017). *Małe i średnie przedsiębiorstwa w Polsce: szanse i zagrożenia rynkowe. Monografia*. Wrocław: Wydawnictwo Exante.
4. Gall Anonim (2003). *Kronika polska*. Wrocław: Ossolineum (Kroniki polskie).
5. Gdula, M. (2018). *Nowy autorytaryzm*, Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
6. Głowiński, T. (2015). *Kresy Zachodnie. Gospodarcze i społeczne znaczenie polskich kresów*. Wrocław: GAJT Wydawnictwo.
7. Jackiewicz, Z. (1998). *Wojska Ochrony Pogranicza (1945-1991): krótki informator historyczny*. Kętrzyn: Centrum Szkolenia Straży Granicznej.
8. Kiryk, F., Chyła, R.. (2019). *Sandomierz. Miasto fascynującej przeszłości*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
9. Szymaniak, M. (2021). *Zapaść. Reportaże z mniejszych miast*, Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.
10. Tureczek, M. (2021). *Pogranicze: przeszłość bez historii...*, Gorzów Wielkopolski: Wydawnictwo Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Zbigniewa Herberta w Gorzowie Wielkopolskim.
11. Wiśniewski, R.; Śleszyński, P.; Szejgiec-Kolenda, B.; Mazur, M. (2020). *Wpływ zmian demograficznych w Polsce na rozwój lokalny*. Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.
12. Zaucha, J.; Brodzicki, T.; Ciołek, D. i inni. (2015). *Terytorialny wymiar wzrostu i rozwoju*. Warszawa: Difin SA.

Raporty

1. Kłosińska, A. (2023). *Sytuacja Demograficzna województwa warmińsko-mazurskiego w 2022 r.* „Urząd Statystyczny w Olsztynie, Warmińsko-Mazurski Ośrodek Badań Regionalnych”, <https://olsztyn.stat.gov.pl/publikacje-i-foldery/ludnosc/sytuacja-demograficzna-województwa-warmińsko-mazurskiego-w-2022-r-4,7.html>, dostęp 25.11.2023 r.

2. Babraj, R. (2022). *Zobowiązania ogółem i wymagalne za pierwszy kwartał 2022 r. samodzielnych publicznych zakładów opieki zdrowotnej (SPZOZ) udzielających stacjonarnych i całodobowych świadczeń szpitalnych (w złotówkach)*, „Ministerstwo Zdrowia”, <https://www.gov.pl/web/zdrowie/zadluzenie-spzoz>, dostęp 28.10.2023 r.
3. Bakalarczyk, R. (2021). *Srebrna gospodarka. W poszukiwaniu odpowiedzi na starzenie się społeczeństwa*, „Nowa Konfederacja”, https://nowakonfederacja.pl/raport/srebrna-gospodarka-w-poszukiwaniu-odpowiedzi-na-starzenie-sie-spoleszczenstwa/3-jak-rozumiec-srebrna-gospodarke/#_ftn1, dostęp 10.12.2023 r.
4. Biuletyn Informacji Publicznej Sandomierz. (2022). *Raport o stanie gminy Sandomierz za rok 2021*. s. 19, <https://sandomierz.eu/5213/329/raport-o-stanie-gminy-sandomierz-za-2021-rok.html>, dostęp 26.08.2023 r.
5. Generalna Dyrekcja Dróg Krajowych i Autostrad (b.d.). *S74 Sandomierz (DK79) – Stalowa Wola (DW855)*. <https://www.gov.pl/web/gddkia/s74-sandomierz-dk79--stalowa-wola-dw855>, dostęp 16.08.2023 r.
6. Kongres Miast Małych i Średnich w Wałbrzychu (2019). *Średnie i małe miasta w Polsce. Stan i potrzeby*, <https://www.miasta.pl/zalaczniki/2673>, dostęp 08.12.2023 r.
7. Łapiński, F.; Lutomski-Juryłowicz, Ł. (2021). *Archipelag polskości – analiza kondycji miast średniej wielkości z perspektywy lokalnych społeczników*, „Fundacja Polska Wielki Projekt”, https://polskawielkiprojekt.pl/wp-content/uploads/2023/02/Archipelag_polskosci_analiza_kondycji-miast.pdf, dostęp 08.12.2023 r.
8. Łapiński, F.; Lutomski-Juryłowicz, Ł. (2022). *Archipelag polskości – badania działaczy społecznych w Polsce średnich miast*, „Fundacja Polska Wielki Projekt”, https://polskawielkiprojekt.pl/wp-content/uploads/2023/10/raport_SOCJOLOGIA_interactive_02.pdf, dostęp 08.12.2023 r.

9. Łapiński, P. (2022). *Nie tylko własność. Potrzebujemy dostępnego cenowo mieszkalnictwa czynszowego*, „Klub Jagielloński”, <https://klubjagiellonski.pl/2022/04/02/nie-tylko-wlasnosc-potrzebujemy-dostepnego-cenowo-mieszkalnictwa-czynszowego/>, dostęp 09.12.2023 r.
10. Majmurek, J. (2023). *Nie tylko 500+*. W czym PiS miał rację, „Krytyka Polityczna”, <https://krytykapolityczna.pl/kraj/w-czym-pis-mial-racje-majmurek/>, dostęp 08.12.2023 r.
11. Musiałek, P. (2019). *Koniec polskiej transformacji*, „Klub Jagielloński”, <https://klubjagiellonski.pl/2019/05/28/koniec-polskiej-transformacji/>, dostęp 08.12.2023 r.
12. Nadleśnictwo Międzyrzecz (2021). *Obszary Natura 2000*. <https://miedzyrzecz.szczecin.lasy.gov.pl/obszary-natura-2000>, dostęp 02.12.2023 r.
13. Nałęcz, J.; Matusiak, D.; Rojek, M.; Wiśniewska, D. (2021.2022). *Sandomierz – czy i jak serial „Ojciec Mateusz” zmienił życie w mieście? Raport z badania terenowego*, https://wsip.sggw.pl/uploads/filemanager/prace-student%C3%B3w/raport_sandomierz_i_serial_22.pdf, dostęp 26.08.2023 r.
14. Państwowa Komisja Wyborcza (2018). *Wybory Samorządowe 2018. Gmina Prudnik*. https://wybory2018.pkw.gov.pl/pl/geografia/161004#results_elect_council, dostęp 07.12.2023 r.
15. Państwowa Komisja Wyborcza (2018). *Wybory Samorządowe 2018. Gmina Międzyrzecz*. https://wybory2018.pkw.gov.pl/pl/geografia/080302#results_elect_council, dostęp 03.12.2023 r.
16. Państwowa Komisja Wyborcza (2018). *Wybory samorządowe 2018. Miasto Sandomierz*. https://wybory2018.pkw.gov.pl/pl/geografia/260901#general_stat, dostęp 26.08.2023 r.
17. Państwowa Komisja Wyborcza (2018). *Wybory samorządowe 2018. Województwo Kujawsko-pomorskie. Miasto Grudziądz*. https://wybory2018.pkw.gov.pl/pl/geografia/046200#results_elect_council, dostęp 18.10.2023 r.

18. Państwowa Komisja Wyborcza (2018). *Wybory Samorządowe 2018/ Wybory do Rady Miejskiej w Łowiczu/ Zbiorne informacje o okręgach.* https://wybory2018.pkw.gov.pl/pl/geografia/100501#results_vote_council, dostęp 01.12.2023 r.
19. Państwowa Komisja Wyborcza (2018). *Wybory Samorządowe 2018. Powiat Prudnicki.* https://wybory2018.pkw.gov.pl/pl/geografia/161000#results_elect_council, dostęp 07.12.2023 r.
20. Państwowa Komisja Wyborcza (2019). *Wyniki wyborów 2019 do Sejmu RP. Gmina Prudnik* <https://sejmsenat2019.pkw.gov.pl/sejmsenat2019/pl/wyniki/sejm/gm/161004>, dostęp 07.12.2023 r.
21. Państwowa Komisja Wyborcza (2019). *Wyniki wyborów 2019 do Sejmu RP. Powiat Prudnicki* <https://sejmsenat2019.pkw.gov.pl/sejmsenat2019/pl/wyniki/sejm/pow/161000>, dostęp 07.12.2023 r.
22. Państwowa Komisja Wyborcza (2019). *Wyniki wyborów 2019 do Sejmu RP. Gmina Międzyrzecz.* <https://sejmsenat2019.pkw.gov.pl/sejmsenat2019/pl/wyniki/sejm/gm/80302>, dostęp 03.12.2023 r.
23. Państwowa Komisja Wyborcza (2019). *Wyniki wyborów 2019 do Sejmu RP. Okręg wyborczy nr 34 [Elbląg]. Miasto Iława* <https://sejmsenat2019.pkw.gov.pl/sejmsenat2019/pl/wyniki/sejm/gm/280701>, dostęp 14.11.2023 r.
24. Państwowa Komisja Wyborcza (2019). *Wyniki wyborów 2019 do Sejmu RP. Okręg wyborczy nr 34 [Elbląg].* <https://sejmsenat2019.pkw.gov.pl/sejmsenat2019/pl/wyniki/sejm/pow/280700>, dostęp 14.11.2023 r.
25. Państwowy Instytut Geologiczny Państwowy Instytut Badawczy (b.d). *Dane hydrogeologiczne państwowej służby hydrogeologicznej Baza danych o Głównych Zbiornikach Wód Podziemnych – GZWP.* <https://www.pgi.gov.pl/psh/dane-hydrogeologiczne-psh/947-bazy-danych-hydrogeologiczne/8890-gzwp.html>, dostęp 26.08.2023 r.

26. Perspektywy (2022). *Licea 2022. RANKING WOJEWÓDZKI LICEÓW 2022 – KUJAWSKO-POMORSKIE*. <https://2022.licea.perspektywy.pl/rankings/ranking-kujawsko-pomorski>, dostęp 01.12.2023 r.
27. Polska w liczbach (2022). *Grudziądz*. <https://www.polskawliczbach.pl/Grudziadz>, dostęp 23.10.2023 r.
28. Polska w liczbach (2022). *Grudziądz – dane demograficzne*. <https://www.polskawliczbach.pl/Grudziadz#dane-demograficzne>, dostęp 28.10.2023 r.
29. Polska w liczbach (2022). *Ława*. <https://www.polskawliczbach.pl/Ilawa>, dostęp 14.11.2023 r.
30. Polska w liczbach (2022). *Ława – rynek pracy*. <https://www.polskawliczbach.pl/Ilawa#rynek-pracy>, dostęp 14.11.2023 r.
31. Polska w liczbach (2022). *Łowicz – dane demograficzne*. <https://www.polskawliczbach.pl/Lowicz#dane-demograficzne>, dostęp: 01.12.2023 r.
32. Polska w liczbach (2022). *Łowicz – edukacja i szkolnictwo*. <https://www.polskawliczbach.pl/Lowicz#edukacja-i-szkolnictwo>, dostęp 01.12.2023 r.
33. Polska w liczbach (2022). *Łowicz – rynek pracy w pigułce*. <https://www.polskawliczbach.pl/Lowicz#rynek-pracy-w-pigulce>, dostęp 01.12.2023 r.
34. Polska w liczbach (2022). *Międzyrzecz – dane demograficzne*. <https://www.polskawliczbach.pl/Miedzyrzecz#dane-demograficzne>, dostęp 04.12.2023 r.
35. Polska w liczbach (2022). *Międzyrzecz – liczba i płeć mieszkańców*. <https://www.polskawliczbach.pl/Miedzyrzecz#liczba-i-plec-mieszkancow>, dostęp 02.12.2023 r.
36. Polska w liczbach (2022). *Olecko – rynek pracy* <https://www.polskawliczbach.pl/Olecko#rynek-pracy>, dostęp 28.11.2023 r.
37. Polska w liczbach (2022). *Prudnik – dane demograficzne*. <https://www.polskawliczbach.pl/Prudnik#dane-demograficzne>, dostęp 11.12.2023 r.

38. Polska w liczbach (2022). *Prudnik – rynek pracy*. <https://www.polskawliczbach.pl/Prudnik#rynek-pracy>, dostęp 07.12.2023 r.
39. Polska w liczbach (2022). *Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w Międzyrzeczu*. <https://www.polskawliczbach.pl/Międzyrzecz#przecietne-miesieczne-wynagrodzenie-brutto>, dostęp 04.12.2023 r.
40. Polska w liczbach (2022). *Sandomierz – dane demograficzne*. <https://www.polskawliczbach.pl/Sandomierz#dane-demograficzne>, dostęp 26.08.2023 r.
41. Polska w liczbach (2022). *Sandomierz – mieszkania oddane do użytkowania*. <https://www.polskawliczbach.pl/Sandomierz#mieszkania-oddane-do-uzytkowania>, dostęp 10.07.2023 r.
42. Polska w liczbach (2022). *Sandomierz – rynek pracy*. <https://www.polskawliczbach.pl/Sandomierz#rynek-pracy>, dostęp 26.08.2023 r.
43. Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Opolu (2016). *Analiza sytuacji regionalnej dotyczącej potrzeb i problemów w zakresie włączenia społecznego*, https://rpo.opolskie.pl/wp-content/uploads/Zalacznik_nr-11_ANALIZA_wlaczanie_spoleczne_8_2.docx, dostęp: 07.12.2023 r.
44. Śleszyński, P. (2018). *Polska średnich miast. Założenia i koncepcja deglomracji w Polsce*, „Klub Jagielloński”, <https://klubjagiellonski.pl/wp-content/uploads/2018/07/p.-sxxleszynxxski--polska-sxxrednich-miast.-zalozxxenia-i-koncepcja-deglomracji-w-polsce1.pdf>, dostęp 08.12.2023 r.
45. Śleszyński, P. (2022). *Ranking Serwisu Samorządowego PAP „Gmina dobra do życia”, „Serwis Samorządowy PAP”*, https://samorząd.pap.pl/sites/default/files/2021-11/WYNIKI-RANKINGU-2021_0.xlsx, dostęp 08.12.2023 r.
46. Urząd Statystyczny w Zielonej Górze (2022). *Sytuacja demograficzna województwa lubuskiego w 2021 r.*, <https://>

zielonagora.stat.gov.pl/publikacje-i-foldery/ludnosc/sytuacja-demograficzna-województwa-lubuskiego-w-2021-r-3,6.html, dostęp 04.12.2023 r.

47. Zaremba, P. (2022). *PiS nie do wymazania*, „Rzeczpospolita”, <https://www.rp.pl/plus-minus/art37692321-pis-nie-do-wymazania>, dostęp 08.12.2023 r.
48. Zybortowicz, A. (2012). *Archipelag polskości*, „Teologia Polityczna”, <https://teologiapolityczna.pl/andrzej-zybortowicz-archipelag-polskosci>, dostęp 08.12.2023 r.

Przekazy Medialne

1. 17 Wielkopolska Brygada Zmechanizowana. (b.d.). Garnizon Międzyrzecz, <https://www.wojsko-polskie.pl/17bz/Międzyrzecz/>, dostęp 10.12.2023 r.
2. 8K-PBOT. (b.d.). Utworzona za ledwie 15 stycznia 2018 r. 8.K-PBOT tworzy trzeci już batalion lekkiej piechoty, <https://www.wojsko-polskie.pl/8bot/articles/lokalne-aktualnosci-brygady-j/2021-04-291-powstaje-83-batalion-lekkiej-piechoty/>, dostęp 10.12.2023 r.
3. 300gospodarka.pl (2023). Płace w Polsce: przeciętna pensja w Grudziądzu. Oto zarobki w porównaniu do średniej krajowej. <https://300gospodarka.pl/dane/srednia-placa-w-grudziadzu-dane-gus-ile-wynosi-pensja>, dostęp 23.10.2023 r.
4. 35 dywizjon rakietowy Obrony Powietrznej (b.d.). Strona Główna. <https://35drop.wp.mil.pl/pl/>, dostęp 02.12.2023 r.
5. Agencja Sportu i Promocji w Prudniku (2023). Wirtualny Bieg Niepodległości 2023 dobiegł końca. <http://asipprudnik.pl/594/wirtualny-bieg-niepodleglosci-2023-dobiegł-konca.html>, dostęp 07.12.2023 r.
6. Akademia Ekonomiczno-Humanistyczna (b.d.). Strona główna. <https://sochaczew.edu.pl/>, dostęp 01.12.2023 r.
7. Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi (2023). Ośrodek Regionalny – Grudziądz. <https://www.ahe.lodz.pl/grudziadz>, dostęp 17.10.2023 r.

8. Akademia Nauk Stosowanych Gospodarki Krajowej w Kutnie (b.d.). Strona główna. <https://wsgk.com.pl/>, dostęp 01.12.2023 r.
9. Akademia Nauk Stosowanych im. ks. Jerzego Popiełuszki w Grudziądzu (2023). Rekrutacja. <http://wsd.info.pl/rekrutacja.html>, dostęp 17.10.2023 r.
10. Akademia Nauk Stosowanych Stefana Batorego (b.d.). Strona główna. <https://www.pusb.pl/>, dostęp 01.12.2023 r.
11. Biblioteka Publiczna Międzyrzecz (b.d.). Strona główna. <https://biblioteka.miedzyrzecz.pl/>, dostęp 03.12.2023 r.
12. Biuletyn Informacji Publicznej RPO (2020). Dramatyczna sytuacja w szpitalu w Iławie. Interwencja RPO <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/dramatyczna-sytuacja-w-szpitalu-w-ilawie-interwencja-rpo>, dostęp 24.11.2023 r.
13. Biznes.gov.pl (b.d.). Na czym polega ulga. <https://www.biznes.gov.pl/pl/na-czym-polega-ulga>, dostęp 04.12.2023 r.
14. Bon Turystyczny (b.d.). Bon Turystyczny – Strona Główna, <https://bonturystyczny.polska.travel/>, dostęp 10.12.2023 r.
15. Centralny Port Komunikacyjny (2019). 10 szprych do lotniska. Program kolejowy CPK, <https://www.cpk.pl/pl/aktualnosci-2/10-szprych-do-lotniska-program-kolejowy-cpk>, dostęp 08.12.2023 r.
16. Centralny Port Komunikacyjny (b.d.). #KolejNaPolske dla województwa kujawsko-pomorskiego. <https://www.cpk.pl/pl/inwestycja/kolej/kujawsko-pomorskie>, dostęp 27.10.2023 r.
17. Ciekawe Liczby (2019). Ile osób mieszka w miastach, a ile na wsi? https://ciekaweliczby.pl/miasto_wies/, dostęp 08.12.2023 r.
18. Codzien Świątokrzyskie (2023). Klucze odebrane! 5 rodzin z Sandomierza otrzymało mieszkania komunalne. <https://swietokrzyskie.cozadzien.pl/swietokrzyskie/klucze-odebrane-5-rodzin-z-sandomierza-otrzymalo-mieszkania-komunalne/63879>, dostęp 10.07.2023 r.
19. Collegium Masoviense Wyższa Szkoła Nauk o Zdrowiu w Żyrardowie (b.d.). Strona główna. <http://www.cm.edu.pl/>, dostęp 01.12.2023 r.

20. Czas Na Wypoczynek (2015). Chorągiew Rycerstwa Ziemi Sandomierskiej. <http://czasnawypoczynek.pl/Atrakcje,Sandomierz,C004938,Chor%C4%85giew+Rycerstwa+Ziemi+Sandomierskiej>, dostęp 26.08.2023 r.
21. DworzecOnline(2018).Sandomierz.<https://dworzeconline.pl/info/podroze/polecane-miasta/sandomierz>, dostęp 26.08.2023 r.
22. Dziennik Łódzki (2019). Władze Łowicza biorą rekordowy kredyt. Na 9 lat chcą pożyczyć ponad 25 mln zł, a to nie koniec zadłużania miasta. <https://dzienniklodzki.pl/wladze-lowicza-biora-rekordowy-kredyt-na-9-lat-chca-pozyczyc-ponad-25-mln-zl-a-to-nie-koniec-zadluzania-miasta/ar/c1-14360469>, dostęp 01.12.2023 r.
23. Dziennik Łódzki (2020). 27 lat temu w Łowiczu powstała popularna „Mazowiecka” [ZDJĘCIA]. <https://dzienniklodzki.pl/27-lat-temu-w-lowiczu-powstala-popularna-mazowiecka-zdjecia/ar/c1-15196844>, dostęp 01.12.2023 r.
24. Dziennik Łódzki (2020). 27 lat temu w Łowiczu powstała popularna „Mazowiecka” [ZDJĘCIA]. <https://dzienniklodzki.pl/27-lat-temu-w-lowiczu-powstala-popularna-mazowiecka-zdjecia/ar/c1-15196844>, dostęp 01.12.2023 r.
25. Dziennik Warto Wiedzieć (2011). Kwalifikacje potrzebne do pracy na stanowisku pracownika socjalnego. <https://wartowiedziec.pl/polityka-spoeczna/3511-kwalifikacje-potrzebne-do-pracy-na-stanowisku-pracownika-socjalnego>, dostęp 01.12.2023 r.
26. Echo Dnia Świętokrzyskie (2018). Marcin Marzec – nowy burmistrz Sandomierza bez tajemnic. <https://echodnia.eu/swietokrzyskie/marcin-marzec-nowy-burmistrz-sandomierza-bez-tajemnic/ar/13640040>, dostęp 26.08.2023 r.
27. Echo Dnia Świętokrzyskie (2018). Uroczystości odpustowe Błogosławionych Męczenników Sandomierskich Sa-

- doka w Kościele Dominikanów w Sandomierzu. Będzie nocne zwiedzanie. <https://echodnia.eu/swietokrzyskie/uroczystosci-odpustowe-blogoslawionych-meczennikow-sandomierskich-sadoka-w-kosciele-dominikanow-w-sandomierzu-bedzie-nocne/ar/13214906>, dostęp 19.07.2023 r.
28. Echo Dnia Świętokrzyskie (2022). Trwa montaż ogromnych wrót broniących Sandomierz, Tarnobrzeg i okolice przed wielką wodą z Wisły. Zobacz jak powstaje stalowy kolos. <https://echodnia.eu/swietokrzyskie/trwa-montaz-ogromnych-wrot-broniacych-sandomierz-tarnobrzeg-i-okolice-przed-wielka-woda-z-wisly-zobacz-jak-powstaje-stalowy/ar/c3-16605131>, dostęp 16.08.2023 r.
  29. Echo Dnia Świętokrzyskie (2022). W Wyższym Seminarium Duchownym w Sandomierzu rozpoczął się 202. rok akademicki. Zobacz zdjęcia. <https://echodnia.eu/swietokrzyskie/w-wyzszym-seminarium-duchownym-w-sandomierzu-rozpoznal-sie-202-rok-akademicki-zobacz-zdjecia/ar/c1-16930373>, dostęp 26.08.2023 r.
  30. Echo Dnia Świętokrzyskie (2023). Burmistrz Sandomierza Marcin Marzec z wotum zaufania i absolutorium za 2022 rok. Brak jednomyślności wśród radnych. Zobacz zapis transmisji. <https://echodnia.eu/swietokrzyskie/burmistrz-sandomierza-marcin-marzec-z-wotum-zaufania-i-absolutorium-za-2022-rok-brak-jednomyslności-wsrod-radnych-zobacz-zapis/ar/c1-17685459>, dostęp 12.07.2023 r.
  31. Echo Dnia Świętokrzyskie (2023). Dworzec PKP w Sandomierzu zostanie wyremontowany. To będzie remont po 30 latach oczekiwania. Zobacz zdjęcia i film. <https://echodnia.eu/swietokrzyskie/dworzec-pkp-w-sandomierzu-zostanie-wyremontowany-to-bedzie-remont-po-30-latach-oczekiwan-zobacz-zdjecia-i-film/ar/c1-17787253>, dostęp 16.08.2023 r.
  32. Echo Dnia Świętokrzyskie (2023). W Sandomierzu podpisano umowę na budowę obwodnicy Lwowskiej bis. Kiedy ruszy budowa? Zobacz zdjęcia i film. <https://echodnia.eu/>

- [swietokrzyskie/w-sandomierzu-podpisano-umowe-na-budowe-obwodnicy-lwowskiej-bis-kiedy-ruszy-budowa-zobacz-zdjecia-i-film/ar/c4-17718371](#), dostęp 26.08.2023 r.
33. Encyklopedia Warmii i Mazur (b.d.). Mniejszość ukraińska na Warmii i Mazurach. http://encyklopedia.warmia.mazury.pl/index.php/Mniejszość_ukraińska_na_Warmii_i_Mazurach, dostęp 24.11.2023 r.
34. Facebook (2020). Grzegorz Zawisłak – Burmistrz Prudnika. https://m.facebook.com/ZawislakGrzegorz/videos/221255429135045/?locale=sw_KE, dostęp 07.12.2023 r.
35. Facebook (2022). Łączy nas Łowicz. https://www.facebook.com/lnowicz/posts/5282803728437754/?paipv=0&eav=AfZ6qRBmsWT7n4BJ1JGP6Gpf_AypL_9lJjLFZeva9V6l3k5_3dKq0tUCZZouKw98GGk&_rdr, dostęp 01.12.2023 r.
36. Facebook (2022). Regionalny Szpital Specjalistyczny w Grudziądzu. <https://www.facebook.com/bieganski.org/photos/a.608552899164134/6110216182331084/?type=3>, dostęp 25.10.2023 r.
37. Facebook (2023). Dzika Ława. <https://www.facebook.com/Dzikailawa/posts/359693999130482/>, dostęp 30.11.2023 r.
38. Facebook (b.d.). 22 PDH „Fuzja”. <https://www.facebook.com/22pdhfuzja/about>, dostęp 07.12.2023 r.
39. Facebook (b.d.). Centrum Strzeleckie Nietoperek. https://www.facebook.com/p/Centrum-Strzeleckie-Nietoperek-100063935887738/?locale=pl_PL, dostęp 03.12.2023 r.
40. Facebook (b.d.). Chór Camerata Ława. https://www.facebook.com/cameratailawa/?locale=pl_PL, dostęp 30.11.2023 r.
41. Facebook (b.d.). I Prudnicki Uniwersytet Trzeciego Wieku. <https://www.facebook.com/p/I-Prudnicki-Uniwersytet-Trzeciego-Wieku-100031883426404/>, dostęp 07.12.2023 r.
42. Facebook (b.d.). Muzeum w Łowiczu. <https://www.facebook.com/MuzeumwLowiczu>, dostęp 01.12.2023 r.
43. Facebook (b.d.). Związek Drużyn Ziemi Prudnickiej „Enigma”. https://www.facebook.com/PrudnikZHP/about_details?locale=pl_PL, dostęp 07.12.2023 r.

44. Fundacja Muzyki Dawnej CANOR (b.d.). Drugie życie „Muzyki w Raju”. <https://muzykawraju.pl/o-festiwalu/151427/>, dostęp 05.12.2023 r.
45. Fundacja Nasz Dom (b.d.). O nas. <http://fundacjanaszdom.pl/index.php?id=o-fundacji>, dostęp 03.12.2023 r.
46. Gazeta Lubuska (2017). Krwawe tropy w lasach wokół naszych miejscowości. <https://gazetalubuska.pl/krwawe-tropy-w-lasach-wokol-naszyc-miejscowosci/ar/11836298>, dostęp 05.12.2023 r.
47. Gazeta Lubuska (2017). Strefa ekonomiczna w Międzyrzeczu ma być magnesem dla firm. <https://gazetalubuska.pl/strefa-ekonomiczna-w-miedzyrzeczu-ma-byc-magnesem-dla-firm/ar/c3-12287814>, dostęp 04.12.2023 r.
48. Gazeta Lubuska (2018). Kto, z kim i za co w radach gmin i powiatu? Trwają negocjacje. <https://gazetalubuska.pl/kto-z-kim-i-za-co-w-radach-gmin-i-powiatu-trwaja-negocjacje/ar/13650821>, dostęp 03.12.2023 r.
49. Gazeta Lubuska (2023). Kończy się uzbrajanie terenów pod drugi park przemysłowy w Międzyrzeczu. Pierwsze działki zostały już sprzedane. <https://gazetalubuska.pl/konczy-sie-uzbrajanie-terenow-pod-drugi-park-przemyslowy-w-miedzyrzeczu-pierwsze-dzialki-zostaly-juz-sprzedane/ar/c3-18101529>, dostęp 05.12.2023 r.
50. Gazeta Olsztyńska (2023). Droga S5 trafiła do Sejmu. Trwają rozmowy czy będzie bieć bliżej Lubawy czy Iławy. <https://gazetaolsztynska.pl/958589,Droga-S5-trafila-do-Sejmu-Trwaja-rozmowy-czy-bedzie-biec-blizej-Lubawy-czy-Ilawy.html>, dostęp 01.12.2023 r.
51. Gazeta Olsztyńska (2022). W powiecie iławskim jest 150 miejsc dla uchodźców wojennych. <https://gazetaolsztynska.pl/810182,W-powiecie-ilawskim-jest-150-miejsc-dla-uchodzcow-wojennych.html>, dostęp 24.11.2023 r.
52. Gazeta Pomorska (2019). Uroczystości w Święto Konstytucji 3 Maja w Grudziądzu [zdjęcia]. <https://pomorska.pl/>

[uroczystosci-w-swieto-konstytucji-3-maja-w-grudziadzu-zdjecia/ar/c1-14097615](https://pomorska.pl/uroczystosci-w-swieto-konstytucji-3-maja-w-grudziadzu-zdjecia/ar/c1-14097615), dostęp 25.10.2023 r.

53. Gazeta Pomorska (2020). 40. rocznicę wybuchu strajku w grudziądzkiej „Warmie” obchodzono w Grudziądzu [zdjęcia]. <https://pomorska.pl/40-rocznice-wybuchu-strajku-w-grudziadzkiej-warmie-obchodzono-w-grudziadzu-zdjecia/ar/c1-15141418>, dostęp 23.10.2023 r.
54. Gazeta Pomorska (2021). W Grudziądzu uczczono 100. rocznicę urodzin założyciela i przywódcy organizacji konspiracyjnej „ROTA” Tadeusza Kaube [zdjęcia]. <https://pomorska.pl/w-grudziadzu-uczczono-100-rocznice-urodzin-zalozyciela-i-przywodcy-organizacji-konspiracyjnej-rot-tadeusza-kaube-zdjecia/ar/c15-15696260>, dostęp 23.10.2023 r.
55. Gazeta Pomorska (2022). Budowa ulic na tzw. nowym Rządzu w Grudziądzu pod znakiem zapytania. Drugi przetarg za nami. Brakuje sporej kwoty. <https://pomorska.pl/budowa-ulic-na-tzw-nowym-rzadzu-w-grudziadzu-pod-znakiem-zapytania-drugi-przetarg-za-nami-brakuje-sporej-kwoty/ar/c1-16648611>, dostęp 23.10.2023 r.
56. Gazeta Pomorska (2022). Jednostki wojskowe z województwa kujawsko-pomorskiego to znacząca siła w kraju. <https://pomorska.pl/jednostki-wojskowe-z-wojewodztwa-kujawskopomorskiego-to-znaczaca-sila-w-kraju/ar/c1-17049433>, dostęp 27.10.2023 r.
57. Gazeta Pomorska (2022). Mają empatię. Ich serca są otwarte na pomoc potrzebującym, a ręce gotowe do charytatywnej pracy. Oto Wolontariusze Roku 2021 z Grudziądza. <https://pomorska.pl/maja-empatie-ich-serca-sa-otwarte-na-pomoc-potrzebujacym-a-rece-gotowe-do-charytatywnej-pracy-oto-wolontariusze-roku-2021-z/ar/c1-15943591>, dostęp 24.10.2023 r.
58. Gazeta Pomorska (2022). Planowe inwestycje w Grudziądzu nie ruszają bo brakuje pieniędzy. Władze szukają

- dodatkowych źródeł finansowania. <https://pomorska.pl/planowe-inwestycje-w-grudziadzu-nie-ruszaja-bo-brakuje-pieniedzy-wladze-szukaja-dodatkowych-zrodel-finansowania/ar/c1-16797891>, dostęp 23.10.2023 r.
59. Gazeta Pomorska (2023). Jest decyzja Wojewody. Działalność „udarówki” w szpitalu w Grudziądzu została czasowo zawieszona. <https://pomorska.pl/jest-decyzja-wojewody-dzialalnosc-udarowki-w-szpitalu-w-grudziadzu-zostala-czasowo-zawieszona/ar/c14-17257821>, dostęp 25.10.2023 r.
60. Gazeta Pomorska (2023). Trzeba dołożyć kasę do trwających remontów ulic w Grudziądzu. Inne, zaplanowane przebudowy ulic będą musiały poczekać. <https://pomorska.pl/trzeba-dolozyc-kase-do-trwajacych-remontow-ulic-w-grudziadzu-inne-zaplanowane-przebudowy-ulic-beda-musialy-poczekac/ar/c1-17606179>, dostęp 23.10.2023 r.
61. Gazeta Pomorska (2023). Udarówki w szpitalu w Grudziądzu póki co nie będzie. Nie udało się pozyskać lekarzy. <https://pomorska.pl/udarowki-w-szpitalu-w-grudziadzu-poki-co-nie-bedzie-nie-udalo-sie-pozyskac-lekarzy/ar/c14-17725623>, dostęp 23.10.2023 r.
62. Gazeta Wybiórcza. Łódź (2017). Katarzyna Polak kierownik artystyczny zespołu Koderki. <https://lodz.wyborcza.pl/lodz/7,44788,21932706,boze-cialo-w-lowiczu-kolorowe-swieto-z-listy-unesco.html>, dostęp 01.12.2023 r.
63. Gazeta Wybiórcza. Łódź (2020). Boże Ciało w Łowiczu. Kolorowe święto z listy UNESCO. <https://lodz.wyborcza.pl/lodz/7,44788,21932706,boze-cialo-w-lowiczu-kolorowe-swieto-z-listy-unesco.html>, dostęp 01.12.2023 r.
64. Gazeta Wyborcza. Gorzów Wielkopolski (2018). Kto rządzi w powiatach? W Międzyrzeczu kobieta Agnieszka Olender. <https://gorzow.wyborcza.pl/gorzow/7,36844,24216039,ktorzadzi-w-powiatach-w-miedzyrzeczu-kobieta-agnieszka-olender.html>, dostęp 03.12.2023 r.
65. Gazeta Wyborcza. Kielce (2010). Huta szkła przestaje inwestować w Sandomierzu. Przez powódź. <https://>

kielce.wyborcza.pl/kielce/7,47262,8882708,huta-szkla-przestaje-inwestowac-w-sandomierzu-przez-powodz.html, dostęp 05.07.2023 r.

66. Gazeta Wyborcza. Kielce (2021). Sandomierz na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO? Powrót do starań sprzed lat. <https://kielce.wyborcza.pl/kielce/7,47262,27038466,sandomierz-na-liscie-swiatowego-dziedzictwa-unesco-powrot-do.html>, dostęp 11.08.2023 r.
67. Gazeta Wyborcza. Kielce (2023). Ponad 100 mln zł na świętokrzyskie zabytki. Także na remonty budynków diecezji w Kielcach i Sandomierzu. <https://kielce.wyborcza.pl/kielce/7,47262,29982289,ponad-100-mln-zl-na-swietokrzyskie-zabytki-takze-na-remonty.html>, dostęp 16.08.2023 r.
68. Generalna Dyrekcja Dróg Krajowych i Autostrad – Oddział Kielce (2023). Miejsce pod nowy most w Sandomierzu już gotowe. <https://www.gov.pl/web/gddkia-kielce/miejsce-pod-nowy-most-w-sandomierzu-juz-gotowe>, dostęp 26.08.2023 r.
69. Geoterapia Grudziądz (b.d.). Strona główna. <https://www.geotermiagrudziadz.pl/>, dostęp 26.10.2023 r.
70. Gmina Międzyrzecz (b.d.). Komunikat dotyczący uchodźców z Ukrainy, https://www.miedzyrzecz.pl/PL/1000/3398/Komunikat_dotyczacy_uchodzcow_z_Ukrainy/k/, dostęp 04.12.2023 r.
71. Gość Niedzielny Łowicki (2020). Łowicz. Uwolnić „Cyfrę” <https://lowicz.gosc.pl/doc/6211292.Lowicz-Uwolnic-Cyfre>, dostęp 01.12.2023 r.
72. Gość Niedzielny Łowicki (2021). Młodzieżowe koła Caritas. <https://lowicz.gosc.pl/doc/6748431.Mlodziejowe-kola-Caritas>, dostęp 01.12.2023 r.
73. Gość Niedzielny Sandomierski (2019). Czujcie się tutaj jak w domu. <https://sandomierz.gosc.pl/doc/5718548.Czujcie-sie-tutaj-jak-w-domu>, dostęp 26.08.2023 r.
74. Grudziądz. Miasto otwarte (2023). 150. rocznica urodzin generała Józefa Hallera – lekcja historii. <https://>

- grudziadzmiastootwarte.pl/2023/08/13/150-rocznica-urodzin-general-a-jozefa-hallera-lekcja-historii/, dostęp 23.10.2023 r.
75. Grudziądz. Portal miejski (2015). Charakterystyka gospodarcza. <https://grudziadz.pl/artykuly/15/charakterystyka-gospodarcza>, dostęp 16.10.2023 r.
  76. Grudziądz. Portal miejski (2022). Cześć pamięci Józefa Włodka. <https://grudziadz.pl/news/content/19314>, dostęp 23.10.2023 r.
  77. Grudziądz. Portal miejski (2022). GRUDZIĄDZ WSPIERA UKRAINĘ. <https://grudziadz.pl/artukul/69/18817/grudziadz-wspiera-ukraine>, dostęp 23.10.2023 r.
  78. Grudziądz. Portal miejski (2022). Narodowy Dzień Pamięci Żołnierzy Wyklętych. <https://grudziadz.pl/artukul/69/18714/narodowy-dzien-pamieci-zolnierzy-wykletych>, dostęp 23.10.2023 r.
  79. Grudziądz. Portal miejski (2022). Obchody Dnia Sybiraka. <https://grudziadz.pl/artukul/69/19463/obchody-dnia-sybiraka>, dostęp 25.10.2023 r.
  80. Grudziądz. Portal miejski (2022). Program obchodów Narodowego Dnia Niepodległości. <https://grudziadz.pl/news/content/19599>, dostęp 25.10.2023 r.
  81. Grudziądz. Portal miejski (2022). Rocznic szarzy pod Krojantami. <https://grudziadz.pl/artukul/69/19402/rocznica-szarzy-pod-krojantami>, dostęp 25.10.2023 r.
  82. Grudziądz. Portal miejski (2022). UKRAIŃSCY UCHODZCY W GRUDZIĄDZU. <https://grudziadz.pl/artukul/69/18743/ukrainscy-uchodzcy-w-grudziadzu>, dostęp 20.10.2023 r.
  83. Grudziądz. Portal miejski (2023). Niedziela z muzyką organową i kameralną. <https://grudziadz.pl/news/content/20475>, dostęp 25.10.2023 r.
  84. Grudziądz. Portal miejski (2023). Obchody Święta Wojska Polskiego. <https://grudziadz.pl/artukul/69/20556/obchody-swiet-a-wojska-polskiego>, dostęp 23.10.2023 r.

85. Grudziądz. Portal miejski (2023). Orszak Trzech Króli na ulicach Grudziądza. <https://grudziadz.pl/arttykul/69/19818/orszak-trzech-kroli-na-ulicach-grudziadza>, dostęp 25.10.2023 r.
86. grudziadz365.pl (2022). Solanka – fundament naszego rozwoju. Geotermia Grudziądz. <https://grudziadz365.pl/pl/11-wiadomosci/82137-solanka—fundament-naszego-rozwoju-geotermia-grudziadz.html>, dostęp 26.10.2023 r.
87. <https://sse.lodz.pl/>, dostęp 02.12.2023 r.
88. I Liceum Ogólnokształcące Collegium Gostomianum w Sandomierzu (b.d.). PPŁK ANTONI KRUK-WIKTOROWSKI. Wszystkie informacje o naszej szkole <https://lo1.sandomierz.pl/cgarch/kruk-wiktorowski>, dostęp 19.07.2023 r.
89. Ikea Industry (b.d.). Strona główna. <https://www.industry.ikea.pl/index/nasze-zaklady/zb%C4%85szynek/>, dostęp 05.12.2023 r.
90. Iławski Centrum Kultury (b.d.). Strona główna. <https://ick.miastoilawa.pl/>, dostęp 14.11.2023 r.
91. Iławski Dziennik Internetowy (2022). Iława: Jest nowa ulga dla przedsiębiorców. Czy przyciągnie do miasta inwestorów? <https://www.infoilawa.pl/aktualnosci/item/68614-ilawa-jest-nowa-ulga-dla-przedsiębiorców-czy-przyciągnie-do-miasta-inwestorów>, dostęp 01.12.2023 r.
92. Iławski Dziennik Internetowy (2023). Iławianie uczcili 79. rocznicę wybuchu Powstania Warszawskiego [FOTORELACJA]. <https://www.infoilawa.pl/aktualnosci/item/71617-ilawianie-uccili-79-rocznice-wybuchu-powstania-warszawskiego-fotorelacja>, dostęp 30.11.2023 r.
93. Iławski Dziennik Internetowy (2019). Iława, powiat. Gdzie są komunikacyjne „dziury”? Radny apeluje: poszukajmy braków, które są najbardziej uciążliwe dla mieszkańców. <https://www.infoilawa.pl/aktualnosci/item/58400-ilawa-powiat-gdzie-sa-komunikacyjne-dziury-radny-apeluje>

- [poszukajmy-brakow-ktore-sa-najbardziej-uczailiwe-dla-mieszkanow](#), dostęp 28.11.2023 r.
94. łański Dziennik Internetowy (2019). Posłuchaj wspomnień łańskich kolejarzy, odwiedź dawną lokomotywnię! [WIDEO]. <https://www.foilawa.pl/aktualnosci/item/59736-posluchaj-wspomnien-ilawskich-kolejarzy-odwiedz-dawna-lokomotywnie-wideo>, dostęp 30.11.2023 r.
95. łański Dziennik Internetowy (2022). łań. Wiemy, gdzie powstanie noclegownia dla osób bezdomnych [ZOBACZ NA MAPIE]. Miasto zapowiada rozpoczęcie robót. <https://www.foilawa.pl/aktualnosci/item/69281-ilawa-wiemy-gdzie-powstanie-noclegownia-dla-osob-bezdomnych-zobacz-na-mapie-miasto-zapowiada-rozpozecie-robot>, dostęp 01.12.2023 r.
96. łański Dziennik Internetowy (2022). Ośrodek „Lesna Przystań” w łań przyjął pierwszych uchodźców. Wśród nich są dzieci [ZDJĘCIA]. <https://www.foilawa.pl/aktualnosci/item/66834-osrodek-lesna-przystan-w-ilawie-przyjal-pierwszych-uchodzcow-wsrod-nich-sa-dzieci-zdjecia>, dostęp 24.11.2023 r.
97. łański Dziennik Internetowy (2022). W łań trwa „Rok Antoniego Gierszewskiego”. Te zawody to jeden z akcentów. <https://www.foilawa.pl/aktualnosci/item/67684-w-ilawie-trwa-rok-antoniego-gierszewskiego-te-zawody-to-jeden-z-akcentow>, dostęp 30.11.2023 r.
98. łański Dziennik Internetowy (2023). Dzisiaj Święto Kolejarza. Tak uczczono ten dzień w łań [ZOBACZ ZDJĘCIA]. <https://www.foilawa.pl/aktualnosci/item/72751-dzis-swieto-kolejarza-tak-uczczono-ten-dzien-w-ilawie-zobacz-zdjecia>, dostęp 01.12.2023 r.
99. łański Dziennik Internetowy (2023). Ekspresowa „piątka”. Tak projektant odpowiedział na uwagi Miasta łań. <https://www.foilawa.pl/aktualnosci/item/71824-ekspresowa-piatka-tak-projektant-odpowiedzial-na-uwagi-miasta-ilawa>, dostęp 01.12.2023 r.

100. Iławski Dziennik Internetowy (2023). Iławianie pod ratuszem uczcili Święto Konstytucji 3 Maja [ZOBACZ ZDJĘCIA I WIDEO]. <https://www.infoilawa.pl/aktualnosci/item/70812-ilawianie-pod-ratuszem-uccili-swieto-konstytucji-3-maja-zobacz-zdjecia>, dostęp 30.11.2023 r.
101. Iławski Dziennik Internetowy (2023). Iławianie przeszli ulicami miasta w 8. Marszu dla Życia i Rodziny [ZOBACZ ZDJĘCIA]. <https://www.infoilawa.pl/aktualnosci/item/71296-ilawianie-przeszli-ulicami-miasta-w-8-marszu-dla-zycia-i-rodziny-zobacz-zdjecia>, dostęp 30.11.2023 r.
102. Iławski Dziennik Internetowy (2023). Narodowy Dzień Zwycięstwa uczcili pod Pomnikiem Nieznanego Żołnierza w Iławie [ZDJĘCIA]. <https://www.infoilawa.pl/aktualnosci/item/70859-narodowy-dzien-zwyciestwa-uccili-pod-pomnikiem-nieznanego-zolnierza-w-ilawie-zdjecia>, dostęp 30.11.2023 r.
103. Iławski Dziennik Internetowy (2023). Ogromne korki tworzą się w Iławie! Mamy kumulację roboty i drogowy paraliż [ZDJĘCIA]. <https://www.infoilawa.pl/aktualnosci/item/70740-ogromne-korki-tworza-sie-w-ilawie-mamy-kumulacje-robot-i-drogowy-paraliz-zdjecia>, dostęp 28.11.2023 r.
104. Iławski Dziennik Internetowy (2023). Urząd Pracy w Iławie nagrodzony za „Kadry nowoczesnej gospodarki”. To działanie wciąż wzbudza zainteresowanie i ciekawość. <https://www.infoilawa.pl/aktualnosci/item/72661-urzed-pracy-w-ilawie-nagrodzony-za-kadry-nowoczesnej-gospodarki-to-dzialanie-wciaz-wzbudza-zainteresowanie-i-ciekawosc>, dostęp 01.12.2023 r.
105. Inkubator technologiczny (b.d.). Strona główna. <https://inkubator.ilawa.pl/>, dostęp 29.11.2023 r.
106. Instytut Śląski (b.d.). Strona główna. <https://pamietamy.instytutslaski.pl/wojewodztwo/powiat-prudnicki/prudnik/>, dostęp 06.12.2023 r.

107. Internetowe Muzeum Iławy (2022). „To była najnowocześniejsza ulica w całym mieście”. Spacer po 1 Maja zakończył kolejny rok edukacyjnych wypraw po Iławie. <https://ilawasprzedlat.pl/2022/12/05/to-byla-najnowocześniejsza-ulica-w-calym-miescie-spacer-po-1-maja-zakonczylo-kolejny-rok-edukacyjnych-wypraw-po-ilawie/>, dostęp 30.11.2023 r.
108. [Jakiwniosek.pl](https://jakiwniosek.pl) (2023). Wykup mieszkania komunalnego Prudnik – wnioski i bonifikaty [DOC, PDF] 2023. <https://jakiwniosek.pl/wnioski/nieruchomosci/wykup-mieszkania-komunalnego/prudnik>, dostęp 08.12.2023 r.
109. Keep Calm And Travel (2020). Boże Ciało w Łowiczu – kolorowa tradycja. <https://keepcalmandtravel.pl/boze-cialo-w-lowiczu-kolorowa-tradycja/>, dostęp 01.12.2023 r.
110. Kluby Gazety Polskiej (2020). ŁOWICZ | Aby dać świadectwo. <https://www.klubygp.pl/lowicz-aby-dac-swiadectwo/>, dostęp 01.12.2023 r.
111. Komisja Historyczna Powiatu Prudnickiego (b.d.). Strona główna. <https://hkknos.eu/pl/orte/neustadt/dd>, dostęp 07.12.2023 r.
112. Krajowa Sieć Miast Cittaslow (b.d.). O Cittaslow. <https://cittaslowpolska.pl/index.php/pl/o-cittaslow>, dostęp 07.12.2023 r.
113. Kurier Regionu Iławskiego (2023). Burmistrz Iławy bez wotum zaufania. <https://www.kurier-ilawski.pl/informacje/Burmistrz-Ilawy-bez-wotum-zaufania/6074>, dostęp 14.11.2023 r.
114. Lowicza24.eu (2023). Łowicz. Bieg Papieski, jako uczczenie XXIII Dnia Papieskiego (foto, film). <https://lowicz24.eu/artykul/lowicz-bieg-papieski/1485949>, dostęp 01.12.2023 r.
115. Łowicki Ośrodek Kultury (2015). Łowicki Ośrodek Kultury jest beneficjentem programu Dom Kultury + 2010 – 2013. <https://lok.art.pl/dom-kultury/>, dostęp 01.12.2023 r.

116. Łowicki Ośrodek Kultury (2021). Łowicka Orkiestra Kameralna. <https://lok.art.pl/lowicka-orkiestra-kameralna/>, dostęp 01.12.2023 r.
117. Łowicki Ośrodek Kultury (2023). GRUPA PLASTYCZNA „IMPRESS”. <https://lok.art.pl/grupa-plastyczna-impres/>, dostęp 01.12.2023 r.
118. Łowicki Ośrodek Kultury (2023). Kapela ludowa. <https://lok.art.pl/kapela-ludowa/>, dostęp 01.12.2023 r.
119. Łowicki Ośrodek Kultury (2023). KLUB PLASTYCZNY „AKWARELKI”. <https://lok.art.pl/klub-plastyczny-akwarelki/>, dostęp 01.12.2023 r.
120. Łowicki Ośrodek Kultury (2023). Łowicki Ośrodek Kultury. <https://lok.art.pl/lowicki-osrodek-kultury/>, dostęp 01.12.2023 r.
121. Łowicki Ośrodek Kultury (2023). O kinie. <https://lok.art.pl/o-kinie/>, dostęp 01.12.2023 r.
122. Łowicki Ośrodek Kultury (2023). Projekty. <https://lok.art.pl/projekty-2/>, dostęp 01.12.2023 r.
123. Łowicki Ośrodek Kultury (2023). STUDIO PIOSENKI ŁOK. <https://lok.art.pl/studio-piosenki-lok/>, dostęp 01.12.2023 r.
124. Łowicki Ośrodek Kultury (2023). Zespoły rockowe. <https://lok.art.pl/zespoły-rockowe/>, dostęp 01.12.2023 r.
125. Łowicki Ośrodek Kultury (2023). Dziecięc-Młodzieżowy Zespół Ludowy „KODERKI”. [https://lok.art.pl/dziecieco-młodziejowy-zespol-ludowy-koderki/](https://lok.art.pl/dziecieco-mlodziejowy-zespol-ludowy-koderki/), dostęp 01.12.2023 r.
126. Łowicki Uniwersytet Trzeciego Wieku (b.d.). Blog. <https://utwlowicz.pl/>, dostęp 01.12.2023 r.
127. Łowicz 24 (2017). Przy Kaliskiej ma powstać hala koncertowa nawet na 350 osób. <https://lowicz24.eu/artykul/przy-kaliskiej-ma-powstac/301347>, dostęp 01.12.2023 r.
128. Łowicz24(2018). Patriotyczny koncert Arki Noego w Łowiczu. <https://lowicz24.eu/artykul/patriotyczny-koncert/506874>, dostęp 01.12.2023 r.
129. Łowicz24(2019). Rada Powiatu Łowickiego przyjęła uchwałę o wprowadzeniu Samorządowej Karty Praw Rodzin. <https://>

- lowicz24.eu/artykul/rada-powiatu-lowickiego/646498,
dostęp 01.12.2023 r.
130. Łowicz 24 (2021). Rekonstrukcja historyczna bitwy o Łowicz na Starym Rynku (Foto, Video). <https://lowicz24.eu/artykul/rekonstrukcja-historyczna/1217816>, dostęp 01.12.2023 r.
  131. Łowicz 24 (2022). «Chłopcy z Placu Broni» zagrają dla walczącej Ukrainy. <https://lowicz24.eu/artykul/muzeum-w-lowiczu-zagraja/1284122>, dostęp 01.12.2023 r.
  132. Łowicz 24 (2022). Łowicz. 30-lecie diecezji łowickiej. Otwarto prymasowskie krypty (foto, film). <https://lowicz24.eu/artykul/lowicz-30-lecie-diecezji/1290639>, dostęp 01.12.2023 r.
  133. Łowicz 24 (2022). Łowicz. Gotowe są miejsca dla uchodźców z Ukrainy. <https://lowicz24.eu/artykul/lowicz-gotowe-sa-miejsca/1280044>, dostęp 01.12.2023 r.
  134. Łowicz 24 (2022). Łowicz. Ruszyła zbiórka pieniędzy dla Ukrainy (film). <https://lowicz24.eu/artykul/lowicz-ruszyła-zbiorka/1282247>, dostęp 01.12.2023 r.
  135. Łowicz 24 (2022). Polsko-ukraińska integracja w łowickim muzeum. <https://lowicz24.eu/artykul/polsko-ukrainska-integracja/1285297>, dostęp 01.12.2023 r.
  136. Łowicz 24 (2022). Trzy dekady Łowickiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. [https://lowicz24.eu/artykul/pl/14_kultura/296940-trzy-dekady-lowickiego-towarzystwa-przyjaciol-nauk.html](https://lowicz24.eu/artykul/pl/14_kultura/296940_trzy-dekady-lowickiego-towarzystwa-przyjaciol-nauk.html), dostęp 01.12.2023 r.
  137. Łowicz 24 (2023). Bieg Tropem Wilczym w Łowiczu. Ruszyły zapisy. <https://lowicz24.eu/artykul/bieg-tropem-wilczym-w/1397678>, dostęp 01.12.2023 r.
  138. Łowicz 24 (2023). Dzień Dziecka ze Stowarzyszeniem Centrum Inicjatyw Obywatelskich Ziemi Łowickiej (foto, film). <https://lowicz24.eu/artykul/dzien-dziecka-ze-stowarzyszeniem/1443941>, dostęp 01.12.2023 r.
  139. Łowicz 24 (2023). Dzień Sybiraka w I Liceum Ogólnokształcącym w Łowiczu (foto, film). <https://lowicz24.eu/artykul/dzien-sybiraka-w-i-liceum-ogolnokształcącym-w-lowiczu/1443941>, dostęp 01.12.2023 r.

- [eu/artykul/dzien-sybiraka-w-i-liceum/1481184](https://lowicz24.eu/artykul/dzien-sybiraka-w-i-liceum/1481184), dostęp 01.12.2023 r.
140. Łowicz 24 (2023). Łowicz. 78. rocznica akcji „Uwolnić Cyfrę” (foto, film). <https://lowicz24.eu/artykul/lowicz-78-rocznica/1411548>, dostęp 01.12.2023 r.
  141. Łowicz24(2023).Łowicz.Różanieczgrupą(Nie)ZwykłyTeatr (foto, film) .<https://lowicz24.eu/artykul/lowicz-rozaniec-z/1493057>, dostęp 01.12.2023 r.
  142. Łowicz 24 (2023). Łowicz. Spacer z przewodnikiem PTTK szlakiem detali w architekturze miasta (foto).<https://lowicz24.eu/artykul/lowicz-spacer-z-przewodnikiem/1461613>, dostęp 01.12.2023 r.
  143. Łowicz 24 (2023). Łowicz. Szkoła pijarska z kolejną dotacją na rozbudowę (foto, film). <https://lowicz24.eu/artykul/lowicz-szkoła-pijarska/1484845>, dostęp 01.12.2023 r.
  144. Łowicz 24 (2023). Łowicz: wielki dzień dla Klubu Seniora «Radość» (ZDJĘCIA, FILMY). https://lowicz24.eu/pl/14-kultura/302854_wielki-dzien-dla-klubu-seniora-radosc-zdjecia-filmy.html, dostęp 01.12.2023 r.
  145. Łowicz 24 (2023). Młodzi z diecezji łowickiej pojechali na Światowe Dni Młodzieży w Lizbonie (foto).<https://lowicz24.eu/artykul/mlodzi-z-diecezji-lowickiej/1461948>, dostęp 01.12.2023 r.
  146. Łowicz 24 (2023). Nowa linia produkcyjna w zakładzie Agros Nova: „To niezwykła szansa rozwoju dla naszego regionu. <https://lowicz24.eu/artykul/nowa-linia-produkcyjna/1472254>
  147. Łowicz 24 (2023). Tak, zaledwie 40 km od Łowicza, będzie wyglądać Centralny Port Komunikacyjny (foto). <https://lowicz24.eu/artykul/tak-zaledwie-40-km-od/1454005>, dostęp 02.12.2023 r.
  148. Łowicz 24 (2023). Wieczór kolędowy w kościele Świętego Ducha (foto, film). <https://lowicz24.eu/artykul/wieczor-koledowy-w/1398642>, dostęp 01.12.2023 r.
  149. Łódzka Specjalna Strefa Ekonomiczna (b.d.). Zwolnienie z podatku. <https://sse.lodz.pl/zwolnienie-z-podatku/>, dostęp 02.12.2023 r.

150. Mazury Travel (2023). Uroczyste Obchody Narodowego Święta Niepodległości IŁAWA 2023. <https://mazury.travel/wydarzenie/uroczyste-obchody-narodowego-swietaniepodleglosci-ilawa-2023/>, dostęp 30.11.2023 r.
151. Miejska Biblioteka Publiczna im. Jana Długosza w Sandomierzu (b.d.). Strona główna. <http://www.sandomierz.naszabiblioteka.com/>, dostęp 26.08.2023 r.
152. Miejska Biblioteka Publiczna w Iławie (b.d.) Strona główna. <https://biblioteka.miastoilawa.pl/>, dostęp 14.11.2023 r.
153. Miejska Biblioteka w Łowiczu (2023). Biblioteka z najnowocześniejszym systemem bibliotecznym. <https://cebrowski.pl/index.php/8-aktualnosci/722-biblioteka-z-najnowoczesniejszym-systemem-bibliotecznym>, dostęp 01.12.2023 r.
154. Miejska Biblioteka w Łowiczu (2023). Czytamy dzieciom. <https://cebrowski.pl/index.php/8-aktualnosci/744-czytamy-dzieciom>, dostęp 01.12.2023 r.
155. Miejska Biblioteka w Łowiczu (2023). Dofinansowanie na zakup nowości. <https://cebrowski.pl/index.php/8-aktualnosci/724-dofinansowanie-na-zakup-nowosci>, dostęp 01.12.2023 r.
156. Miejska Biblioteka w Łowiczu (2023). Spotkanie autorskie z Krzysztofem M. Wiśniewskim. <https://cebrowski.pl/index.php/8-aktualnosci/752-spotkanie-autorskie-z-krzysztofem-m-wisniewskim>, dostęp 01.12.2023 r.
157. Miejska Biblioteka w Łowiczu (2023). Wizyta pracowników Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Z. Nałkowskiej w Sierpcu w bibliotece miejskiej. <https://cebrowski.pl/index.php/8-aktualnosci/734-wizyta-pracownikow-miejskiej-biblioteki-publicznej-im-z-nalkowskiej-w-sierpcu-w-bibliotece-miejskiej>, dostęp 01.12.2023 r.
158. Miejska Biblioteka w Łowiczu (2023). Zakończenie realizacji projektu dofinansowanego ze środków MKiDN, <https://cebrowski.pl/index.php/8-aktualnosci/740-zakonczenie-realizacji-projektu-dofinansowanego-ze-srodkow-mkidn>, dostęp 01.12.2023 r.

159. Miejski Ośrodek Sportu i Rekreacji w Sandomierzu (2019). Bieg Pamięci Żołnierzy Wyklętych „Tropem Wilczym”. https://www.mosir.sandomierz.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=504%3Aakwarium-z-biotopem-w-klubie-wdkarskim-w-centrum-rekreacji&Itemid=57, dostęp 19.07.2023 r.
160. Międzyrzecki Ośrodek Kultury (b.d.). Strona główna. <https://mokmiedzyrzecz.pl/>, dostęp 03.12.2023 r.
161. Międzyrzecki Uniwersytet Trzeciego Wieku (b.d.). Strona główna <https://mutw.miedzyrzecz.pl/>, dostęp 03.12.2023 r.
162. Ministerstwo Edukacji i Nauki (2023). Sandomierska filia UJK będzie miała nową siedzibę. <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/sandomierska-filia-ujk-bedzie-miala-nowa-siedzibe>, dostęp 26.08.2023 r.
163. Ministerstwo Edukacji i Nauki (2023). Sandomierska filia UJK będzie miała nową siedzibę. <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/sandomierska-filia-ujk-bedzie-miala-nowa-siedzibe>, dostęp 26.08.2023 r.
164. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi (2018). Morela sandomierska zaleszczycka. <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/morela-sandomierska-zaleszczycka>, dostęp 16.08.2023 r.
165. Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN (b.d.). Demografia. <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/p/87-prudnik/100-demografia/21600-demografia>, dostęp 07.12.2023 r.
166. Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu (b.d.). Historia Grudziądza. https://muzeum.grudziadz.pl/strona-211-historia_grudziadz.html, dostęp 24.10.2023 r.
167. Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu (b.d.). Wystawy stałe. https://muzeum.grudziadz.pl/strona-156-wystawy_stale.html, dostęp 24.10.2023 r.
168. Muzeum w Łowiczu (2020). Dorośli. <http://muzeumlowicz.pl/dorosli/>, dostęp 01.12.2023 r.
169. Muzeum w Łowiczu (2020). Dzieci i młodzież. <http://muzeumlowicz.pl/dzieci-i-mlodziez/>, dostęp 01.12.2023 r.

170. Muzeum w Łowiczu (2020). Etnografia Księstwa Łowickiego. <http://muzeumlowicz.pl/etnografia-ksiectwa-lowickiego/>, dostęp 01.12.2023 r.
171. Muzeum w Łowiczu (2020). Historia miasta i regionu. <http://muzeumlowicz.pl/historia-miasta-i-regionu/>, dostęp 01.12.2023 r.
172. Muzeum w Łowiczu (2020). Historia zbiorów. <http://muzeumlowicz.pl/historia/>, dostęp 01.12.2023 r.
173. Muzeum w Łowiczu (2020). Izba pamięci Żydów łowickich. <http://muzeumlowicz.pl/izba-pamieci-zydow-lowickich/>, dostęp 01.12.2023 r.
174. Muzeum w Łowiczu (2020). Sztuka baroku w Polsce. <http://muzeumlowicz.pl/sztuka-baroku-w-polsce/>, dostęp 01.12.2023 r.
175. Muzeum w Łowiczu (2020). Wirtualne. <http://muzeumlowicz.pl/wirtualne/>, dostęp 01.12.2023 r.
176. Muzeum w Łowiczu (2020). Wystawy. <http://muzeumlowicz.pl/wystawy/>, dostęp 01.12.2023 r.
177. Muzeum w Łowiczu (2023). WYSTAWY CZASOWE. <http://muzeumlowicz.pl/czasowe/>, dostęp 01.12.2023 r.
178. Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej im. Alfa Kowalskiego (b.d.) Dotacje MKIDN. <https://muzeum.miedzyrzecz.pl/dotacje-mkidn/>, dostęp 03.12.2023 r.
179. Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej im. Alfa Kowalskiego (b.d.). Strona główna. <https://muzeum.miedzyrzecz.pl/>, dostęp 03.12.2023 r.
180. Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej im. Alfa Kowalskiego (b.d.) O nas. Zbiory. <https://muzeum.miedzyrzecz.pl/o-nas/#zbiory>, dostęp 03.12.2023 r.
181. Muzeum Ziemi Prudnickiej (b.d.). Centrum Tradycji Tkackich. <http://muzeumprudnik.pl/muzeum-tresc-7-centrum-tradycji-tkackich.html>, dostęp 07.12.2023 r.
182. Muzeum Ziemi Prudnickiej (b.d.). Strona główna. <http://www.muzeumprudnik.pl/>, dostęp 07.12.2023 r.
183. Najwyższa Izba Kontroli (2015). NIK o zadłużeniu szpitala w Grudziądzu. <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/>

- [nik-o-zadluzeniu-szpitala-w-grudziadzu.html](#),
dostęp 25.10.2023 r.
184. NaTemat (2023). Zwiija się kolejne seminarium duchow-
ne. „Bycie księdzem nie jest już biletem do lepszego świa-
ta”. [https://natemat.pl/485504,seminarium-w-lowiczu-
zostalozamkniete-dlaczego-spada-liczba-powolan](https://natemat.pl/485504,seminarium-w-lowiczu-zostalozamkniete-dlaczego-spada-liczba-powolan),
dostęp 01.12.2023 r.
185. Nasze Miasto Gorzów Wielkopolski (2022). Pandemia
już za nami. Ile było zakażeń i ile zgonów przez dwa lata
w Lubuskim?. [https://gorzowwielkopolski.naszemiasto.
pl/pandemia-juz-za-nami-ile-bylo-zakazen-i-ile-
zgonow-przez/ar/c14-8756477](https://gorzowwielkopolski.naszemiasto.pl/pandemia-juz-za-nami-ile-bylo-zakazen-i-ile-zgonow-przez/ar/c14-8756477), dostęp 04.12.2023 r.
186. Nasze Miasto Grudziądz (2022). Grudziądz. 41. roczni-
ca tragicznej śmierci Bronisława Malinowskiego. Zobacz
zdjęcia. [https://grudziadz.naszemiasto.pl/grudziadz-41-
rocznica-tragicznej-smierci-bronislawa/ar/c1-9015241](https://grudziadz.naszemiasto.pl/grudziadz-41-rocznica-tragicznej-smierci-bronislawa/ar/c1-9015241),
dostęp 23.10.2023 r.
187. Nasze Miasto Grudziądz (2022). Grudziądz. 80. rocznicę
utworzenia Armii Krajowej uczczono w Grudziądzu. Za-
śpiewał chór Tibi Mariae. [https://grudziadz.naszemiasto.
pl/grudziadz-80-rocznice-utworzenia-armii-krajowej-
uczczono-w/ar/c1-8678391](https://grudziadz.naszemiasto.pl/grudziadz-80-rocznice-utworzenia-armii-krajowej-uczczono-w/ar/c1-8678391), dostęp 23.10.2023 r.
188. Nasze Miasto Grudziądz (2023). Budowa elektrowni ga-
zowo-parowej w Grudziądzu jest już zrealizowana w 20
procentach [zdjęcia]. [https://grudziadz.naszemiasto.pl/
budowa-elektrowni-gazowo-parowej-w-grudziadzu-jest-
juz/ar/c1-9327983](https://grudziadz.naszemiasto.pl/budowa-elektrowni-gazowo-parowej-w-grudziadzu-jest-juz/ar/c1-9327983), dostęp 26.10.2023 r.
189. Nasze Miasto Grudziądz (2023). Grudziądz. Podwyżka
czynszu w TBS. Lokatorka: „Płacimy jak za apartamen-
ty!” Zobacz zdjęcia. [https://grudziadz.naszemiasto.pl/
grudziadz-podwyzka-czynszu-w-tbs-lokatorka-placimy-
jak-za/ar/c9-9238973](https://grudziadz.naszemiasto.pl/grudziadz-podwyzka-czynszu-w-tbs-lokatorka-placimy-jak-za/ar/c9-9238973), dostęp 25.10.2023 r.
190. Nasze Miasto Grudziądz (2023). Grudziądz. Tak święto-
wano 158. rocznicę urodzin Wiktora Kulerskiego, twór-
cy „Gazety Grudziądzkiej” [zdjęcia]. <https://grudziadz>.

- naszemiasto.pl/grudziadz-tak-swietowano-158-rocznice-urodzin-wiktora/ar/c1-9254941, dostęp 23.10.2023 r.
191. Nasze Miasto Grudziądz (2023). Skąd te kwoty?! Lokatorzy Spółdzielni Mieszkaniowej w Grudziądzu dostali czynsze na styczeń 2023. <https://grudziadz.naszemiasto.pl/skad-te-kwoty-lokatorzy-spoldzielni-mieszkaniowej-w/ar/c9-9154109>, dostęp 25.10.2023 r.
  192. Nasze Miasto Grudziądz (2023). W Grudziądzu tak wyglądała uroczystość 79. rocznicy wybuchu Powstania Warszawskiego. Zobacz zdjęcia. <https://grudziadz.naszemiasto.pl/w-grudziadzu-tak-wygladala-uroczystosc-79-rocznicy-wybuchu/ar/c1-9409543>, dostęp 23.10.2023 r.
  193. Nasze Miasto Grudziądz (2023). Biblioteka Miejska wydała reprint przewodnika turystycznego „Grudziądz” sprzed 110 lat. <https://grudziadz.naszemiasto.pl/biblioteka-miejska-wydala-reprint-przewodnika-turystycznego/ar/c1-9391821>, dostęp 24.10.2023 r.
  194. Nasze Miasto Łowicz (2011). <https://lowicz.naszemiasto.pl/jaka-ocene-zyska-lowicka-mwshp/ar/c10-721882>, dostęp 01.12.2023 r.
  195. Nasze Miasto Łowicz (2013). SGGW opuszcza Łowicz. <https://lowicz.naszemiasto.pl/ssgw-opuszcza-lowicz/ar/c8-1678751>, dostęp 01.12.2023 r.
  196. Nasze Miasto Łowicz (2015). ZKN w Łowiczu do likwidacji. <https://lowicz.naszemiasto.pl/zkn-w-lowiczu-do-likwidacji/ar/c1-3312723>, dostęp 01.12.2023 r.
  197. Nasze Miasto Łowicz (2016). Jerzy Robert Nowak w Łowiczu. <https://lowicz.naszemiasto.pl/jerzy-robert-nowak-w-lowiczu/ar/c13-3627576>, dostęp 01.12.2023 r.
  198. Nasze Miasto Łowicz (2019). Klub radnych Łowickie.pl chce pozbawić funkcji Krzysztofa Olko [Aktualizacja]. <https://lowicz.naszemiasto.pl/klub-radnych-lowickie-pl-chce-pozbawic-funkcji-krzysztofa/ar/c1-7353197>, dostęp 01.12.2023 r.
  199. Nasze Miasto Łowicz (2020). Miejsca wstydu w Łowiczu. Te miejsca i budynki nie przynoszą chwały miastu [ZDJĘCIA].

- <https://lowicz.naszemiasto.pl/miejsca-wstydu-w-lowiczu-te-miejsca-i-budynki-nie-przynosza/ar/c1-7955549>
200. Nasze Miasto Łowicz (2020). Pomnik Wincentego Witosa powstaje w Łowiczu [ZDJĘCIA]. <https://lowicz.naszemiasto.pl/pomnik-wincentego-witosa-powstaje-w-lowiczu-zdjecia/ar/c1-7920449>, dostęp 01.12.2023 r.
201. Nasze Miasto Międzyrzecz (2020). W Skwierzynie powstanie Sanktuarium Matki Bożej Klewańskiej. To będzie święte miejsce nie tylko dla ludzi z Kresów. <https://miedzyrzecz.naszemiasto.pl/w-skwierzynie-powstanie-sanktuarium-matki-bozej-klewanskiej/ar/c1-7553191>, dostęp 04.12.2023 r.
202. Nasze Miasto Międzyrzecz (2023). Gdzie są utrudnienia w ruchu w woj. lubuskim (7.12.2023)? Sprawdź, gdzie mogą wystąpić trudności. <https://miedzyrzecz.naszemiasto.pl/gdzie-wystepuja-utrudnienia-w-ruchu-w-woj-lubuskim-stand-na-4-11-2023/ar/c1p1-21631763>, dostęp 04.12.2023 r.
203. Nasze Miasto Międzyrzecz (2019). Są takie miejscowości, że autobusem czy pociągiem nie dojedziesz! Gdzie jest najgorzej. <https://miedzyrzecz.naszemiasto.pl/sa-takie-miejscowosci-ze-autobusem-czy-pociagiem-nie/ar/c1-5147267>, dostęp 04.12.2023 r.
204. Nasze Miasto Międzyrzecz (2020). Pierwsi Męczennicy Polski. Zginęli koło Międzyrzecza w nocy z 10 na 11 listopada 1003 r. <https://miedzyrzecz.naszemiasto.pl/pierwsi-meczennicy-polski-zgineli-koło-miedzyrzecza-w-nocy/ar/c15-7989531>, dostęp 02.12.2023 r.
205. Nasze Miasto Międzyrzecz (2021). Z Kresów na kresy. Matka Boża Klewańska sławna cudami i wspomnieniem wiernych. <https://miedzyrzecz.naszemiasto.pl/z-kresow-na-kresy-matka-boza-klewanska-slawna-cudami-i/ar/c15-8287930>, dostęp 04.12.2023 r.
206. Nasze Miasto Międzyrzecz (2022). Międzyrzeczanie „Solidarni z Ukrainą”. W Międzyrzeczu odbył się wiec poparcia dla objętej wojną Ukrainy. <https://miedzyrzecz.naszemiasto.pl/wiec-poparcia-dla-objetej-wojna-ukrainy/ar/c15-8287930>

- naszemiasto.pl/miedzyrzeczenie-solidarni-z-ukraina-w-miedzyrzeczu-odbyl/ar/c1-8706305, dostęp 04.12.2023 r.
207. Nasze Miasto Międzyrzecz (2022). Rekord muzeum w Międzyrzeczu! Jeszcze nigdy w ciągu roku nie przeznaczono tyle na inwestycje. W 2023 też się będzie działo. <https://miedzyrzecz.naszemiasto.pl/rekord-muzeum-w-miedzyrzeczu-jeszcze-nigdy-w-ciagu-roku-nie/ar/c7-9140397>, dostęp 03.12.2023 r.
208. Nasze Miasto Międzyrzecz (2022). Rozpoczął się Dzień Kultury Kresowej. W Skwierzynie spotkali się miłośnicy Kresów!. <https://miedzyrzecz.naszemiasto.pl/rozpoczal-sie-dzien-kultury-kresowej-w-skwierzynie-spotkali/ar/c13-8828171>, dostęp 04.12.2023 r.
209. Nasze Miasto Międzyrzecz (2022). Tak Lubuszanie świętowali Narodowy Dzień Niepodległości – relacje z lubuskich miast. <https://miedzyrzecz.naszemiasto.pl/tak-lubuszanie-swietowali-narodowy-dzien-niepodleglosci/ar/c5-9084239>, dostęp 04.12.2023 r.
210. Nasze Miasto Międzyrzecz (2023). Międzyrzecz. To pierwsze tak duże targi wojskowe u nas! Maszyny bojowe, wyrzutnie rakietowe, nowoczesny sprzęt armii. Zobaczcie!. <https://miedzyrzecz.naszemiasto.pl/miedzyrzecz-to-pierwsze-tak-duze-targi-wojskowe-u-nas/ar/c3-9252235>, dostęp 04.12.2023 r.
211. Nasze Miasto Międzyrzecz (2023). Wschodnia obwodnica Międzyrzecza o krok bliżej. A dokładnie o... 778 metrów bliżej. <https://miedzyrzecz.naszemiasto.pl/wschodnia-obwodnica-miedzyrzecza-o-krok-blizej-a-dokladnie/ar/c1-9489791>, dostęp 05.12.2023 r.
212. Nasze Miasto Prudnik (2022). Polska Jutra na muralu w Prudniku. Młodzież tworzy sztukę uliczną. [https://prudnik.naszemiasto.pl/polska-jutra-na-muralu-w-prudniku-mlodziez-tworzy-sztuke/ar/c1-9004361](https://prudnik.naszemiasto.pl/polska-jutra-na-muralu-w-prudniku-mlodziez-tworzy-sztuke-uliczna/ar/c1-9004361), dostęp 07.12.2023 r.
213. Nasze Miasto Prudnik <https://prudnik.naszemiasto.pl/prudnik-i-okolice-kapieliska-otwarte-15-09-gdzie-dzis-warto-sie-wybrac/ar/c7p1-20352977>, dostęp 08.12.2023 r.

214. Nasze Miasto Sandomierz (2022). Sandomierska tężnia już otwarta. Wiemy w jakich godzinach można wdychać sołankę. Zobaczcie zdjęcia. <https://sandomierz.naszemiasto.pl/sandomierska-teznia-juz-otwarta-wiemy-w-jakich-godzinach/ar/c1-8809179>, dostęp 26.08.2023 r.
215. Nasze Miasto Sandomierz (2023). Piękne obchody Narodowego Dnia Pamięci Żołnierzy Wyklętych w Sandomierzu przy symbolicznej mogile podpułkownika Antoniego Wiktorowskiego. <https://sandomierz.naszemiasto.pl/piekne-obchody-narodowego-dnia-pamieci-zolnierzy-wykletych/ar/c1-9229067>, dostęp 19.07.2023 r.
216. Nasze Miasto Sandomierz (2023). Trwa wielka przebudowa sandomierskiej giełdy owocowo-warzywnej. Zobacz zdjęcia z placu budowy. Co zostanie zrobione?. <https://sandomierz.naszemiasto.pl/trwa-wielka-przebudowa-sandomierskiej-gieldy-owocowo-warzywnej/ar/c3-9168845>, dostęp 16.08.2023 r.
217. Nasze Miasto Świebodzin (2022). Centrum logistyczne Amazon koło Świebodzina ma już prawie rok! Przypomnijmy sobie uroczystość otwarcia. <https://swiebodzin.naszemiasto.pl/centrum-logistyczne-amazon-kolo-swiebodzina-ma-juz-prawie/ar/c15-9029775>, dostęp 05.12.2023 r.
218. Nowa Trybuna Opolska (2018). Grzegorz Zawisłak kandydatem na burmistrza Prudnika. „Prudniczanie” chcą rządzić Prudnikiem. Przekonują, że można to robić lepiej. <https://nto.pl/grzegorz-zawislak-kandydatem-na-burmistrza-prudnika-prudniczanie-chca-rzadzic-prudnikiem-przekonuja-ze-mozna-to-robic-lepiej/ar/13444823>, dostęp 07.12.2023 r.
219. Nowa Trybuna Opolska (2018). Pierwsza sesja nowej Rady Miasta Prudnika. Przewodniczącą została Alicja Isalska z PiS. <https://nto.pl/pierwsza-sesja-nowej-rady-miasta-prudnika-przewodniczaca-zostala-alicja-isalska-z-pis/ar/13680506>, dostęp 07.12.2023 r.

220. Nowa Trybuna Opolska (2022). Prudnik. Patriotyzm w muzyce i literaturze, czyli debata o polskiej kulturze jutra pod patronatem NTO. <https://nto.pl/prudnik-patriotyzm-w-muzyce-i-literaturze-czyli-debata-o-polskiej-kulturze-jutra-pod-patronatem-nto/ar/c1-16932823>, dostęp 07.12.2023 r.
221. Nowa Trybuna Opolska (2023). W Wierzbcu pod Prudnikiem ma powstać biogazownia za 100 milionów złotych. Wykorzystane zostaną krowie odchody. <https://nto.pl/w-wierzbcu-pod-prudnikiem-ma-powstac-biogazownia-za-100-milionow-zlotych-wykorzystane-zostana-krowie-odchody/ar/c8-17871519>, dostęp 08.12.2023 r.
222. Oddział Sudetów Wschodnich Prudnik (2023). Kalendarz imprez turystycznych na 2023 rok. http://pttkprudnik.pl/news_4_kalendarz_imprez_turystycznych.html, dostęp 07.12.2023 r.
223. OKO.press (2020). Biskup Dziuba przyznaje się do tuszowania pedofilii. Ujawniamy nagrania. <https://oko.press/biskup-dziuba-nagrania-ks-pedofil>, dostęp 01.12.2023 r.
224. OKO.press (2021). Niemy krzyk mniejszych miast. „Jedyny bunt, jaki jest możliwy, to wyjazd” [ROZMOWA]. <https://oko.press/niemy-krzyk-mniejszych-miast-jedyny-bunt-jaki-jest-mozliwy-to-wyjazd-rozmowa>, dostęp 07.12.2023 r.
225. Opoka (2019). Śladami kard. Stefana Wyszyńskiego: Prudnik – trzecie miejsce internowania. <https://opoka.org.pl/biblioteka/T/TH/THW/opiekun201916-prudnik>, dostęp 06.12.2023 r.
226. Ośrodek Pomocy Społecznej (2021). Klub Senior Ławeczka. http://www.ops-prudnik.pl/strona_92.html, dostęp 07.12.2023 r.
227. Ośrodek Pomocy Społecznej w Prudniku (2023). Centrum Integracji Społecznej – czyli reintegracja. http://www.ops-prudnik.pl/news_86_centrum_integracji_spoecznej.html, dostęp 07.12.2023 r.

228. Otodom (b.d.). Mieszkania na sprzedaż: Prudnik, prudnicki. <https://www.otodom.pl/pl/wyniki/sprzedaz/mieszkanie/opolskie/prudnicki/prudnik>, dostęp 08.12.2023 r.
229. Parafia Katedralna pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny (b.d.). Strona główna. <http://sandomierz.eparafia.pl/>, dostęp 19.07.2023 r.
230. Parafia Miłosierdzia Bożego w Prudniku (b.d.). Chór Misericordias. <https://prudnik.org/grupy/chor-misericordias/>, dostęp 07.12.2023 r.
231. Parafia p.w. Jezusa Chrystusa Króla Wszechświata (b.d.). Apostolstwo Dobrej Śmierci. <http://piastowskie.pl/apostolstwo-dobrej-smierci/>, dostęp 30.11.2023 r.
232. Parafia Przemienienia Pańskiego (b.d.). Historia parafii. <https://przemienienie.oblaci.pl/historia-parafii-2/>, dostęp 30.11.2023 r.
233. Parafia Przemienienia Pańskiego (b.d.). Parafialny Zespół CARITAS. <https://przemienienie.oblaci.pl/parafialny-zespol-caritas/>, dostęp 30.11.2023 r.
234. Perspektywy (2023). Ranking Wojewódzki Liceów 2023 – opolskie. <https://2023.licea.perspektywy.pl/2023/rankings/ranking-opolski>, dostęp 07.12.2023 r.
235. Perspektywy (2023). Ranking Wojewódzki Techników 2023 – opolskie. <https://2023.technika.perspektywy.pl/2023/rankings/ranking-opolski>, dostęp 07.12.2023 r.
236. Podróże Onet (2022). Aleja „Gwiazd Łowickich”, czyli co warto zobaczyć w Łowiczu. <https://podroze.onet.pl/polska/lodzkie/co-warto-zobaczyc-w-lowiczu-najwieksze-atrakcje-zabytki-i-historia-miasta/vpqwqd>, dostęp 01.12.2023 r.
237. Polska Agencja Prasowa (2023). Badanie: pandemia COVID-19 spowodowała spadki w praktykach religijnych katolików. <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1521318%2Cbadanie-pandemia-covid-19-spowodowala-spadki-w-praktykach-religijnych>, dostęp 25.10.2023 r.

238. Polskie Radio Olsztyn (2023). Im bliżej, tym lepiej. Miasta walczą o przebieg drogi S5. <https://radioolsztyn.pl/im-blizej-tym-lepiej-miasta-walcza-o-przebieg-drogi-s5/01714015>, dostęp 01.12.2023 r.
239. Polskie Szlaki (b.d.). Iławą atrakcje. <https://www.polskieszlaki.pl/ilawa.html>, dostęp 14.11.2023 r.
240. Port Iława (b.d.). Ośrodek szkoleniowy dla kapitanów i pilotów statków w Kamionce. <https://port-ilawa.pl/osrodek-szkoleniowy-dla-kapitanow-i-pilotow-statkow/>, dostęp 14.11.2023 r.
241. Port Iława (b.d.). Park Krajobrazowy Pojezierza Iławskiego. <https://port-ilawa.pl/park-krajobrazowy-pojezierza-ilawskiego/>, dostęp 01.12.2023 r.
242. Port Iławą (b.d.). Żeglarska Izba Pamięci. <https://port-ilawa.pl/2866/>, dostęp 14.11.2023 r.
243. Portal Nowego Łowiczana (2019). Koniec złudzeń: Nie będzie wyższego dofinansowania na modernizację oczyszczalni. https://lowiczain.info/pl/11_wiadomosci/218781_koniec-zludzen-nie-bedzie-wyzszego-dofinansowania-na-modernizacje-oczyszczalni.html, dostęp 01.12.2023 r.
244. Portal Nowego Łowiczana (2020). Koniec Centrum Kultury Turystyki i Promocji Ziemi Łowickiej jest bliski. https://lowiczain.info/pl/11_wiadomosci/266019_koniec-centrum-kultury-turystyki-i-promocji-ziemi-lowickiej-jest-bliski.html, dostęp 01.12.2023 r.
245. Portal Nowego Łowiczana (2021). Betonozą w Łowiczu? Znamy opinie mieszkańców (video). https://lowiczain.info/pl/377_polecamy/289608_betonoz-a-w-lowiczu-znamy-opinie-mieszkancow-video.html, dostęp 01.12.2023 r.
246. Portal Nowego Łowiczana (2022). Kiedy przyjedzie autobus? – często pytają ludzie czekający na publiczną komunikację miejską na przystankach w Żychlinie. https://lowiczain.info/pl/19_wiadomosci-z-regionu/633_zychlin/292078_kiedy-przyjedzie-autobus-czeste-

- [pytanie-ludzi-na-przystankach-w-ychlinie.html](#),
dostęp 01.12.2023 r.
247. Portal Nowego Łowiczana (2022). Program „Korpus Wsparcia Seniorów” nadal działa. Łowiccy seniorzy otrzymują realną pomoc. https://lowiczainfo.pl/377_polecamy/295194_korpus-wsparcia-seniorow-dziala-tez-w-lowiczu-i-oferuje-realna-pomoc-potrzebujacym.html,
dostęp 01.12.2023 r.
248. Portal Nowego Łowiczana (2022). Z Łowicza na Litwę. „Blichowiacy” poznawali litewską kulturę i folklor. https://lowiczainfo.pl/14_kultura/296197_z-lowicza-na-litwe-blichowiacy-poznawali-litewska-kultura-i-folklor.html,
dostęp 01.12.2023 r.
249. Portal Nowego Łowiczana (2023). Boże Ciało w Łowiczu – wszystko o atrakcjach i inne przydatne informacje. https://lowiczainfo.pl/377_polecamy/300235_boze-cialo-w-lowiczu--wszystko-o-atrakcjach-i-inne-przydatne-informacje.html,
dostęp 01.12.2023 r.
250. Portal Nowego Łowiczana (2023). Klub Gazety Polskiej w Łowiczu zaprasza do upamiętnienia Powstania Warszawskiego. https://lowiczainfo.pl/11_wiadomosci/301347_klub-gazety-polskiej-w-lowiczu-zaprasza-do-upamietnienia-powstania-warszawskiego.html,
dostęp 01.12.2023 r.
251. Portal Nowego Łowiczana (2023). Łowickie.pl zaprasza na Folk Night Party. Niech nas porwie oberek i nie tylko!. https://lowiczainfo.pl/14_kultura/302310_lowickiepl-zaprasza-na-folk-night-party-niech-nas-porwie-oberek-i-nie-tylko.html,
dostęp 01.12.2023 r.
252. Portal Nowego Łowiczana (2023). Łowicz. Radni jeszcze raz pochyli się nad podatkami. https://lowiczainfo.pl/12_gospodarka/303873_lowicz-radni-jeszcze-raz-pochyla-sie-nad-podatkami.html,
dostęp 01.12.2023 r.
253. Portal Nowego Łowiczana (2023). Łowicz. Radni przyjęli budżet na 2023. „To budżet na miarę naszych możliwości”.

- https://lowiczanie.info/pl/377_polecamy/298026_lowicz-radni-przyjeli-budzet-na-2023-budzet-na-miare-mozliwosci.html, dostęp 01.12.2023 r.
254. Portal Nowego Łowiczanie (2023). Oaza Dzieci Bożych – piękne przeżycie wiary. https://lowiczanie.info/pl/377_polecamy/301068_oaza-dzieci-bozych---piekne-przezycie-wiary.html, dostęp 01.12.2023 r.
255. Portal Nowego Łowiczanie (2023). Zduńska zamiera, brakuje zieleni, Łowicz potrzebuje strategii – o tym debatowano. https://lowiczanie.info/pl/11_wiadomosci/301041_zdunska-zamiera-brakuje-zieleni-lowicz-potrzebuje-strategii---o-tym-debatowano-.html, dostęp 01.12.2023 r.
256. Portal Nowego Łowiczanie (2022). Ile osób przeszło w Marszu dla Życia i Rodziny w Łowiczu? (foto, wideo). https://lowiczanie.info/pl/377_polecamy/294287_ile-osob-przeszlo-w-marszu-dla-ycia-i-rodziny-w-lowiczu-foto-wideo.html, dostęp 01.12.2023 r.
257. Portal Samorządowy (2023). Stary most przez Wisłę w Sandomierzu rozebrany. Czas na budowę nowego. <https://www.portalsamorzadowy.pl/inwestycje/stary-most-przez-wisle-w-sandomierzu-rozebrany-czas-na-budowe-nowego,469201.html>, dostęp 26.08.2023 r.
258. Portalspozywczy.pl. (2015). Maspex zamknął przejęcie Agros-Nova. Grupa ma 2 nowe zakłady i 7 silnych marek, <https://www.portalspozywczy.pl/napoje/wiadomosci/maspex-zamknal-przejecie-agros-nova-grupa-ma-2-nowe-zaklady-i-7-silnych-marek,117090.html>, dostęp 08.12.2023 r.
259. Powiat Iławski (2020). Powiatowy Szpital w Iławie przygotował już łóżka dla pacjentów z COVID – 19. Personel jest gotowy do pracy. <https://powiat-ilawski.pl/2020/10/powiatowy-szpital-w-ilawie-przygotowal-juz-lozka-dla-pacjentow-z-covid-19-personel-jest-gotowy-do-pracy/>, dostęp 24.11.2023 r.
260. Powiat Iławski (2023). Zapraszamy na uroczystość 84. rocznicy wybuchu II wojny światowej. <https://powiat-ilawski>.

- [pl/2023/08/zapraszamy-na-uroczystosc-84-rocznicy-wybuchu-ii-wojny-swiatowej/](https://www.pbplowicz.pl/2023/08/zapraszamy-na-uroczystosc-84-rocznicy-wybuchu-ii-wojny-swiatowej/), dostęp 30.11.2023 r.
261. Powiatowa Biblioteka Publiczna im. ks. prał. Stefana Wysockiego w Łowiczu (2023). Kampania „Mała książka – wielki człowiek” w Powiatowej Bibliotece Publicznej w Łowiczu. <https://www.pbplowicz.pl/101,mała-książka-wielki-czlowiek>, dostęp 01.12.2023 r.
262. Powiatowa Biblioteka Publiczna im. ks. prał. Stefana Wysockiego w Łowiczu (2023). Oferta dla szkół. <https://www.pbplowicz.pl/102,oferta-dla-szkol>, dostęp 01.12.2023 r.
263. Powiatowa Biblioteka Publiczna im. ks. prał. Stefana Wysockiego w Łowiczu (2021). Pogotowie komputerowe dla seniora. <https://www.pbplowicz.pl/100,pogotowie-komputerowe-dla-seniora>, dostęp 01.12.2023 r.
264. Powiatowa Biblioteka Publiczna im. ks. prał. Stefana Wysockiego w Łowiczu (2021). 9. Noc Bibliotek za nami. <https://www.pbplowicz.pl/redirect,index?tresc=290>, dostęp 01.12.2023 r.
265. Powiatowa Biblioteka Publiczna im. ks. prał. Stefana Wysockiego w Łowiczu (2022). Spotkanie DKK. <https://www.pbplowicz.pl/redirect,index?tresc=305>, dostęp 01.12.2023 r.
266. Powiatowa Biblioteka Publiczna im. ks. prał. Stefana Wysockiego w Łowiczu (2021). Legimi. <https://www.pbplowicz.pl/99,legimi>, dostęp 01.12.2023 r.
267. Powiatowa Biblioteka Publiczna im. ks. prał. Stefana Wysockiego w Łowiczu (2021). Wystawa ikon Anny Jaszczyńskiej. <https://www.pbplowicz.pl/redirect,index?tresc=220>, dostęp 01.12.2023 r.
268. Prawo.pl. (2021). Nie tak łatwo jest odwołać wójta czy radę gminy, <https://www.prawo.pl/samorzad/referendum-lokalne-w-sprawie-odwolania-wojta-i-rady-gminy,509362.html>, dostęp 10.12.2023 r.
269. Prawo.pl. (2023). „Janosikowe” to w tym roku 3,7 mld zł dla uboższych gmin, <https://www.prawo.pl/samorzad/janosikowe-to-3-7-mld-zl-w-2023-r,520215.html>, dostęp 10.12.2023 r.

270. Prudnicki Ośrodek Kultury (b.d.). Historia POK Prudnik. http://pok-prudnik.pl/strona_8_historia_pok_prudnik.html, dostęp 07.12.2023 r.
271. Prudnicki Ośrodek Kultury (b.d.). Jazz Prudnik Festival. http://pok-prudnik.pl/strona_102_jazz_prudnik_festival.html, dostęp 07.12.2023 r.
272. Prudnik24 (2022). TVP3 Opole: kolejny punkt pomocy dla uchodźców otwarty w Prudniku. <https://prudnik24.pl/index.php/2022/03/05/tvp3-opole-kolejny-punkt-pomocy-dla-uchodzcow-otwarty-w-prudniku/>, dostęp 07.12.2023 r.
273. Przewodnicy po Sandomierzu (b.d.). Muzeum Sala Gabinet Figur Woskowych Ojca Mateusza w Sandomierzu, <https://przewodnicy.sandomierz.pl/muzeum-sala-ojca-mateusza-muzeum-figur-woskowych-sandomierz>, dostęp 10.12.2023 r.
274. Radio Doxa (2022). Plakaty z kultowych polskich filmów w Prudniku. Wystawa Polskiej Szkoły Plakatu. <https://doxa.fm/aktualnosci/region/prace-z-polskiej-szkoly-plakatu-w-prudniku/>, dostęp 07.12.2023 r.
275. Radio Eska Iława (2023). Na zakończenie jazzowego festiwalu – msza św. <https://ilawa.eska.pl/na-zakonczenie-jazzowego-festiwalu-msza-sw-aa-oebq-WVLX-kTrB.html>, dostęp 30.11.2023 r.
276. Radio Kielce (2016). Koniec giełdy w Sandomierzu. <https://radiokielce.pl/745267/post-44801/>, dostęp 10.07.2023 r.
277. Radio Kielce (2020). Sandomierz na liście UNESCO w 2023 roku? Piotr Wawrzyk: lobbying jest stały. <https://radiokielce.pl/306636/sandomierz-na-liscie-unesco-w-2023-roku-piotr-wawrzyk-lobbying-je-114993/>, dostęp 11.08.2023 r.
278. Radio Kielce (2022). Jak wygląda życie kleryków? Dzień Otwartej Furty w sandomierskim seminarium. <https://radiokielce.pl/905299/jak-wyglada-zycie-klerykow-dzien-otwartej-furty-w-sandomierskim-158013/>, dostęp 20.07.2023 r.

279. Radio Kielce (2022). Zamek w Sandomierzu wymaga gruntownego remontu. <https://radiokielce.pl/951621/zamek-w-sandomierzu-wymaga-gruntownego-remontu/>, dostęp 16.08.2023 r.
280. Radio Kielce (2023). Po remoncie pływalnia będzie jak nowa. <https://radiokielce.pl/1076824/1076824/>, dostęp 26.08.2023 r.
281. Radio Leliwa (2020). Sandomierz: Żołnierze 102 batalionu lekkiej piechoty WOT pomagają w czasie epidemii. <https://leliwa.pl/sandomierz-zolnierze-102-batalionu-lekkiej-piechoty-wot-pomagaja-w-czasie-epidemii/>, dostęp 26.08.2023 r.
282. Radio Leliwa (2022). Sandomierz: Rok 1863 – Sandomierz w powstaniu styczniowym. <https://leliwa.pl/sandomierz-rok-1863-sandomierz-w-powstaniu-styczniowym-2/>, dostęp 19.07.2023 r.
283. Radio Łódź (2023). Duża inwestycja w Łowiczu. Kierowców czekają utrudnienia i zmiana organizacji ruchu. <https://radiolodz.pl/duza-inwestycja-w-lowiczu-kierowcow-czekaja-utrudnienia-i-zmiana-organizacji-ruchu,218084/>, dostęp 01.12.2023 r.
284. Radio Łódź (2023). Duża inwestycja w Łowiczu. Kierowców czekają utrudnienia i zmiana organizacji ruchu. https://lowiczanie.info/pl/473_na-sygnale/297840_lowicka-policja-podsumowuje-rok-2022-przypominamy-najtragiczniejsze-wypadki.html, dostęp 01.12.2023 r.
285. Radio Olsztyn (2016). Jeziorak – najdłuższe jezioro w Polsce. <https://radioolsztyn.pl/jeziorak-najdluzsze-jezioro-w-polsce/01284239>, dostęp 14.11.2023 r.
286. Radio Opole (2018). Prudnik: brakuje społeczników działających na rzecz ludzi starszych. https://radio.opole.pl/100,255484,prudnik-brakuje-spolcznikow-dzialajacych-na-rze#google_vignette, dostęp 07.12.2023 r.
287. Radio Opole (2021). To wielka frajda dla fanów motocykli! Trwa Rock Festiwal Pogranicza w Prudniku [ZDJĘCIA,

- FILM]. <https://radio.opole.pl/100,460249,to-wielka-frajda-dla-fanow-motocykli-trwa-rock-f>, dostęp 07.12.2023 r.
288. Radio Opole (2022). Prudnik daje schronienie uchodźcom z Ukrainy. Matki z dziećmi przeżyły kilkudniową gehennę związaną z ucieczką przed wojną. https://radio.opole.pl/100,552778,prudnik-daje-schronienie-uchodzcom-z-ukrainy-mat#google_vignette, dostęp 07.12.2023 r.
289. Radio Opole (2023). Walące się budynki dawnego „Froteksu” coraz większym zagrożeniem. <https://radio.opole.pl/468,657698,walace-sie-budynki-dawnego-froteksu-coraz-wiekszy>, dostęp 07.12.2023 r.
290. Radio Opole <https://radio.opole.pl/100,705142,prudnik-przygotowanie-wojskowe-przyciaga-absolwe>, dostęp 08.12.2023 r.
291. Radio Victoria (2022). Katarzyna Polak kierownik artystyczny zespołu Koderki. <https://radiovictoria.pl/gosc/katarzyna-polak-kierownik-artystyczny-zespołu-koderki/>, dostęp 01.12.2023 r.
292. Radio Victoria (b.d.). Radio Victoria, <https://radiovictoria.pl/>, dostęp 01.12.2023 r.
293. Regionalny Portal Informacyjny (2015). Sandomierz i jego atrakcje turystyczne – co warto zwiedzić? <https://nadwisla24.pl/2015/06/11/sandomierz-i-jego-atrakcje-turystyczne-co-warto-zwiedzic/>, dostęp 26.08.2023 r.
294. Rynek Kolejowy (2022). MI: Remont linii Skarżysko – Sandomierz może nie skończyć się w 2023 r. <https://www.rynek-kolejowy.pl/mobile/mi-remont-linii-skarzysko-sandomierz-moze-nie-skonczyz-sie-w-2023-r-110687.html>, dostęp 16.08.2023 r.
295. rynekzdrowia.pl. (2019). Grudziądz: jest plan dla szpitala, ale jak naprawdę będzie wyglądać restrukturyzacja? <https://www.rynekzdrowia.pl/Finanse-i-zarzadzanie/Grudziadz-jest-plan-dla-szpitala-ale-jak-naprawde-będzie-wygladac-restrukturyzacja,196723,1.html>, dostęp 25.10.2023 r.

296. Rzeczpospolita. Plus Minus (2016). Niemiecka akcja T4: dom mordu na polskich ziemiach. <https://www.rp.pl/plus-minus/art3595531-niemiecka-akcja-t4-dom-mordu-na-polskich-ziemiach>, dostęp 02.12.2023 r.
297. Sandomierskie Centrum Kultury (b.d.). Strona główna. <https://esceka.pl/>, dostęp 26.08.2023 r.
298. Sanktuarium św. Józefa w Prudniku-Lesie (b.d.). Strona główna. <https://prudnik.franciszkanie.com/>, dostęp 07.12.2023 r.
299. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej (b.d.). Część wyrównawcza subwencji ogólnej, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/BASLeksykon.xsp?id=COA9397868D248A7C1257A8000349490&litera=C>, dostęp 10.12.2023 r.
300. Serwis Samorządowy PAP (2017). 122 miast średnich tracących funkcje społeczno-gospodarcze. <https://samorzad.pap.pl/kategoria/praca/122-miast-srednich-tracacych-funkcje-spoeczno-gospodarcze>, dostęp 28.10.2023 r.
301. Serwis samorządowy PAP (2022). Grudziądz: Rocznica wybuchu II wojny światowej. <https://samorzad.pap.pl/klub-samorzadowy/grudziadz/kategoria/aktualnosci/grudziadz-rocznica-wybuchu-ii-wojny-swiatowej>, dostęp 23.10.2023 r.
302. Serwis samorządowy PAP (2022). Grudziądz: Więcej zieleni na grudziądzkich ulicach. <https://samorzad.pap.pl/klub-samorzadowy/grudziadz/kategoria/aktualnosci/grudziadz-wiecej-zieleni-na-grudziadzkich-ulicach>, dostęp 23.10.2023 r.
303. Stroje Ludowe (2022). Strój łowicki. <https://strojeludowe.net/stroje/lowicki/>, dostęp 01.12.2023 r.
304. Szkoła Podstawowa nr 1 im. Mikołaja Kopernika w Iławie (2023). Obchody Roku Aleksandra Mądrego. <https://www.sp1.ilawa.pl/2023/11/23/obchody-roku-aleksandra-madrego/>, dostęp 30.11.2023 r.
305. Szkoła Wyższa im. Pawła Włodkowica w Płocku (b.d.). Filia w Iławie. Rekrutacja. <https://www.wlodkowic.pl/kandydaci/rekrutacja/ilawa>, dostęp 28.11.2023 r.

306. Szkoła Wyższa im. Pawła Włodkowica w Płocku (b.d.). Filia w Iławie. Rekrutacja. <https://www.wlodkowic.pl/kandydaci/rekrutacja/ilawa>, dostęp 14.11.2023 r.
307. Teraz Prudnik (2023). 24. Wystawa Twórców Ludowych w Prudniku. <https://terazprudnik.pl/2023/06/24-wystawa-tworcow-ludowych-w-prudniku/>, dostęp 07.12.2023 r.
308. Teraz Prudnik (2023). Święto Narodowe Trzeciego Maja w Prudniku. <https://terazprudnik.pl/2023/05/swieto-narodowe-trzeciego-maja-w-prudniku/>, dostęp 07.12.2023 r.
309. Teraz Prudnik (2023). W drodze do Nadwórnej. <https://terazprudnik.pl/2023/12/do-drozdze-do-nadwornej/>, dostęp 07.12.2023 r.
310. Turystyka WP (2020). Prudnik, urokliwe miasto na pograniczu polsko-czeskim. <https://turystyka.wp.pl/prudnik-urokliwe-miasto-na-pograniczu-polsko-czeskim-6551428498245249a>, dostęp 08.12.2023 r.
311. TVP Bydgoszcz (2020). Wystawa plenerowa o wojnie polsko-bolszewickiej na grudziądzkim rynku. <https://bydgoszcz.tvp.pl/49609042/wystawa-na-ryнку-w-grudziadzu>, dostęp 23.10.2023 r.
312. TVP Bydgoszcz (2016). Restrukturyzacja zadłużonego szpitala budzi emocje. <https://bydgoszcz.tvp.pl/24443222/restrukturyzacja-zadluzonego-szpitala-budzi-emocje>, dostęp 25.10.2023 r.
313. TVP Bydgoszcz (2021). Kłopoty komunikacji publicznej w Grudziądzu. Nie ma porozumienia między miastem a gminą. <https://bydgoszcz.tvp.pl/51819928/klopoty-komunikacji-publicznej-w-grudziadzu>, dostęp 23.10.2023 r.
314. TVP Bydgoszcz (2023). Grudziądzanie pamiętają o bohaterach Powstania Styczniowego. <https://bydgoszcz.tvp.pl/65768775/pamiec-o-powstaniu-styczniowym> – , dostęp 23.10.2023 r.
315. TVP Gorzów Wielkopolski (2022). W hali sportowej w Międzyrzeczu powstał punkt noclegowy dla uchodźców. [https://gorzow.tvp.pl/59350509/w-hali-sportowej-w-](https://gorzow.tvp.pl/59350509/w-hali-sportowej-w)

- [miedzyrzeczu-powstal-punkt-noclegowy-dla-uchodzcow](#),
dostęp 04.12.2023 r.
316. TVP Gorzów Wielkopolski(2023). Nowosolski Elektryk podpisał umowę o kształceniu mechaników lotniczych z Uniwersytetem Zielonogórskim. <https://gorzow.tvp.pl/74552703/nowosolski-elektryk-podpisal-umowe-o-ksztalceniu-mechanikow-lotniczych-z-universytetem-zielonogorskim>, dostęp 05.12.2023 r.
317. TVP Kielce (2021). Trudny budżet na nadchodzący rok. Zadużenie Sandomierza wzrośnie o 10 milionów zł. <https://kielce.tvp.pl/57587938/trudny-budzet-na-nadchodzacy-rok-zaduzenie-sandomierza-wzrosnie-o-10-milionow-zl>,
dostęp 12.07.2023 r.
318. TVP Kielce (2023). Jedzie pociąg z daleka... Ubywa kolejowych połączeń z Sandomierzem. <https://kielce.tvp.pl/66436118/jedzie-pociag-z-daleka-ubywa-kolejowych-polaczen-z-sandomierzem>, dostęp 16.08.2023 r.
319. TVP Łódź (2018). Ogólnopolski Przegląd Teatrów Pijarskich w Łowiczu. <https://lodz.tvp.pl/40003006/ogolnopolski-przeglad-teatrow-pijarskich-w-lowiczu>,
dostęp 01.12.2023 r.
320. Tygodnik ITS (2017). Ulica Romana Dmowskiego w Łowiczu: Nazwa wyprzedzi budowę drogi. <https://tygodnikits.pl/ulica-romana-dmowskiego-w-lowiczu-nazwa-wyprzedzi-budowe-drogi/ar/12008519>, dostęp 01.12.2023 r.
321. Urząd Miasta Bydgoszczy. 2020. Statystyczne Vademecum Samorządowca. dostępny: https://bydgoszcz.stat.gov.pl/vademecum/vademecum_kujawsko-pomorskie/portrety_miast/miasto_grudziadz.pdf
322. Urząd Miasta Iława (2021). Akademia Programistów szansą na wejście do świata IT. <https://miastoilawa.pl/aktualnosci--pp2/327-akademia-programistow-szansa-na-wejscie-do-swiate-it>, dostęp 01.12.2023 r.
323. Urząd Miasta Iława (2023). W odpowiedzi na głosy mieszkańców w Iławie powstał grób dziecka utraconego.

- <https://miastoilawa.pl/aktualnosci/1862-w-odpowiedzi-na-glosy-mieszkancow-w-ilawie-powstal-grob-dziecka-utraconego>, dostęp 30.11.2023 r.
324. Urząd Miejski w Grudziądzu. 2019. *Lokalny Program Rewitalizacji Grudziądza na lata 2017-2023*. <http://rewitalizacja.grudziadz.pl/wp-content/uploads/Loklany-Program-Rewitalizacji-3-cz.-str.42-99.pdf>, dostęp 23.10.2023 r.
325. Urząd Miejski w Prudniku (2022). Prudnik – tutaj warto zainwestować. <https://prudnik.pl/przedsiębiorca/prudnik-tutaj-warto-zainwestowac/>, dostęp 08.12.2023 r.
326. Urząd Miejski w Prudniku (2023). Dni Prudnika. <https://prudnik.pl/wydarzenia/dni-prudnika-2023/>, dostęp 07.12.2023 r.
327. Urząd Miejski w Prudniku (2023). Prudnik z neutralnymi klimatycznie e-hulajnogami TIER. <https://prudnik.pl/aktualnosci/prudnik-z-neutralnymi-klimatycznie-e-hulajnogami-tier/>, dostęp 08.12.2023 r.
328. Urząd miejski w Prudniku (b.d.). Bezpłatna komunikacja miejska. <https://prudnik.pl/mieszkaniec/bezplatna-komunikacja-miejska/>, dostęp 07.12.2023 r.
329. Urząd Miejski w Sandomierzu (2022). Wsparcie dla Ukrainy. <https://sandomierz.eu/4442/467/wsparcie-dla-ukrainy.html>, dostęp 26.08.2023 r.
330. Urząd Miejski w Sandomierzu (2020). Historia. <https://sandomierz.eu/866/366/historia.html>, dostęp 26.08.2023 r.
331. Urząd Miejski w Sandomierzu (2022). 42. rocznica Porozumień Sierpniowych. <https://sandomierz.eu/6055/42-rocznica-porozumien-sierpniowych.html>, dostęp 19.07.2023 r.
332. Urząd Miejski w Sandomierzu (2023). 160. rocznica wybuchu Powstania Styczniowego. <https://sandomierz.eu/7320/160-rocznica-wybuchu-powstania-styczniowego.html>, dostęp 19.07.2023 r.
333. Urząd Miejski w Sandomierzu (2023). 24. rocznica wizyty św. Jana Pawła II w Sandomierzu. <https://sandomierz.eu/7320/24-rocznica-wizyty-sw-jana-pawla-ii-w-sandomierzu.html>, dostęp 19.07.2023 r.

[eu/8618/24-rocznica-wizyty-sw-jana-pawla-ii-w-sandomierzu.html](https://www.sandomierz.eu/8618/24-rocznica-wizyty-sw-jana-pawla-ii-w-sandomierzu.html), dostęp 20.07.2023 r.

334. Urząd Miejski w Sandomierzu (2023). XIX Marsz Szlakiem Puławiaków – Powstańców Styczniowych. <https://sandomierz.eu/7476/xix-marsz-szlakiem-pulawiakow-powstancow-styczniowych.html>, dostęp 19.07.2023 r.
335. Wiadomości WP (2023). Trudna decyzja biskupa. To koniec seminarium w Łowiczu. <https://wiadomosci.wp.pl/trudna-decyzja-biskupa-to-koniec-seminarium-w-lowiczu-6894004173429536a>, dostęp 01.12.2023 r.
336. Wyższa Szkoła Humanistyczno-Przyrodnicza w Sandomierzu (b.d.). Strona główna. <https://wsHP-sandomierz.eu/>, dostęp 26.08.2023 r.
337. Zakład Doskonalenia Zawodowego. Gorzów Wielkopolski (b.d.). Międzyrzecz. <https://zdz.gorzow.pl/jednostki-szkoleniowe/miedzyrzecz/>, dostęp 02.12.2023 r.
338. Zespół parków krajobrazowych województwa łódzkiego (2023). Wojewódzka inscenizacja Bitwy nad Wartą z września 1939 roku. <https://parkilodzkie.pl/aktualnosci/2467-inscenizacja-belen-2023>, dostęp 04.12.2023 r.
339. Zespół Szkół Medycznych im. Janusza Korczaka w Prudniku (b.d.). Strona główna. http://zskorczak-prudnik.pl/menu_a6926db4.html, dostęp 07.12.2023 r.
340. Ziemia Międzyrzecka (b.d.) Historia. <https://miedzyrzecz.biz/historia/>, dostęp 02.12.2023 r.
341. Ziemia Międzyrzecka (b.d.) Kęszycza Leśna. <https://miedzyrzecz.biz/miejscowosci/keszyca-lesna/>, dostęp 02.12.2023 r.
342. Złota tarka (b.d.). Strona główna. <https://zlotatarka.pl/>, dostęp 14.11.2023 r.
343. Związek Miast Polskich (2019). <https://www.miasta.pl/aktualnosci/srednie-i-male-miasta-w-polsce-raport>, dostęp 08.12.2023 r.